

història

A3. CASTELL 1945.

CASTILLO DEL VINALOPÓ

Localización

Es un castillo conocido popularmente también con el topónimo de “Castillo de les Torretes” por encontrarse en la partida del mismo nombre, situado sobre un tosal en la Sierra de Mariola a 850 m.s/n/m. quedando al oeste del mismo, y a menor altitud la Font dels Bruoos, junto al lecho del río Vinalopó, más concretamente en las coordenadas de Longitud 38° 43' 25.57" N. y de Latitud 0° 37' 12.43" W. y en las coordenadas de U.T.M. 30SYH889069, Cartografía de Ontinyent, hoja nº 820 - Escala 1:50000, correspondiendo al extremo sur-occidental del término de Bocairent, provincia de Valencia y muy próximo al casco urbano de Banyeres de Mariola.

Aspecto actual del castillo del Vinalopó

Evidencia constructiva

Hoy podemos observar de su envergadura escasos restos que se mantengan en pie, pero estos mismos nos transmiten su poder estratégico y defensivo. Ante la falta de unas excavaciones adecuadas, se alcanza a entender la fortificación de la siguiente manera: Se puede apreciar que fue una pequeña fortificación consistente en un recinto murado de forma cuadrangular asimétrica, aproximadamente de 250m². Sus lienzos de muro presentan un espesor de un metro, pudiendo haber estado la parte superior almenada, obteniendo también un paso de ronda que lo circundaba, construido todo él en madera. La puerta de entrada al recinto estaría situada en el lateral derecho del muro SW. Su técnica de construcción es de mampostería por medio del encofrado, siendo algunas de las piedras utilizadas para dicha técnica las denominadas travertinos, las cuales no son originarias del lugar, sino que fueron extraídas del margen derecho según el curso del río Vinalopó y, llevadas posteriormente desde una distancia de algo más de un kilómetro.

El ángulo NE. del interior de dicho recinto contiene un lienzo de siete metros de altura con dos troneras o aspilleras en la parte más alta, correspondiendo a una torre que pudo haber alcanzado una altura de diez metros,

siendo su arquitectura cuadrangular con medidas en el interior de su base de 4'80 x 4'50 m., estando la puerta de acceso a la misma en el muro SW. En dicho lienzo, se pueden observar dos pequeños rellanos, lo que indicaría la existencia de dos pisos, situados uno de otro a 2'40 metros, con lo que posiblemente la torre en cuestión encerrara tres plantas, accediendo a ellas por medio de escalera abatibles. Los suelos que dividían las plantas superiores estarían constituidos posiblemente con mortero de cal. Por último se encontraría la terraza coronada por almenas. Asimismo dentro del recinto murado había un amplio patio de armas y, por la cantidad de fragmentos de tejas que se pueden observar en el lugar, pudiera ser

Reconstrucción hipotética del castillo del Vinalopó.

que tuviera una dependencia frente a la torre, adosada al muro SW del recinto murado, cubierta a un agua.

En el exterior del mencionado recinto, el muro NE. está reforzado por un grueso talud de 12 m. de largo. Asimismo en su parte oriental existe un aljibe cuya cabida máxima es de 5.500 litros.

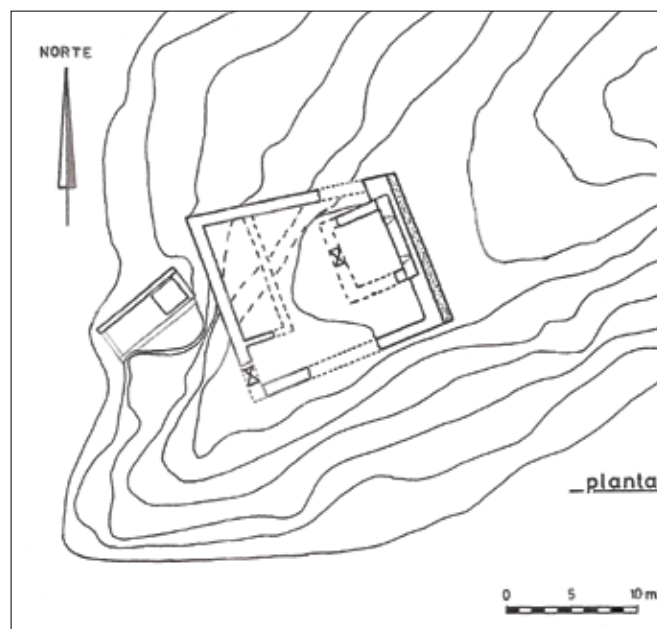
Desde su estratégica posición se llega a divisar un amplio territorio a la redonda de innumerables lomas montañosas, lo que da idea de su vital importancia para controlar la zona. Paralelos a este tipo de recinto fortificado los podemos encontrar en el castillo de Barxell (Alcoi) y, de Penella (Cocentaina).

Historia

Su datación resulta algo difícil de determinar ya que es una edificación muy poco conocida documentalmente, pero debió de construirse como puesto defensivo o militar. Hay quienes lo sitúan originariamente entre las últimas décadas del siglo XII y las primeras del siglo XIII, correspondiendo a la última etapa de la dominación islámica de la dinastía Almohade. Pero por un lado no hay constatados restos cerámicos que lo confirmen, puesto que los que se conocen tienen adscripción a períodos

Aspecto del castillo del Vinalopó en la primera mitad del siglo pasado. Foto archivo del Museo Arqueológico Municipal d'Ontinyent.

Planimetría retocada del original de 1.975 de D. J. Mª Segura.

posteriores ya en época cristiana. Por otra parte, y como se ha comentado en el apartado de anterior, es básicamente de mampostería lo que también lo enmarca a época cristiana. Asimismo se tiene que tener presente que tal fortificación no se menciona como existente, en ningún documento después de la reconquista del rey don Jaime I, como así se puede apreciar en la Carta Poblada de Bocairent fechada en Xàtiva el 11 de marzo 1255, cuando dice: “castell y vila de Bocairent, el castell i la vila d'Agres...i el castell de Mariola”, lo que da a suponer que se construyó posteriormente a dicha hazaña, e incluso posterior a la muerte del mismo, (27 de julio de 1276). Del mismo modo, tampoco hay documento que lo refleje posteriormente a dicha fecha, sucediendo lo contrario con los castillos mencionados de Barxell y Penella que sí la poseen. Por algún motivo concreto (quizás para la defensa de alguna alquería cercana y, la función recaudatoria de impuestos a la misma, sobre todo de contribuciones en especies: trigo, avena, aceite, incluso ganado), y por las características comentadas, más bien se podría encuadrar su construcción a finales del siglo XIII, posiblemente al mismo tiempo que la construcción de los amurallamientos inferior y superior del castillo de Banyeres, no incluyendo en ello su esbelta torre, la cual es de época anterior. El castillo del Vinalopó llegó a estar rodeado, además de los castillos anteriormente mencionados, por el de Biar, Serrella, Agres y el de Bocairent.

Bibliografía consultada

- *Castillo del Vinalopó (Bocairent)*. José Mª Segura Martí. Seminario de Estudios Alcoyanos, 1975.
- *El castillo del Vinalopó (notas topográficas y descriptivas)*. José María Segura Martí. Periódico “Ciudad” Alcoy. Jueves, 12 de febrero de 1976, Pág. 9.
- *Catálogo de Yacimientos y Materiales Altomedievales y Musulmanes*. Federico Rubio Gomis. Museo Arqueológico de Alcoy 1988.
- *2es Jornades d'Història Alcoiana “L'Època Medieval”*. Josep Mª Segura i Martí – Josep Torró i Abad. Catàleg Castellològic de L'Àrea de Treball del Museu Arqueològic Municipal d' Alcoi. Maig-Juny, 1.984.
- *Torres i Castells de L'Alcoià-Comtat*. J. Mª Segura Martí – J. Torró Abad. Congrés d'Estudis de l'Alcoià-Comtat. Abril-Maig, 1985.
- *L'alcoià i el Comtat. Guia natural, històrica i cultural*. J. R. Nebot, J. Torró, C. M. Mansanet y A. Martínez. Joyería y Relojería Nebot, Alcoi 1993.
- *Guía de Minerales y Rocas*. Ediciones Grijalbo, s.a. 1980.
- *El Castellet de Vinalopó*. <http://usuarios.lycos.es/vicolm/albai7.htm>

Acceso

Tomando la pista forestal que une el nacimiento del río Vinalopó con la carretera de Alcoi a Bocairent se pasa al pie del castillo y, desde ella se puede acceder fácilmente a la loma sobre la que se sitúa la edificación.

Glosario

Aljibe: Construcción que servía para recoger agua de lluvia, mediante una cámara subterránea llamada cisterna, con canales de ventilación y las paredes recubiertas de cal hidráulica muy grasa (mitad cal y mitad arena).

Aspillera: Abertura estrecha en los muros para poder disparar contra el enemigo.

Lienzo: Muro, pared.

Talud: Inclinação del paramento de un muro.

Mampostería: Obra de fábrica realizada de mampuesto, piedra sin labrar o de labra tosca, unida con algún tipo de argamasa.

Travertino: Masa de roca calcárea originada por precipitación del carbonato de calcio alrededor de la vegetación propia de ambientes continentales húmedos (rieras, fuentes, lagunas, etc.) de estructura porosa (toba).

JN. CARLOS HDEZ. TERUEL

LA VESSANT FILOSÒFICA DEL DIPUTAT CASTELLÓ

El proper 19 de març del 2012 es commemora el segon centenari de l'aprovació de la primera constitució democràtica espanyola. En aquelles Corts constituents el nostre poble va estar representat pel diputat Josep Joaquim Castelló i Ferre. Amb motiu de la celebració de l'esdeveniment presente aquest article com un homenatge modest al polític i il·lustrat botairentí. La primera part del treball és una aproximació a la seua vida pública, on distingirem tres aspectes fonamentals (historiador, polític i parlamentari), mentre que en la segona i en la tercera ens centrarem en l'aspecte docent.

I. UN BOCAIRENTÍ POLIFACÈTIC

Fa ara poc més de dos-cents anys, en la sessió del 7 de novembre del 1810, va jurar el càrrec i prendre possessió de l'escó, el diputat per València Josep Joaquim Castelló i Ferre. Triat en les eleccions del 14 i 15 de febrer d'eixe mateix any, amb el procediment establert per a les províncies lliures dels francesos, va ser diputat a les Corts de Cadis durant més de dos anys.

Nascut a Botairent l'any 1747¹, era el tercer dels sis fills que tingueren Josep Castelló de Pedro i Magdalena Ferre. Segons Torres Faus, "son pare, alcalde ordinari de Botairent i familiar del Sant Ofici, era un important propietari de terres i tints que va morir el 1763, quan ell només tenia quinze anys".² El nostre polític va contraure matrimoni el 21 de febrer de 1806 amb la seua neboda Teresa Domínguez Satorre, natural de Beniarrés, la qual era prou més jove i que va faltar l'any 1810.³ De fet, en el Diari de Sessions de l'1 de novembre d'eixe any, "se dio cuenta de la excusa que da D. José Castelló, Diputado por el reino de Valencia, que se halla en Cádiz, sobre no haberle sido posible presentarse aún á jurar en el Congreso en atención á las enfermedades de su familia"⁴.

Tampoc ell va sobreviure massa temps a la seua muller, ja que va patir les conseqüències de l'epidèmia groga que afectava la ciutat. En la sessió de les Corts del 18 de setembre de l'any 1812 se li va concedir una llicència de quatre mesos per traslladar-se a algun poble proper a restablir la seua salut. De fet, una setmana després, en la sessió secreta del 25 de setembre, encara hi estava present però va demanar autorització per a retirar-se a sa casa a causa de la malaltia. I, poc després, en la sessió pública del 9 d'octubre encara va presentar una proposició, però ja lliurada per escrit. Finalment, va defallir a Cadis el 22 de gener del 1813, als 65 anys, deixant dos fills de sis i tres anys.

1. Un il·lustrat valencià

Segurament el més conegut de l'obra de Castelló siga la faceta d'historiador i escriptor. Acabats els estudis i l'activitat docent, a la qual farem referència més endavant, en

Josep Joaquim Castelló i Ferre

la Universitat de València, se'n va anar a Madrid a finals del 1777 o principis de l'any següent. Allí va compaginar la carrera política amb l'afició per la història, de manera que fou nomenat acadèmic corresponent de la Reial Acadèmia de la Història el 4 d'octubre de 1782, en la vida de la qual va participar activament fins que se'n va anar a París, quatre anys després.⁵

També el 1782 degué concloure la *Descripción geográfica del reyno de Valencia formada por corregimientos*.⁶ L'estudi havia estat encarregat pel director de la institució, el Comte de Romanones, com a material per tal d'elaborar un diccionari geogràfic i històric d'Espanya, i, tot i que no ha estat publicat fins fa pocs anys, constitueix una de les obres més interessants del segle XVIII sobre el nostre País.⁷ El treball de Castelló, sense arribar a la qualitat de l'obra del botànic i il·lustrat valencià An-

toni Josep Cavanilles (1745-1804), es pot considerar un precedent estimable. De fet, el professor Ismael Vallés afirma que, de l'estudi comparat de les *Observaciones*⁸ d'un i la *Descripción* de l'altre, es pot concloure que són dues obres elaborades en paral·lel, i posa en dubte l'afirmació de l'historiador Manuel Ardit, segons la qual en l'arxiu de la Societat Econòmica d'Amics del País, de la qual era membre Castelló, hi havia un document on el nostre paisà acusava de plagi Cavanilles.⁹

Això no obstant, podem considerar que als dos escriptors els unia una pregona amistat, que devia vindre de l'època universitària, així com una coincidència de plantejaments.

De l'estima mútua tenim un testimoni fefaent en les cartes que el botànic enviava, des de París, al seu amic canari José Viera y Clavijo, on se'ns indica, a més, que Cavanilles i Castelló mantien relació epistolar habitual. De fet, en una carta de novembre de l'any 1781 Cavanilles envia llibres a Castelló, a través de l'esmentat Viera. Més endavant, en una altra missiva, el botànic li manifestava a l'amic l'alegria que havia tingut en conèixer la notícia que el bocairentí havia estat nomenat acadèmic, alhora que alabava el seu mèrit i modèstia. Posteriorment, en una nova carta, enviada el 14 de març del 1783, escriu *"A Castelló mil cosas y que seguramente estará muy ocupado en su Academia, pues tiene poco tiempo que perder en escribirme"*.¹⁰

Posteriorment, el 1787 coincideixen a París tots dos, i Cavanilles li diu a Viera: *"Aquí tenemos por oficial de esta Secretaría de Embajada a D. Josef Castelló, mi íntimo amigo..."*¹¹

El nostre paisà Josep Joaquim Castelló era un dels intel·lectuals valencians, amb Juan Bta. Muñoz, Vicente Blasco, els germans Juan i Carlos Andrés i Joaquín Marín, amb els quals Cavanilles va mantindre una cordial correspondència en l'època de la seua estada a París.¹² A més de cartejar-se amb Cavanilles, també ho feia Castelló amb el cosmògraf i fundador de l'arxiu d'Índies Juan Bta. Muñoz (1745-1799), com ho mostra una carta d'aquest al botànic, de 15 de setembre de 1777, enviada des de Madrid, que comença així: *"Amigo Toni. Tres he recibido tuyas, i embiado otras tantas a Castelló"*.¹³ Aleshores, el bocairentí encara devia estar a València.

Així mateix, per la lectura del diari de Cavanilles coneixem que anys després, quan el naturalista va visitar la nostra terra en 1792 per arreplegar dades per al seu treball, es va hostatjar en el mas de La Linda, propietat de Castelló, on aquest estava exiliat, com veurem després. Cal concloure, per tant, que entre ells hi havia una relació d'amistat.

Quant a la semblança dels seus plantejaments, el tema ha estat estudiat per Ismael Vallés.¹⁴ Per a ell, els trets característics del pensament de Castelló, tal i com es plasma en la *Descripción*, són la defensa de l'agricultura, la indústria i el comerç com a base material dels valencians, la valoració del seu esforç i treball, una visió idíl·lica

de la bondat del territori, l'admissió de la dualitat lingüística del regne, una àmplia base històrica en les argumentacions, una consideració negativa sobre el paper del clergat existent al País Valencià per al bon funcionament de l'economia... Com a conclusió, indica l'autor citat que l'obra de Castelló, com la de Cavanilles, representa un reformisme moderat en un context internacional revolucionari, segurament per la vinculació que tenien amb el poder polític espanyol i l'aristocràcia; per això, tots dos

Mas de la Linda

no proposen una alternativa revolucionària o rupturista per a la societat valenciana, sinó que defensen el marc de l'antic règim, encara que atenuat i corregit pel que fa als excessos.

El professor Antoni Mestre no esmenta Castelló entre els il·lustrats valencians, però sí com a diplomàtic que mantenia una bona amistat amb Cavanilles.¹⁵ Cal pensar que el bocairentí es devia moure en l'òrbita dels intel·lectuals valencians de la segona part del XVIII, els quals van abandonar València i van preferir instal·lar-se a Madrid, seu de la Cort i centre del poder, la qual cosa, juntament amb l'estranyament dels jesuïtes, va produir *"una enorme pérdida para nuestro desarrollo cultural y provocó una huida de cerebros que condujo a un indudable provincianismo intelectual para Valencia"*.¹⁶

2. Un polític de la Cort

Si ens apropem a la carrera administrativa i política de Castelló, ens trobem amb un individu proper a la classe dirigent i a l'aristocràcia nacional del moment. La seua trajectòria pública comença l'11 de setembre de l'any 1786, quan va ser nomenat oficial de la secretaria de l'ambaixada de París, on va arribar el 16 de desembre. La seua estada a la capital francesa degué ser important per a la seua formació política, com es mostra en les intervencions parlamentàries sobre la divisió de poders, tot i que no tenia en gran estima els nostres veïns, sinó més bé al contrari.

El 30 de desembre de 1787 va ser designat oficial sisé de la primera Secretaria d'Estat i Despatx, com a col·laborador del Comte de Floridablanca, que el tenia com

a personatge de gran vàlua.¹⁷ Va arribar a Madrid i es va incorporar a la nova destinació el 10 d'octubre de 1788. Així mateix, l'1 d'octubre d'eixe mateix any va ser escollit soci honorari de la *"Real Sociedad Económica de Amigos del País"* de València.¹⁸

El 3 d'agost del 1792 encara assisteix a la sessió ordinària de la Reial Acadèmia de la Història, però el 15 d'eixe mes va ser cessat com a funcionari de la Cort. Destituït el seu mentor polític, el nou Secretari d'Estat, el Comte d'Aranda, va decidir separar-lo amb la meitat del sou i allunyar-lo de Madrid, malgrat els precs de Castelló. Durant l'exili va residir en el mas de La Linda, en el nostre poble, tot i que és probable que en els darrers anys del desterrament passara alguna curta temporada a Beniarrés, amb la família de la seua muller. Mentrestant, segons Codina, el 6 de desembre de l'any 1793, va passar a ser

en el *Consejo de Indias o en el de Guerra*". Com que el Rei, en carta de 29 d'abril, li comunica a Castelló que atendra la petició, resol abandonar Bocairent definitivament i viatjar a Sevilla, on ja es troba el 12 de juny del 1809. Finalment, l'11 de juliol va ser nomenat Intendent de l'exèrcit de la província d'Extremadura, per designació de la Junta Central Suprema, càrrec del qual va prendre possessió el 4 d'agost i que degué exercir fins al mes de març de l'any següent. També va ser membre del Consell Suprem de Guerra i Marina.²²

D'aquesta època li quedarà un fort ressentiment envers Godoy. Com a testimoni podem observar la primera intervenció parlamentària de Castelló, en la sessió de l'1 de desembre de 1810, poc més de tres setmanes després d'haver pres possessió. Va llegir una memòria que conclouia amb la següent proposició:

*"Que pues subsiste todavía una parte de los males que por ser aún muchas las hechuras del favorito Godoy que ejercen jurisdicción y sirven sus empleos logrados por el dinero y otros medios viles, se hiciese de ellos la correspondiente clasificación, procediendo con el mayor pulso y circunspección, para evitar las terribles consecuencias que resultarían si en esta parte gobernara la venganza, el espíritu de partido y otras detestables pasiones; y en consecuencia sean separados los que no tuviesen otro mérito que la perversidad y el favor del hacedor: que los que al favor juntaron el mérito, continúen, pero observados de cerca; y que los que en medio de la general corrupción se mantuvieron puros, sean conservados y promovidos según su celo".*²³

membre corresponent de la Reial Acadèmia de la Història, a València, per residir en la nostra terra.¹⁹ Amb tot, mantenia certa relació amb Madrid, com podem comprovar, per exemple, quan el 1804 es dirigeix al secretari de la Reial Acadèmia per a informar-lo de la troballa, a Beniarrés, de 220 monedes àrabs d'argent i demanar instruccions a l'entitat.²⁰

Tot i les peticions de rehabilitació que va enviar des de Bocairent, així com alguna protesta perquè no li arribava la pensió i estava apuradíssim de diners, la suspensió no li va ser aixecada fins el 28 de març del 1808, als deu dies de l'abdicació de Carles IV i el derrocament del secretari d'Estat Manuel Godoy.²¹ En la missiva que rep Castelló, el nou rei Ferran VII l'indica que el confinament era indegut i arbitrari, i que podia ja elegir nova residència sense cap tipus de restricció.

En carta de 10 d'abril Castelló demana al rei que li done una destinació nova. En novembre se'l reintegra en la plaça que tenia abans de la destitució, però la protesta dels oficials de la Secretaria d'Estat que l'ocupaven llavors, va paralitzar el procés. Davant d'això, el bocairentí, en gener del 1809, va sol·licitar la concessió del lloc que, segons ell, li corresponia si no haguera estat tants anys apartat, i arriba a demanar una plaça de *"capa i espada*

La proposició va ser admesa a tràmit i posada en discussió, però el debat no va concloure, sinó que es va reprendre, tot i que de manera distesa, segons el Diari de sessions, en la reunió del 12 de desembre següent. La moció va ser votada i desestimada, en opinió dels adversaris, pels perjudis que duria, en un moment on el màxim interès de la nació raïa en mantindre la unió i concòrdia dels ciutadans, no en aclarir el que havia passat els anys anteriors.²⁴

3. Un diputat constituent

Finalment, en les eleccions de febrer del 1810, celebrades en el saló de les cases consistorials de València, va ser elegit diputat de les corts constituents. Com ja hem dit adés, va prendre possessió el 7 de novembre, tot i que feia algun temps que estava a Cadis, ja que no es va desplaçar allí amb la resta de valencians, que eixiren des de Santa Pola, amb dos vaixells, i arribaren el 22 i 23 d'octubre, sinó que ho va fer pel seu compte des d'algun altre lloc (Badajoz o Sevilla, probablement). Castelló degué arribar a Cadis en el mes de setembre, però no va prendre possessió fins que no li van arribar els poders.²⁵

L'anàlisi resumida que Manuel Ardit va fer del nostre parlamentari, fa ja més de quaranta anys, es manté vigent. Per això, la reproduïm a continuació:

“Josep Castelló, diputat d'escasses actuacions -17 en total-, es mostra, al contrari dels anteriors, políticament més definit. Com ells és un decidit partidari i defensor de les atribucions de les Corts. En sessió de 3 de setembre de 1811 es manifesta contrari que el poder legislatiu siga compartit per les Corts i el Rei. No convengo en que se deje al arbitrio del Rey declarar la guerra y hacer ratificar la paz, exclama en la discussió de l'article 171 de la Constitució. I en la sessió del 27 d'octubre: No me opongo al establecimiento del Consejo de Estado, pero sí a que sea tan numeroso como lo propone el proyecto de Constitución, y con las atribuciones que le señala. Però, al contrari que Villafañe, Traver o Martínez, participa i deixa sentir la seua veu en les grans discussions, especialment en la de senyoriús. Ataca els privilegis senyorials, tot i enfocant el problema des d'un angle decididament moderat i vagament filonobiliari. El seu liberalisme és un liberalisme “de dreta”, amb reserves i concessions a l'Antic Règim, però productiu, positiu, i ho demostrà amb la participació en els debats sobre Constitució i senyoriús. Poques vegades intervé en discussions tècniques –temes favorits de Martínez o Villafañe-. Castelló, moderadament, pren sempre posició.”²⁶

Per això, se l'ha considerat com un parlamentari “lliberal moderat”, “lliberal conservador crític amb l'Antic Règim” o “il·lustrat reformista”, i els estudiosos l'inclouen en la fracció liberal del grup valencià juntament amb el xatívi Joaquín Lorenzo Villanueva, l'aieloner Pedro Aparisi, l'advocat Vicent Tomás Traver..., tot i que se'l considera un moderat.²⁷ Es va caracteritzar per ser un defensor del principi modern de separació de poders i de les atribucions de les Corts davant de la regència. De fet, de les intervencions de Castelló, quatre es produeixen en la discussió del text constitucional (31 d'agost, 3 de setembre i 12 i 27 d'octubre de 1811), on destaca la segona d'elles, una de les més conegudes, quan afirma que sols la nació, representada per les Corts, ha d'exercir de manera exclusiva el poder legislatiu,

“sin que por ningún término penda del arbitrio del Rey oponerle obstáculos y entorpecerla en su marcha. En buena hora que las leyes se promulguen á nombre del Rey, pero precisamente las que las Cortes solas acuerden y juzguen convenientes á la Nación. Residan separados los poderes en esta forma: el legislativo en las Cortes; en el Rey el ejecutivo, y en los tribunales de justicia el judicial.”²⁸

En la mateixa línia, en la intervenció següent, indica que no pot deixar-se a l'arbitri del rei el fet de declarar la guerra i fer ratificar la pau, sinó que ha de fer-ho la nació, és a dir, els representants en les Corts, si estan reunides, o, si no ho estan, la Diputació Permanent i el Consell d'Estat.

De la resta d'actuacions parlamentàries del nostre diputat destaquen les del 14 de juny de 1811 i 22 de febrer de 1812, en la discussió del projecte de llei d'abolició dels senyoriús, on proposa la lliure disposició de la terra, però des d'una postura moderada, lluny de la que anys després defensarà Mendizábal.²⁹ Les altres al·locucions aborden qüestions diverses: contra el caràcter dels francesos en la discussió del reglament del Consell de Re-

gència, la tresoreria de l'exèrcit d'Extremadura, l'admissió de nous diputats, mesures contra els francesos, la destinació d'una herència, els abusos del tresor públic, la producció de grans, els premis i càstigs en l'exèrcit, la fabricació de draps... A més, en les sessions secretes va tindre algunes intervencions sobre temes diversos com, per exemple, l'emplaçament de les Corts, els presidis menors, un informe sobre Extremadura o algun assumpte personal. De fet, la darrera proposició de Castelló, que tractava sobre un nomenament diplomàtic de la Regència a Portugal, es va presentar en la sessió secreta del 16 de novembre de 1812, però es va ajornar la discussió per no estar-hi present el nostre diputat, a causa de la malaltia.³⁰

El tema privat, a què féiem referència adés, el planteja, arran de la concessió, el 17 de setembre de l'any 1810, de la gràcia de la Creu Pensionada de la Reial Ordre espanyola de Carles III, com a desagravi del seu exili; demana repetidament a les Corts l'exempció de la presentació de les proves per a poder ser admés i de l'ajornament del corresponent ingrés de 4000 rals de velló, requisits necessaris per a ser condecorat i vestir l'hàbit. Finalment, i després d'una primera negativa del Congrés, el 17 de març de 1811 va ser eximit de les proves, però no del pagament.³¹ Açò ens indica, tant el fet que la situació econòmica del nostre diputat no devia ser molt sortosa, situació prou comuna a la majoria de parlamentaris, per la carestia de vida de la ciutat andalusa i els deutes contrets amb ells, com també que pretenia formar part, en els seus darrers anys, d'una certa èlit aristocràtica de la nació.

També és curiosa una intervenció parlamentària, de 24 de febrer de 1811, on defensa que s'exigisca als diputats que aporten les dades personals (nom, cognoms i circumstàncies), per tal que es veja que el Congrés nacional no es componia de “sabaters”, sinó de gent honorable.³² O, també, una altra en la sessió secreta del 22 de desembre de 1810, sobre el poder executiu de les Corts en temps de guerra, on, en opinió de Villanueva, va ocasionar un aldarull sonat:

“y como añadiese (Castelló) que este dictamen suyo se tildó con notas injustas, habiendo usado alguna expresión fuerte, se resintieron de ella el Sr. Monte y otros que se creían reconvenidos, y clamaron que se le mandase callar. Esto produjo una gritería desagradable y dio a las Cortes un rato de suma incomodidad. Al cabo el Sr. Presidente puso orden y el Sr. Castelló acabó su parecer, protestando no haber intentado ofender a nadie...”³³

El fet més important, però, va ser la seua participació activa en l'aprovació de la Constitució de 1812, on consta, entre els seus signants, com a “José de Castelló, diputado por Valencia”. Finalment, cal afegir que els seus darrers dies van coincidir amb el gran debat sobre la Inquisició, iniciat el 8 de desembre de 1812. A propòsit de la seua defunció, García León refereix una anècdota, que titula “El celo liberal de Castelló”, on diu:

“En la noche del 21 al 22 murió en Cádiz el diputado por Valencia, José Castelló, víctima de la epidemia. El diario

"El Conciso", en su nota necrológica nos dice que, tras haber recibido con la mayor devoción los sacramentos, poco antes de morir dijo a los que lo acompañaban que sentía mucho no poder asistir al Congreso para votar la abolición de la Inquisición".³⁴

Haguera estat, doncs, la seua darrera contribució personal i política a la millora de la convivència en l'Estat espanyol.

II. FORMACIÓ UNIVERSITÀRIA I DOCÈNCIA

De la infantesa de Josep Joaquim Castelló no tenim cap notícia; desconeixem si va anar a l'escola de gramàtica i llatinitat a Bocairent o ja a algun col·legi de València. Tenim testimonis, en canvi, que va realitzar els estudis superiors i obtindre el grau universitari en l'Estudi General de València, període en què va residir en el Col·legi Major anomenat "de Rodríguez o de la Purificació", del qual era l'únic patró el rector de la Universitat.

D'acord amb el "Llibre de Matrícules" va iniciar els estudis de filosofia tomista el 1760, després d'haver estat examinat i aprovat en llatinitat pel doctor Domingo Castells. Allí apareix relacionat com a "Joseph Castelló, de Bocayrente, de 14 años".³⁵ També havia estat admés un altre paísà, Nicolau Ferre, però degué abandonar ben prompte.

Després d'haver cursat els dos primers anys de filosofia, sota la direcció del catedràtic Castells, on va cursar Súmules o Dialèctica, Lògica, Metafísica i Física, va obtindre el Batxiller en Filosofia, el 7 de maig del 1762.³⁶ El curs 1762-1763, va fer el darrer any del trienni filosòfic, amb el mateix professor, durant el qual degué completar els estudis filosòfics amb el coneixement d'altres tractats: sobre l'ànima, la generació i la corrupció dels éssers vius, l'astronomia... Finalment, el 8 de juliol del 1763 va aconseguir el títol de Mestre en Arts (Filosofia), amb la mateixa qualificació que va obtindre en totes les titulacions, la màxima: *"tamquam benemeritum valde condignum et nemine discrepante"*.³⁷

A més de rebre les lliçons oficials, va assistir, també, com era costum en l'època, a les classes particulars que s'impartien en l'acadèmia del seu mestre.³⁸ Cal observar que mentre en les oficials se seguia el pla d'estudis al peu de la lletra, en aquest cas tomisme, era en les particulars on determinats professors exposaven les noves corrents científiques i filosòfiques.

Probablement, eixe és el cas del catedràtic Castells, el qual regentava una acadèmia de manera simultània al professor renovador dels estudis filosòfics a València i de la mateixa Universitat, a finals del XVIII, el futur rector Vicente Blasco, la qual freqüentaven els amics de Castelló, Cavanilles i Muñoz. És probable, per tant, que fóra Castells qui va iniciar el nostre il·lustrat en l'obertura al pensament europeu del XVIII. En opinió de Nicolàs Bas, també va rebre classe del mateix Juan Bautista Muñoz.³⁹

Acabada la seua formació filosòfica, es va matricular el curs següent, el 63-64, en teologia, l'itinerari més comú en l'època que ens ocupa, a causa del gran nombre de clergues que estudiaven.⁴⁰ Després dels quatre anys preceptius d'estudis teològics, que va cursar de manera regular, el 22 de maig del 1767 se li va concedir el Batxiller en Teologia,⁴¹ ciència sagrada de la qual va rebre el títol de Doctor el mes següent, el 16 de juny de 1767.⁴²

Així doncs, ben prompte, als vint anys, ja havia obtinut els doctorats en Filosofia i Teologia i començava la seua etapa docent valenciana. Com va ser aquesta? En síntesi, podem afirmar que va durar des de 1767 fins a 1777, va opositar set vegades, va fer substitucions en la Universitat i classe en acadèmies particulars, i el 1774 va ser nomenat catedràtic per l'arquebisbe Fabián y Fuero.

Anem a pams. Finalitzats els estudis de teologia, Castelló es va dedicar a preparar oposicions a la càtedra de Filosofia. Fins a l'any 1767 cada any es feia la provisió de dues càtedres (una tomista i l'altra antitomista o suarista) i el professor escollit explicava el curs de filosofia durant tres anys. Expulsats els jesuïtes, de l'any 1768 a 1771 va haver-hi una única càtedra, i a partir de 1772 es va reposar la segona, encara que sense mencionar-ne en la denominació l'escola a la qual pertanyia.

Castelló va compartir les oposicions amb l'ensenyament particular, ja que ell mateix indica en una memòria presentada per a les oposicions a càtedra vacant de filosofia, que l'aspirant *"ha regentado varias Academias"*.⁴³ Així, coneixem que va regentar les acadèmies públiques de dos catedràtics de filosofia que li haurien encarregat la docència del seus alumnes: Mariano Molins, que ho fou des de 1766 a 1769, en la qual també va fer classe Cavanilles, i Juan Bautista Muñoz, que va exercir un únic curs, el 1769-1770, ja que després se'n va anar a Madrid en ser nomenat cosmògraf major d'Índies.⁴⁴ Fer classe així era una manera d'entrenar-se per a aspirar a guanyar una plaça. De manera idèntica, anys després, Domingo Crespo Del-tell, que va obtindre la càtedra el 1779, va fer classe, prèviament, als alumnes de Castelló, en el període en què aquest degué exercir com a catedràtic i, també, el va suplir en la docència universitària en algunes ocasions.⁴⁵

Pel testimoni del mateix Castelló, sabem que va realitzar substitucions de càtedres, que devien ser de Filosofia, tot i que en la súplica presentada per a les oposicions de maig del 1772, no així en les altres memòries de mèrits, indica que *"ha regentado varias Academias i substituido cátedras de diferentes Facultades"*.⁴⁶ A més, va actuar, almenys quatre vegades, com a examinador de llatinitat de la Facultat de Filosofia, la prova preceptiva per a ingressar-hi.

De la consulta dels "Mèrits dels Opositors a Càtedres" deduíem que es va presentar a oposicions en set ocasions, no sols en tres, com s'ha dit clàssicament, fet, per altra banda, prou comú en la universitat valenciana del set-cents. Així, per exemple, un altre bocairentí, el catedràtic de dret Jaume Belda Vañó, amb qui Castelló va compartir seient en el claustre general de la Universitat,

va opositar quinze voltes. Sembla, a més, que l'antiguitat en la presentació a oposicions es considerava com un mèrit i els mateixos aspirants ho feien constar en la seua súplica, com serà el cas del nostre personatge, qui en la darrera ocasió en què concursa indica, com a mereixement, que excedeix *"de dos oposiciones en número al que más cuenta de sus coopositorios"*.⁴⁷

Josep Joaquim Castelló es va presentar a oposicions a la càtedra vacant de filosofia els anys 1768, 1770, 1771, 1772 (dues vegades), 1773 i 1774. De fet, en la memòria elaborada per aquesta última, diu que la primera oposició a què va anar fou l'any 1768, *"en la que, i las repetidas sin la menor intermisión hasta el presente que componen el número de siete, ha acreditado su aplicación a las ciencias Matemáticas i Filosóficas..."*⁴⁸

Com ja hem dit adés, el Consell de la Ciutat de València va acordar el 1772 el restabliment de les càtedres suprimides, però, en el cas de la de Filosofia, havia de fer-se sense cap adició ni denominació, de manera que les dues càtedres no pertanyeren a cap corrent i que es mantingueren en les designacions un equilibri entre les escoles. Per això, eixe any va haver dues oposicions diferents a la càtedra de Filosofia: la que quedava vacant per haver conclòs el professor el trienni corresponent i la restablerta.

Amb tot, Castelló no va poder obtindre la cadira docent en cap intent i la seua elecció va ser conseqüència del nomenament directe de l'arquebisbe Fabián y Fuero.⁴⁹ Així, en la provisió de l'11 i 12 d'octubre del 1774 es va triar Luis Font i Andrés Soler, tots dos considerats "antitomistes" i seguidors dels jesuïtes, fet que va produir la queixa de diversos professors. Poc dies després, el 29, l'Arquebisbe Fabián y Fuero, canceller del centre i defensor de l'escolasticisme tomista, els va suspendre en les seues funcions i els va reemplaçar pels doctors Josep Joaquim Castelló i Vicent Agut, que les van ocupar davant de les queixes dels substituïts. No obstant, segons Salvador Albinyana, l'elecció de catedràtics, abans mencionada, fou molt polèmica, ja que per escollir Soler van fer falta set votacions, i cinc en el cas de Font; en les dues ocasions va quedar en segon lloc *"el tomista José Joaquín Castelló"*.⁵⁰

Per tant, el bocairentí va ocupar la càtedra com a substitut per designació de l'arquebisbe. Com a resposta, el Rector no va acceptar Castelló i Agut com a examinadors i la ciutat es va negar a pagar-los, tot i que finalment es va arribar a un acord: no se'ls adjudicava el salari de les càtedres, però sí que se'ls admetia com a examinadors, cobrant les propines corresponents. El càrrec el van ocupar fins al 1777, és a dir, un trienni complet, el temps en què, com hem dit, un professor impartia al seus alumnes tota la doctrina filosòfica. De fet, tant en 1776 com en 1777 trobem deixebles de Castelló que van obtindre els títols i que anys després gaudiren d'una certa fama, com, per exemple, els germans Francisco Antonio del

Castillo Carroz, regidor de l'Ajuntament de València, i Juan, rector de la Universitat, el catedràtic d'Anatomia Gregorio Dantín, o els també germans Gabriel Císcar, marí, matemàtic i regent del Regne, i Francisco, diputat en les Corts de Cadis.

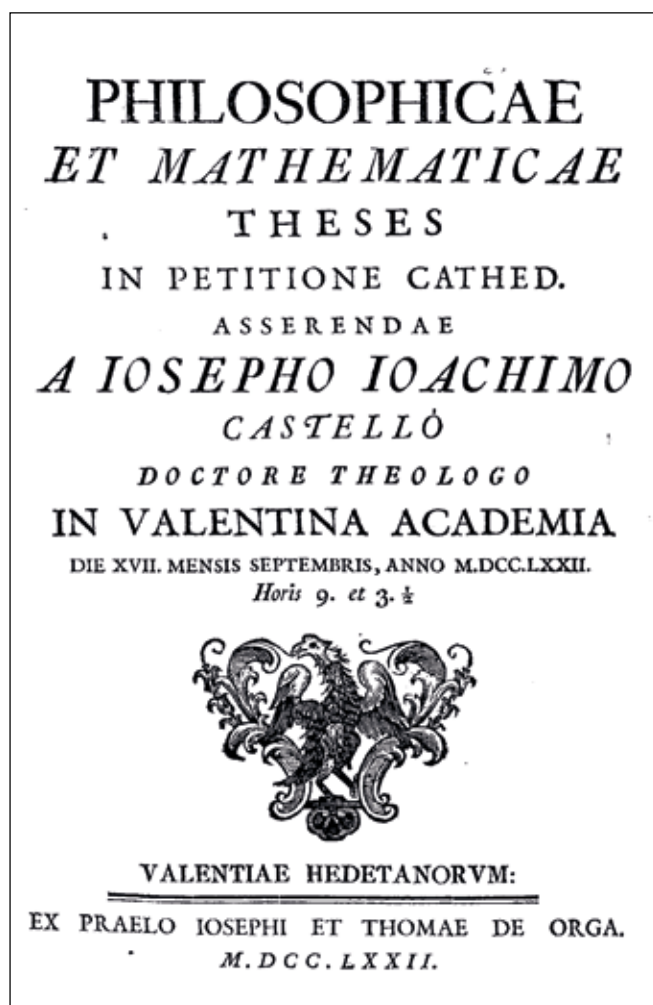
De la consulta del llibre de Claustres de la Universitat es desprén que hi ha períodes en què no solia assistir a les sessions, com el curs 1775-1776, amb l'excepció d'una reunió del 6 de maig, on es debatia sobre les càtedres antitomistes i la seua restitució. Això no obstant, entre el 16 de juliol i el 2 d'agost de 1777, darrera sessió en la qual va estar present, va anar a les cinc reunions convocades, i quan se'l cita sol fer-se com a "catedràtic regent i substitut de Filosofia". En la sessió del 19 de juliol, el

Antiga Universitat de València

metge Vicente Adalid, professor de "Prima de Pràctica", va dir que Castelló i Agut no haurien d'haver estat convocats ni ocupar seient en el claustre, ja que havia conclòs la substitució en el mes de juny i ja s'havien convocat les proves per a les càtedres vacants. Castelló va respondre que la darrera resolució del Consell de la ciutat permetia que pogueren fer-ho fins al dia de Sant Lluc, data de finalització del curs i començament del següent, en el mes d'octubre. Adalid va contestar que no coneixia l'acord i que retirava la proposta, però de la lectura de l'acta es desprén que la pugna entre professors de tendències ideològiques diferents encara devia estar present.

Complida l'obligació docent, ja que les Constitucions universitàries vigents no permetien poder tornar a presentar-se a oposicions i exercir com a catedràtic de Filosofia un segon trienni, Castelló va abandonar València i se'n va anar a Madrid a iniciar una nova etapa de la seua vida, segurament animat per amics seus que ja ho havien fet. El més probable és que el viatge a la capital es duiguera a terme a finals del 1777 o en les primeries de l'any següent. De fet, coneixem que l'any 1778 ja estava en la ciutat castellana, com ho demostra una carta de Cavanilles al seu amic Viera, abans esmentat, de 17 d'octubre, on li diu que vaja a visitar de part seua a Josep Joaquín

Castelló, de qui diu que “es muy amigo mío y hombre de provecho, alto, rojo y bien parecido”,⁵¹ la qual cosa sembla una espècie de recomanació per tal d’ajudar-li a establir-se i obrir-se nous camins en la “villa y corte”

Allí degué trobar ben prompte la protecció del Comte de Floridablanca, al Consell del qual pogué pertànyer, ahora que encetaria la recollida de dades i la redacció del text de la *Descripción*, acabat, com ja hem vist, el 1782. Així mateix, i d’acord amb la notícia facilitada pel professor Antoni Mestre, és probable que fera classe de filosofia en els Reials Estudis de “San Isidro” de Madrid, institut docent reinaurat pel rei Carles III com a centre laic, després de l’expulsió dels jesuïtes, on el professorat era nomenat directament pel monarca, i que pretenia ser un model en l’ensenyament de les humanitats d’acord amb els canons moderns.⁵² De ser així, acabaria ací l’activitat docent del nostre personatge.

III. LA FILOSOFIA D’UN OPOSITOR

En les oposicions per a les càtedres de filosofia els aspirants havien de defensar, davant del tribunal, unes tesis i proposicions de filosofia i matemàtiques. Estes sentències solien escriure’s i imprimir-se, de manera que la producció editorial universitària de l’època està formada, en la seua major part, per aquesta mena de publicacions. El mateix passa en les altres facultats, i així tenim, per

exemple, el cas del catedràtic de Lleis bocairerí Jaume Belda Vañó, ja esmentat, del qual ens han arribat quatre opuscles, tots ells conjunts de tesis jurídiques per a les oposicions.⁵³

En el cas de Josep Joaquim Castelló també coneixem una obreta, sobre la qual no hem trobat cap referència escrita. El títol complet és *Philosophicae et mathematicae theses in petitione Cathed. asserendae a Iosepho Ioachimo Castellò, doctore theologo, in valentina academia* (“Tesis filosòfiques i matemàtiques en pretensió d’una càtedra defensades per Josep Joaquim Castelló, doctor teòleg, en l’Acadèmia Valenciana”). Són les conclusions per a l’oposició celebrada el 17 de setembre del 1772, la cinquena a què es va presentar, editades en l’impremta valenciana de Josep i Tomàs d’Orga i de les quals hem trobat un exemplar en la Biblioteca Pública de Toledo. El text té un total d’onze fulls, encara que les proposicions filosòfiques sols n’ocupen set, ja que els tres primers són la portada i la dedicatòria als patricis de la ciutat, mentre que el darrer inclou el permís del censor i l’ordre d’impressió del Rector de la Universitat amb un advertiment al lector. Amb tot, sabem que no és l’únic opuscle que va publicar, ja que en la “memòria de mèrits” del seté intent d’accés a la càtedra diu: “pues en las Conclusiones, que acaba de publicar para esta última oposición...”,⁵⁴ cal pensar, per tant, que es degueren editar les conclusions de la majoria d’oposicions, però sols coneixem l’opuscle mencionat.

Aquest comença amb un aforisme (“El temps destrueix les falses opinions, confirma els judicis de la naturalesa”), després del qual inclou 45 proposicions extretes dels *Cinc Llibres dels Elements de l’Art lògic-crític* del filòsof italià Antoni Genovesi (1713-1769), obra impresa per primera vegada el 1745, la qual va sostenir en l’examen. Si analitzem les tesis s’adonem que les diuït primeres són filosòfiques: defensa d’alguns principis racionalistes, contra la tesi aristotèlica de l’eternitat del món, en oposició als determinismes de Demòcrit, els estoics i Espinoza, sobre l’ànima humana i el seu lligam amb el cos, sobre Déu, la natura i la matèria... A partir de la proposició dinovena, són de caire físic: el moviment, el moviment uniformement accelerat, el pla inclinat, la força centrípeta...

En concloure la minuciosa enumeració anterior de proposicions, indica Castelló que, per a estalviar temps i despeses, a continuació va a relacionar les tesis principals de la seua defensa però sense exposar-les amb detall. Són diverses tesis de Newton (l’equació àuria; les definicions, axiomes i lleis del moviment; el llibre del sistema del món; l’Òptica i trenta-una qüestions òptiques), la teoria de l’aurora boreal de Mairan, la dissertació sobre les causes del llamp de Benjamin Franklin i la teoria de Nolet sobre la força elèctrica. El mateix Castelló indica en la memòria de l’oposició del 1773, que en l’examen anterior havia presentat, com en anys anteriors, unes conclusions molt generals (les 45 citades abans), a les quals havia afegit llavors una sèrie de proposicions, que són les tesis principals que acabem d’exposar.⁵⁵

Com que no tenim cap altra notícia sobre el pensament filosòfic de Castelló, sols podem fer-ne una aproximació

des de la lectura dels mèrits aportats per ell mateix, ja que tenim els de les cinc darreres oposicions, i de l'opuscle indicat. La primera conclusió a què arribem és que comptava amb una àmplia formació filosòfica, que no es limitava al tomisme que podia haver escoltat en les aules universitàries durant els anys de formació, sinó que coneixia bé les noves corrents filosòfiques i posseïa una cultura científica extensa.

Ja mostra això en la primera oposició, la de 1768, on va defensar els tractats matemàtics del filòsof modern Christian Wolff, però adaptats al sistema de Newton. Però en la segona i tercera oposició, junt a la geometria elemental d'Euclides, els tractats d'Aristòtil i el ja citat Wolff, incorpora textos moderns com l'àlgebra i geometria del P. Jacquier, la física de Musschenbroek, la cosmologia de Gravesande, la Lògica i Metafísica de Verney, els principis matemàtics, físics i òptics de Newton i la metafísica de Genovesi. Cal indicar, a més, que en la tercera afegeix la Filosofia Moral de l'il·lustrat valencià Gregorio Mayans.

En el quart examen *"presentó un cuerpo de conclusiones sacadas de los Autores más clásicos, i acomodadas al modo del pensar del día, manifestando en ellas la idea de una Filosofía ecléctica, con los tratados Matemáticos necesarios para su inteligencia"*.⁵⁶ Degué basar-se en el ja esmentat Genovesi, el qual va completar, en la quinta oposició, amb una sèrie de tractats de física, com hem vist abans amb detall.

Finalment, en els dos darrers concursos, el més destacat és la inclusió en el discurs de temes relacionats amb l'ètica, el dret natural i el de gents, la política i l'economia, la qual cosa suposa un viratge en el pensament filosòfic de Castelló. Afirmar que l'estudi d'aquestes matèries no havia de considerar-se un demèrit, sinó la part de la Filosofia que més hauria de practicar-se, per ser la més útil i profitosa per a la societat, raó per la qual cada dia mereixia més l'atenció dels filòsofs més il·lustres i cèlebres. Amb tot, té la prevenció d'indicar que es manté fidel en eixes matèries a la doctrina de l'Església.⁵⁷ Cal advertir ací, per tant, una evolució dels interessos de Castelló des de la filosofia de la naturalesa cap a la qüestió política i social; eixe canvi culminarà en la preocupació pels assumptes històrics, polítics, jurídics... que absorbiran la resta de la seua vida personal i intel·lectual.

Així i tot, Castelló, ja en la tercera oposició, degué defensar l'obra de Mayans *Instituciones de Filosofía Moral*, en

contra de l'opinió de Florensa segons la qual els filòsofs tomistes no es preocupaven, quasi per la filosofia moral, ja que no la consideraven com un saber independent, sinó com una part de la teologia.⁵⁸ De fet, de la lectura de les conclusions que defensava cada opositor es conclou que les diferències entre tomistes i antitomistes, quant als autors que havien estudiat, era més aparent que real, i que Castelló, encara que format en l'aristotelisme tomista, coneixia bé els principis de la filosofia moderna.

Salvador Albiñana distingeix en els anys setanta del segle XVIII tres grans grups en relació amb la filosofia. Un ampli sector majoritari, però decreixent, vinculat a l'escolàstica i defensor del sistema aristotèlic, encara que interpretat des de diferents escoles. Altre sector minoritari, però creixent, que adopta una posició eclèctica. I un tercer grup, minoritari també, que desplega una activa oposició contra l'aristotelisme i les interpretacions escolàstiques, el qual admet inequívocament la filosofia moderna, el newtonianisme.⁵⁹ En quin grup podem incloure Castelló? No tenim elements de judici per a fer-ho amb seguretat, però de la lectura de les memòries i conclusions presentades per Castelló, advertim que cita autors coincidents amb els professors pertanyents al tercer grup, com és el cas de Jacquier, Verney, Musschenbroek..., però també trobem algunes referències a l'aristotelisme, alhora que defensa les tesis de Genovesi, com hem vist en l'opuscle editat, autor que era considerat un filòsof eclèctic en els seus plantejaments.

En conclusió, en la filosofia de Castelló trobem elements inevitablement moderns, com poden ser la importància que li dona a les matemàtiques, necessàries per a una correcta comprensió de la filosofia i per a entendre el pensament de Newton; l'opció per una física purament experimental com la de Musschenbroek; l'estudi del mateix Newton i d'altres autors newtonians com Gravesande; la decisió per una lògica completament renovadora com la de Verney; l'elecció d'una filosofia moral com la de l'il·lustrat Mayans... Però allò més lògic és que defensara una filosofia eclèctica per tal de no trencar de manera radical amb l'aristotelisme tomista i fer possible la introducció del pensament modern en la Universitat de València. En aquesta tasca degué col·laborar, encara que de manera modesta, Josep Joaquim Castelló i Ferre.

JOSEP VICENT FERRE DOMÍNGUEZ

NOTES:

1. Hi ha alguna discrepància sobre l'any de naixement. Si fem cas dels llibres de matrícula de la Universitat de València podria haver nascut un any abans, el 1746, ja que es diu que en setembre de 1760 tenia 14 anys. Amb tot, és possible que fóra un any menor i que es fera constar eixa edat perquè era l'exigida per a començar els estudis filosòfics, tot i que el Rector i els examinadors de la prova d'ingrés, que consistia en un examen de llatí, podien dispensar del requisit si estava ben preparat en el domini de la llengua clàssica i demostrava aptitud per al discurs filosòfic. En canvi, algun autor, com García León, retarda la data fins a 1748.
2. TORRES FAUS, Francisco, "El retrat de Josep Joaquim Castelló": El primer liberalisme: l'aportació valenciana (catàleg), València 2001, p. 160. Reproduït en Revista de Festes de Moros i Cristians, Bocairent 2002, 113-115, és una excel·lent aproximació biogràfica al nostre personatge.

3. En carta del 2 de febrer de 1806 demana al Rei llicència per a poder casar-se, i escriu: "Las circunstancias y edad en que me hallo, y sobretudo mi tranquilidad y bien estar me han determinado a tomar una compañera que me haga llevaderos y aun endulce los años que Dios sea servido concederme en vida".
4. "Diario de sesiones de las Cortes Generales y Extraordinarias". (1-11-1810), núm. 36, f. 77.
5. De fet, coneixem que va participar en la redacció de censures d'obres manuscrites prèvia a l'atorgament de les llicències d'impressió. Així, entre d'altres, va revisar l'important obra de l'abat Juan Andrés Origen, progresos y estado actual de la Literatura.
6. Ismael Vallés i Juan Bta. Codina la daten l'any 1783, però en Memorias de la Real Academia de la Historia (vol. I, Madrid, 1796, p. LXXV) s'indica: "En 1782 Don Josef Castelló, después de haber leído las descripciones de las gobernaciones o partidos que contiene el Reyno de Valencia, las entregó completas para el auxilio del Diccionario". Així mateix, la Reial Acadèmia, el 7 de gener de 1785 va acordar enquadrar el manuscrit en un volum (LOPEZ GÓMEZ, A. – MANSO PORTO, C., Cartografía del siglo XVIII. Tomás López en la Real Academia de la Historia, Madrid 2006, p. 164).
7. El manuscrit ha estat publicat, amb una notícia preliminar, comentaris, transcripció i notes per CODINA, Juan Bautista, Descripción geográfica del Reyno de Valencia formada por corregimientos de Dn. Josef Castelló (1783), València 2000. La notícia preliminar (pp. 9-45) és una introducció al pensament de J.J. Castelló, amb la reproducció de la "Oración Gratulatoria" (pp. 12-17) que va dictar Castelló el 18 d'octubre de 1782 davant dels acadèmics, on mostra la seua concepció de la geografia i la història.
8. El títol complet de l'obra és Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia. Va estar publicada a Madrid en dos volums (1795 i 1797).
9. VALLÉS I SANCHIS, Ismael, "Aproximació a la "Descripción del Reino de Valencia por corregimientos" de Josep Joaquim Castelló (1783)": Saitabi 33(1983), 270-1. Del mateix autor, també es pot consultar: "L'estimació de la població valenciana, segons el manuscrit de Josep-Joaquim Castelló (1783)", Estudis sobre la població valenciana, València 1988, I, pp. 113-135; i "Els il·lustrats i la indústria a la regió d'Alcoi (Valls d'Alcoi i Vall d'Albaida)": Estudis-Revista d'Història Moderna 12 (1986), 125-144.
10. VALLÉS I SANCHIS, Ismael, "Cabanilles i Castelló: dos il·lustrats estudiosos del País Valencià": Cuadernos de Geografía 62(1997), 266.
11. VALLÉS I SANCHIS, I., "Cabanilles i Castelló...", 265-267.
12. BAS MARTIN, Nicolás, "A. J. Cavanilles en París (1777-1789): un embajador cultural en la Europa del siglo XVIII": Cuadernos de Geografía 62(1997), 224-225.
13. BAS MARTIN, Nicolás, "Juan Bautista Muñoz (1745-1799) y la restauración humanístico-filosófica en la España del siglo XVIII": Estudis-Revista d'Història Moderna 24 (1998), 381.
14. VALLÉS I SANCHIS, I., "Cabanilles i Castelló...", 271-281.
15. No apareix esmentat en l'article "Un grupo de valencianos en la Corte de Carlos III": Estudis-Revista d'Història Moderna 4(1975), 213-230, però sí en "Cavanilles entre la Il·lustración y la política": Saitabi 33(1983), 157-180, citat per VALLÉS I SANCHIS, I., "Aproximació a la Descripción...", 271. En opinió d'aquest darrer autor, i d'acord amb la classificació que fa Mestre dels il·lustrats valencians entre novadors i la generació de mitjan segle XVIII preocupats per la història crítica, Castelló podria figurar en aquest segon grup.
16. MESTRE SANCHIS, Antonio, "Cavanilles y los ilustrados valencianos": Cuadernos de Geografía 62 (1997), 221.
17. El 1789, arran d'una acusació sobre el propi comte i els oficials de la Secretaria d'Estat, Floridablanca escriu que Castelló era "hombre también muy hecho e instruido, oficial de la embajada de París y antes profesor distinguido y catedrático de la universidad de Valencia". Vegeu: FERRER DEL RIO, Antonio (ed.), Obras originales del Conde de Floridablanca y escritos referentes a su persona, Madrid 1867, p. 305.
18. CODINA, J., Descripción geográfica..., p. 20, i Junta Pública de la Real Sociedad Económica de Amigos del País de Valencia, celebrada el 9 de diciembre de 1801, Valencia 1802, p. 260.
19. CODINA, J., Descripción geográfica..., p. 20
20. MARTÍN ESCUDERO, F., i altres, Archivo del Gabinete Numario: catálogo e índices. Madrid 2004, pp. 117-8.
21. En l'Arxiu Històric Nacional, entre els papers de José Moñino, Comte de Floridablanca, n'hi ha un expedient, de 8 fulls, de data 28 de març de 1808, amb el títol: "Levantamiento de la confinación que sufrían desde 1791 en diferentes lugares de Espanya el conde de Floridablanca, Francisco de Saavedra, Mariano Luis de Urquijo, Miguel de Lardizábal, José Castelló, Juan Temes y el Conde de Castañeda".
22. Estado militar de España. Año de 1812, Cádiz 1812, p. 4.
23. "Diario de sesiones..." (1-12-1810), núm. 66, f. 137.
24. A més de en les actes de les sessions, el tema apareix tractat en l'edició del "Semanario Patriótico" del 27 de desembre de 1810, que es manifesta en contra de la postura de Castelló amb l'argument que, si es fera el que demanava el nostre diputat, també caldria despullar de les seues ocupacions els que havien estat designats pel favorit de Carles III, el Comte de Floridablanca, a més de ser summament difícil graduar el mèrit i determinar qui s'ha d'encarregar de qualificar-lo.
25. De fet, en la sessió del 19 de març de 1811, en què es debat sobre l'admissió de dos diputats mexicans que havien arribat sense poders, diu Castelló: "... hago presente que por solo faltarme la solemnidad del poder estuve yo mes y medio sin que se me permitiese tomar asiento en este Congreso, siendo así que constaba a V.M. mi nombramiento de Diputado por el reino de Valencia, y que mis poderes los traía uno de mis compañeros que estuvieron detenidos en Cartagena y su costa". ("Diario de Sesiones..." (19-3-1811), núm. 171, f. 713).
26. ARDIT, Manuel, Els valencians de les Corts de Cadis, Barcelona 1968, p. 29. Sobre Castelló, pp. 15, 29, 44, 45, 56 i 57. També del mateix autor, "El grupo valenciano en Cádiz", en RAMÍREZ ALEDÓN, Germán, (ed), Valencianos en Cádiz, Cádiz 2008, pp. 39-71.
27. Així, el mateix Manuel Ardit en Revolución liberal y revuelta campesina. Un ensayo sobre la desintegración del régimen feudal en el País Valenciano (1793-1840), Barcelona 1977, p. 179, escriu que "José Castelló, como ocurre a menudo en esta etapa de prehistoria del liberalismo, es un diputado de difícil clasificación. Como los anteriores (es refereix als lliberals) fue un decidido defensor de las atribuciones de las Cortes frente a la regencia. Su actuación en el debate de señoríos, que examinaremos seguidamente, aunque vagamente filonobiliaria, fue decidida en favor de la extinción. Sin embargo, es difícil alinearlo con claridad".

28. "Diario de Sesiones..." (3-9-1811), núm. 336, f. 1749. Sobre aquest tema: SUÁREZ, F., Las Cortes de Cádiz, Madrid, 2002, pp. 116-117.
29. "Diario de Sesiones..." (3-9-1811), núm. 336, f. 1749. Sobre aquest tema: SUÁREZ, F., Las Cortes de Cádiz, Madrid, 2002, pp. 116-117.
30. VILLANUEVA, Joaquín Lorenzo, Mi viaje a las Cortes, València 1998, p. 474.
31. Castelló al·lega que no podia aportar els documents necessaris per trobar-se Barcelona, d'on descendia la seua família, ocupada pels francesos. Les proves consistien en demostrar fefaentment la vida arreglada i bons costums de l'interessat, la legitimitat, cristiandat i neteja de sang i oficis, així com la dels pares, avis i besavis, i la noblesa de sang, i no de privilegi, del pretendent, son pare i els avis. Desconeixem si és veritat que Castelló tenia antecedents catalans, o si, com van fer altres pretendents a pertànyer a l'Ordre, va buscar excuses per a no aportar els documents exigits.
32. Amb tot, la intervenció sembla una resposta a una acusació d'un periodista afrancesat de Sevilla, com es desprén de la lectura del "Semanario Patriótico", núm. 48, del 7 de març de 1811.
33. VILLANUEVA, J.L., Mi viaje..., 130.
34. GARCÍA LEÓN, J.M., En torno a las Cortes de Cádiz: anécdotas, curiosidades, hechos y gentes de aquella magna asamblea, Cádiz 2007, 322. En la p. 361, transcriu la partida de defunció, on diu que D. José Castelló, vidu de Dª Teresa Domínguez, diputat a Corts i ministre de l'extingit Consell de Guerra, d'edat de 65 anys, va morir el 22 de gener de 1813; vivia en el carrer de Murguía i va ser sepultat en el cementiri de San José, extramurs de la ciutat.
35. A(rxiu) U(niversitat) V(alència). Llibre de Matrícules, núm 5 (1752-1764), f. 323 v.
36. A.U.V. Llibre de Graus, núm. 31 (1762-1766), ff. 7r-8r (1762).
37. A.U.V. Llibre de Graus, núm. 31, ff. 61r-62v (1763).
38. FLORENSA, Juan, "Filosofía en la universidad de Valencia (1733-1787), según los opositores a cátedra de Filosofía": Analecta Calasanciana, 21(1969), 192.
39. BAS MARTÍN, Nicolás, El cosmógrafo e historiador Juan Bta. Muñoz (1745-1799), València 2002, pp. 61-62. També, Juan Bautista Muñoz y la fundación del Archivo General de Indias, València 2000, on diu: "El valenciano no limitó sus enseñanzas a las aulas universitarias, sino que trató de instruir mayormente a sus alumnos a través de una "Academia", donde enseñaba la Lógica de Verney, la Metafísica del Genuense, y la Física de Musschenbroek. Entre los alumnos que recibieron esta enseñanza personalizada de Muñoz destacaron Juan Bautista Noguera y Mateu, y José Joaquín Castelló, autor de una inédita Descripción geográfica del Reino de Valencia" (p. 21).
40. A.U.V. Llibre de Matrícules, núm. 5, f. 424 v.
41. A.U.V., Llibre de Graus, núm. 32 (1767-1770), ff. 40v-41 r (1767).
42. A.U.V., Llibre de Graus, núm 32, ff. 81r-82r (1767). Vegeu, també, LLUCH ADELANTADO, Mª Ascensión, "Los grados en teología concedidos por la Universidad de Valencia durante el siglo XVIII", en Doctores y Escolares. II Congreso Internacional de Historia de las Universidades Hispánicas (València, 1995), València 1998, I, p. 354.
43. A.U.V. "Méritos de los Opositores a Cátedras", núm. 117 (1769-1781), f. 191 r.
44. A.U.V. "Méritos...", f. 50 r. Escriu Castelló, en tercera persona com era normal en les memòries, que "Regentó varias Academias de Filosofia, especialmente a los discípulos del Dr. D. Mariano Molins, i Dr. D. Juan Bautista Muñoz, en las que se conoció el notable cuidado del Suplicante, instruyéndoles en los tratados Matemáticos con no poca utilidad de ellos, lo que manifestaron muchos en los egercicios que para el grado mayor de Artes precedieron".
45. A.U.V. "Méritos...", f. 295 r.
46. A.U.V. "Méritos...", f. 72 r.
47. A.U.V. "Méritos...", f. 191 v.
48. A.U.V., "Méritos...", f. 191 r.
49. Sobre aquest tema: ALBIÑANA, Salvador, Universidad e Ilustración. Valencia en la época de Carlos III, València 1988. També, alguna referència en GUILLLOT ALIAGA, Mª Dolores, "Estudiantes y enfrentamientos escolásticos en Valencia (1768-1778)", en Aulas y saberes. VI Congreso Internacional de Historia de las Universidades Hispánicas (Valencia 1999), València 2003, I, pp. 498-500.
50. ALBIÑANA, S., Universidad..., 83.
51. VALLÉS I SANCHIS, I., "Cabanilles i Castelló...", 266.
52. La notícia apareix en la nota a peu de pàgina núm. 57 de l'article "Cavanilles, entre la Ilustración y la política", on afirma que Castelló va ser catedràtic en l'Institut de "San Isidro". En canvi, no apareix esmentat en la monografia sobre eixe centre de SIMÓN DÍAZ, José, Historia del Colegio Imperial de Madrid. Del Estudio de la Villa al Instituto de San Isidro: Años 1346-1955. Madrid 1992, 633 pp.
53. FERRE DOMÍNGUEZ, J.V., "El paborde Belda, un catedràtic de lleis": Revista de Festes de Moros i Cristians, Bocairent 2006, 110-114.
54. A.U.V. "Méritos...", f. 191 v.
55. A.U.V. "Méritos...", f. 137 v.
56. A.U.V. "Méritos...", f. 137 v. – 138 r.
57. A.U.V. "Méritos...", f. 137 v. – 138 r.
58. Sobre la filosofia a València en l'època que ens ocupa cal consultar el clàssic article de Juan Florensa, "Filosofía en la universidad de Valencia (1733-1787), según los opositores a cátedra de Filosofía", i el de Nicolás Bas "Juan Bautista Muñoz (1745-1799) y la restauración humanístico-filosófica en la España del siglo XVIII", ja esmentats, i l'estudi, també citat, de Salvador Albiñana, Universidad e Ilustración. Valencia en la época de Carlos III. A més, em sembla molt interessant l'article de Vicente León Navarro, "Joaquín Lorenzo Villanueva, el Jano bifronte", en Valencianos en Cádiz..., pp. 105-155, sobretot la primera part, amb una bibliografia actualitzada sobre la qüestió.
59. ALBIÑANA, S., Universidad e Ilustración..., 202.

LA INTERNACIONAL DELS TREBALLADORS, una associació en el Bocairent de la Restauració de 1879

Friederich Engels

El 19 de juny de l'any 1879, en plena Restauració canovista, es va emetre una sentència que tractava sobre el reconeixement de "la Internacional de los trabajadores, sección de tejedores de Bocairente". L'any anterior, en gener del 1878, també es tractà i es va emetre un altra sentència sobre "una Asociación Internacional de trabajadores, sección papelera, de Cocentaina". Resulta sorprenent que només el "Tribunal Supremo" haguera reparat en dues associacions de treballadors i que les dues estigueren ubicades en terres valencianes. Fet que demostra l'alt nivell d'industrialització de les nostres comarques (sovint negligit per molts historiadors), i a la vegada, el compartit sentit de compromís social que mantenien tant els treballadors de Cocentaina com els de Bocairent.

Però, de tota manera, el que més ens sobta és la resolució de les sentències a favor de les peticions dels treballadors, perquè el tribunal considerava, en el cas de la de Bocairent, que *"la asociación, por su objeto de conseguir aumento de jornal o precio del trabajo y disminución de horas del mismo, no es contraria a las*

reglas y preceptos de la moral, ni fue, por consiguiente, ilícita". I el perfecte simple "fue" ens transporta al 1873, any de febre revolucionària, de guerres cantonals, i de la revifalla de les partides carlistes. Però havien passat 6 anys, i el Sexenni Revolucionari restava superat per la intel·ligència de Cánovas, i per l'èxit definitiu del poder burgès, dels propietaris que feien i desfeien en els anys de la febre de l'or, amb la dringadissa de les noves monedes. I nosaltres ens preguntem pels motius pels quals l'associació bocairentina fou autoritzada. I potser la resposta derive de la personalitat de Cánovas, i de diverses actituds polítiques que en ella trobaren arrel. En primer lloc, el sistema polític que va imposar porta el seu nom, com una marca de propietat. És la "Restauració de Cánovas". No era, ni abans fou "La Restauració d'Alfons XII". Però coneixedor dels trets psicològics dels espanyols, mai sobreixí amb ufanes de líder satisfet. Com ens comenta el seu biògraf. *"Malgrat que havia inventat el sistema, malgrat que havia compost l'orquestra no volgué ser el seu director, com era el cas de Bismark, en Alemania"*. En canvi fou el valedor de la peculiar vida política del bipartidisme, amb la qual i a l'ombra de la nova constitució, el país s'incorporà a la modernitat industrial. Evidentment, des de la ideologia conservadora, que era la seua, i a la qual, substituïa, en ocasions, per una voluntat de realisme.

Espanya arribava al final del segle romàntic, ferida per moltes guerres i per moltes ideologies cridaneres. I Cánovas va percebre que a una certa voluntat de pau, hauria d'afegir el que ell anomenava "la restauración del sentido común", així com la serenor que propiciaria "actuar las razones y razonar los actos". Perquè hi havien dues determinants que requerien la calma social. D'una banda, la burgesia revolucionària, que s'havia enriquit en la desamortització i amb les mesures liberals, ja podia prescindir de l'adjectiu "revolucionària". I exercir simplement de burgesia, recollint els fruits de la progrés industrial; i per l'altra, la conjuntura del comerç internacional, empenyia cap una prosperitat continuada, que només s'estancà entre 1885 i 1887. La Restauració bogava feliç i marcava estètiques, que han informat durant molts anys la societat espanyola. Fou el temps de la "sarsuela", temps de casinos amb llànties llustroses, de balls, de barrets de "bolet", quan es celebraven invents i es gaudia del ferrocarril. Tots s'enlluernaven de les tècniques noves: *"Hoy los tiempos adelantan, que es una barbaridad"*. A més a més, de la Restauració ens ve una educació patriòtera i

centralista, que pretenia configurar una idea d'Espanya que suplantara el record dels vells regnes peninsulars. Tot davall el mestratge de Cánovas i l'excel·lent disposició del nou monarca. Perquè ja anys enrere, en una carta dirigida a la desterrada Isabel li havia manifestat que *"se necesitaba crear opinión a favor del príncipe"*. És a dir, Cánovas confiava en cultivar la via política i no la militar per aconseguir el seu projecte de situar un nou Borbó al Tro, és a dir, per a restablir la Monarquia, encara que amb noves maneres. El que volia era una monarquia en la que *"cabremos todos"*.

Però, així i tot, la Restauració s'inicià de colp, amb "el pronunciamiento militar de Martínez Campos, en Sagunto". És a dir la impaciència militar obturà de sobte aquell procés en el que Cánovas confiava, mitjançant el qual es crearia una opinió favorable al príncep Alfonso. *"No quisiera que la restauración de la monarquía constitucional legítima sea debida a un golpe de fuerza. Sólo delante de hechos consumados bajaré la cabeza. Aspiro a que el Príncipe Alfonso sea proclamado por unas cortes o por un plebiscito"*. En aquesta declaració del polític veiem implícites les realitats socials i polítiques d'aquella Espanya: la vocació democràtica de Cánovas, que no passava d'un pur voluntarisme, enfrontada al militarisme. I tot acceptant aquesta polaritat començà la vida del Nou Règim, que volia conciliar el nou poder dels propietaris, amb la desatesa classe dels treballadors, que inevitablement creixia en nombre i amb vindicacions. I una d'elles, la més constant, fou la de crear associacions.

I aquesta petició dels treballadors bocairentins fou acceptada perquè en la dicotomia del pensament canovista cabia un badall per on es colaria un ressò de l'utopisme obrerista. Perquè aquestes associacions, en ocasions d'indefinible ideologia, aspiraven a uns futuribles que superaven les conjuntures socials. Precisament Abad de Santillán, l'historiador a qui devem aquesta troballa, ens comenta així el sentit d'aquestes associacions: *"Si las asociaciones obreras no sirven a un ideal de liberación, de seguridad para todos, de felicidad, de reajuste a las nuevas eras, su mera adscripción a la defensa de los salarios más altos y de las jornadas más cortas, carece de trascendencia y de sugestión; son aglomeraciones mecánicas, voluntarias o impuestas desde arriba abajo, estériles hasta para el logro de sus objetivos de otros tiempos. O son fuerzas positivas y constructivas de un mundo mejor, por el trabajo colectivo, o sólo pueden ser útiles en la conservación de un ayer dramático, con grupos de presión en pugna por el poder, de lucro privado, de desigualdad i de privilegios"*.

Evidentment, un notable historiador, a la volta que idealista confiat en el progrés, era un deutor del pensament il·lustrat. Perquè fou a partir del XVIII, quan es va creure que il·lustració i progrés eren dues paraules, dues ànsies, que portaven cap el mateix lloc desitjat. Per tant, l'utopia ja no seria una ficció sinó que es convertia en un futur realitzable. Però, després, a partir del segle XXI veiem que el somni dels il·lustrats, reflectit per Santillán, ha esdevingut en part irrealitzable, perquè en dependència del benvingut Estat del Benestar moltes d'aquelles associacions (sindicats, partits, etc.) han derivat en entitats

encastellades, que juguen a les regles -si és que les té- del liberalisme. Però ja fou en el Sexeni (1868-1874) quan els treballadors comprovarem que les llibertats formals en res els beneficiaven. I que els seus interessos, com ens recordà Jover, començaven precisament allí, on acabaven les vindicacions i els objectius de la burgesia triomfant. De tota manera, la classe treballadora, molt més nombrosa se'ns mostra refractària per a una exposició sintètica. La burgesia, amb capacitats de renda diferenciades, mantenia una major unitat ideològica, mentre que els treballadors iniciaren distintes formes d'intervenció política. Els salaris, en canvi, eren més uniformes, es movien entre 6 i 10 reals per dia. I després del Sexeni es prohibiren totes les associacions, foren quines foren les seues tendències. Més ben dit, només dues s'escaparen de l'edict: "La Federación de las tres Clases de Vapor, de Barcelona; i La Asociación del Arte de Imprimir, de Madrid". És a dir, les bones voluntats de Cánovas no es realitzaren, amb les excepcions de Bocairènt i Cocentaina.

I tot l'utopisme social restà *almost*. La Icària de Caubet ja sols es recordada com un viatge dissortat, una il·lusió memorada en el nom d'un carrer del Poble Nou de Barcelona. Perquè de manera persistent, el sistema capitalista, que tant desconfiava de les velles corporacions, dificultà la constitució de les noves, encara que només pretengueren l'ajuda i els socors entre els mutualistes. Sabut és què el camí cap l'associacionisme, travessant els segles, l'han estrenyit moltes dificultats i moltes incomprensions, i encara que prestigiosos historiadors no volen establir cap relació entre les velles corporacions gremials i els sindicats, tant unes com les altres li provocaven maldecaps al poder institucional. Com ens recorda Josep M^a, Torres, al segle XVIII, i ja implantada la dinastia borbònica, més o menys il·lustrada, el temor de l'Audiència era que es constituïren òrgans de poder al marge de les institucions de l'Estat, i que actuaren com un poder paral·lel o com un instrument d'oposició política, *"perquè l'actuació del gremi com a portaveu de les reivindicacions populars encara era habitual en l'Europa de l'època"*. I per tot això, poc a poc s'afebliren aquelles velles corporacions, fins al punt que en arribar la Revolució Francesa, la gran revolució, el dalt a baix de totes les estructures, les sospites contra les associacions de treballadors, velles o noves, es mantingueren. La llei de Chapelier les prohibia ostentament.

En aquest sentit són molt taxatius els articles de la llei esmentada, perquè ens fan palès com al costat de tanta cridada revolucionària, la burgesia vigilava els seus interessos, i endevinava una era de llibertats individuals què l'enriquieren. I si d'una banda havien eliminat les velles corporacions gremials, que tan subjectaven les iniciatives empresarials, d'altra no anaven a consentir que "els sans coullots" els dictaren normes. Per això l'article 1r. Imposà que *"la liquidació de tot tipus de corporacions de ciutadans del mateix estat i professió és una de les bases de la constitució francesa"*, o siga, que queda prohibit refer-les, siga quin siga el pretext o la manera com es facin. I l'article 2n.. avisa que *"els treballadors de qualssevol ofici, quan es troben conjuntament, no poden ni nomenar presidents, ni secretaris, ni síndics; ni po-*

den prendre disposicions o deliberacions, ni crear reglaments sobre els seus interessos comuns”.

I a Espanya, per tot el segle XIX i per gran part del XX va discórrer una lluita insistent. Lluita tenaç perquè les associacions obreres sempre foren temudes, i l'incipient empresariat mai volgué cap dialèctica amb aquells grups tan ideologitzats. Però el món havia canviat. Com diu Harold Bloom, l'era aristocràtica havia desaparegut al segle XVIII, i per això els nous poders: els propietaris i el proletariat, assajaven els primers encontres i les primeres disputes. I és que, ni els uns ni els altres, entenien ben bé quin era el seu paper en el nou escenari. Els propietaris seguien vindicant, als anys 40 del XIX, l'objectiu de la llibertat, i molts proletaris xifraven així mateix que la llibertat els portaria cap a una justícia ideal. A aquests darrers, aquesta inèrcia els duraria fins al 1873, any es que es creà l'associació bocarentina. Abans, a la dècada dels 30 (1830-1840), quan es dissolgueren els gremis comença la legislació prohibitiva cap a les noves agrupacions. Es considerava que aquest dret no s'adequava amb la tan celebrada llibertat individual. Paradoxalment,

que la tercera era bel·licista contra el sistema capitalista, contra la burgesia que anava assolint mecanismes de poder al temps que discorria el segle XIX, tot i sortejant les conjuntures pròpies de la voluble llei del mercat. De tota manera, tan els dirigents polítics com l'empresariat desconfiaven de les tres associacions obreres, perquè els objectius podien ser intercanviables, és a dir, no sempre però en ocasions les societats de socors derivaven cap a societats de resistència, perquè les injustícies presidien el comportament dels polítics, i de “los espadones” ficats en política. Fins i tot l'Espartero, que a partir del tractat de Vergara havia propiciat les cooperatives d'ajuda mútua, ben aviat va canviar de parer i les va dissoldre, i amb això inicià un procés mantés pels dirigents que el succeïrien cap a la il·legalitat de tot tipus d'associacions.

I des de aquesta vessant del segle XXI observem una vegada més les dificultats de la vida social i econòmica, ja que aquesta s'entenia sotmesa a la llibertat del mercat. En el nou camp de batalla prenen part distintes possibilitats, diferents grups que es sentien espantats pel vent de la Història, sense que se'ls donara el temps suficient

per a saber-se'n. Així, a colps de vent, es succeïen novetats, ensurts. Entre el 1843 i el 1855 comença a definir-se la mentalitat capitalista i, al temps, i de manera infame es menyspreava la pobresa, qualificant-la de debilitat mental, com expressà el Bisbe de Vic, qui desestimà la mínima caritat cap als desheretats. Després, des del 1854 al 1864 hi ha un període d'eufòria, que animà el moviment numerari, al que li seguí una crisi al entrar en fallida les entitats de crèdit. Tot sempre deutor de les oscil·lacions pendulars que caracteritzen el sistema productiu. I mentre cristal·litza la classe dels promotors empresarials, fins acceptar l'apel·latiu de burgesia, al proletariat se li barraven els drets d'associació. A més, en desaparèixer els gremis, els treballadors pergueren, així mateix, les diferències jeràrquiques (mestre, veedor, oficial, etc) que els conferien estímul i dignitat. D'altra banda, una vegada perdut el vot indirecte per a l'elecció dels 24 electors de cada parròquia, restaven exclosos del

vot directe, democràtic, però estrenyit: només votava de l'1,02 al 2,67 % de la població. I a banda de súbdits, com a treballadors, entre ells sols mantenien una diferència, adjectivada sense cap representació institucional: hi havien operaris distingits i peons obrers. A Barcelona, al 1856, el nombre dels primer era de 6.500 i el dels segons arribava a 47.500. I aquesta mínima distinció tampoc implicava una marcada deferència econòmica o de jerarquia. Lluny es sentia la dignitat dels treballadors del temps dels gremis, quan els nivells establien competències. Nivells que foren eliminats pel capitalisme incipient: igualant la classe treballadora, aconseguïen embrutir-la i abandonar-la a un destí sense ambicions individuals.

I ara per a comprendre el sentit de la sentència i la consideració benvolent cap a l'associació bocarentina en plena Restauració, ens hem de situar primer en el Sexeni

Ruïnes de les antigues fàbriques tèxtils al barranc de la Fos

El “Convenio de Vergara” possibilità la creació de les corporacions d'ajuda mútua. I és que no està suficientment estudiada la relació entre allò que s'establí en Vergara i aquesta concessió governamental, però de segur que aquest dret per al proletariat guarda relació ideològica amb la voluntat corporativista dels carlistes, derrotada amb la dissolució dels gremis.

Però abans de fer un seguiment dels avatars que visqueren els intents d'associacionisme, i les mateixes associacions, hem de definir la tipologia de les mateixes, considerant les tres modalitats definides per Alarcón Caracuel: el mutualisme, observat per les societats de socors; el corporativisme, per les cooperatives de producció i consum, i el sindicalisme, del que derivaren les societats de resistència. Les dues primeres pretenien alleugerir la situació social i econòmica dels treballadors, mentre

(1868-1874) sobretot en la primera República, perquè en ella hi ha les claus per a interpretar els posicionaments polítics i socials, que marcarien futuribles. Ángel Bahamonde ens comenta que la República podia ser concebuda, i de fet ho era, des de distints punts de vista, el que generava diferents repúbliques, de les quals l'únic punt en comú era la denominació que rebia. Nosaltres, encara hem sentit la paraula república (en aquest cas referint-se a la 2^a) en les veus de persones grans que l'havien viscut, amb la tremolor de qui designa un símbol. Era una paraula de llindars semàntics ben incerts, fet que propiciava interpretacions encontrades. Però amb un intent de fixar un concepte tan gasós a la 1ª República se l'adjectivà de les següents maneres: indefinida, federal, social, cantonal, i d'ordre. I totes aquestes entitats polítiques foren propiciades per la Revolució del 68, que baix l'eslògan de "abajo lo existente", forçà un somni cap a la justícia i la llibertat. I aquestes aspiracions es fonamentaven en enaltir els municipis i les associacions obreres. Esperances, que d'alguna manera derivarien respectivament cap el cantonalisme i cap l'internacionalisme. Dues entitats nodrides per les passions del poble, tan allunyades de l'estratègia burgesa, puix ací el poble restà sol. Abad de Santillán ens recordà com la burgesia espanyola del segle XIX no dirigí les revolucions, com ho havia escomés l'anglesa al segle XVII, i la francesa al XVIII. I això explica el destí tràgic de la Primera República, al deslligar-se la burgesia del poble. I era precisament aquest poble, enlluernat d'utopies, el que convocava les intel·ligències més conspícues del segle. De la República Espanyola n'escrigueren, sobretot, Marx i Engels. I precisament foren les successives opinions d'aquest darrer, i dels seus interlocutors espanyols, les que al meu parer ens possibiliten una explicació sobre la pervivència de l'associació bocairentina. Al principi de la República, que s'inicià al febrer de 1873, el dirigent obrer José Mesa, en una carta a Engels, dubta entre la configuració d'un partit obrer: "¡Qué magnífica ocasión para fundar un partido obrero en España!". I la necessitat de comptar amb "los malditos aliancistas", els burgesos republicans: "Pienso como usted que toda tentativa de pasar hoy a la revolución proletaria en España acabaría con un desastre sangriento. Y yo creo también que la republica burguesa tiene alguna razón de ser". Però el que segurament no esperaven tan Mesa com Engels era la força de convergència tribal, que adquiriria el municipi en l'imaginari popular.

L'11 de juny, quan ja es vivia la república federal, a les vespres del moviment cantonalista, es convocà un míting a la Plaça de Catalunya, i en ell es mostraren les ànsies cap una molt positiva concepció del municipi: "El municipio es un baluarte que debe poner una valla a las invasiones y atribuciones de otros poderes más o menos centrales, y ha de ser la garantía de que el pueblo no ha de verse burlado en sus justas y legítimas aspiraciones, porque puede fiscalizar de cerca los actos de sus dele-

gados o representantes en el municipio, para poderlos observar, ver y oír cada día". O siga, el municipi concretava els ideals de la república de les utopies renaixentistes. Per tant aquestes fites d'un municipi organitzador de la justa convivència també eren pròpies de l'internacionalisme obrer: I això precisament dificultà les consecucions del moviment social. Aliens a l'advertència de Sant Ignasi de "que en tiempos de cambios no hacer mudanzas", en menys d'un any, republicans i internacionalistes s'acolpiren i acolpiren tants actes revolucionaris que se'ls perderen els objectius, tots, anihilats en pocs mesos, pel pronunciament de Martínez Campos. Francisco Tomás, alcoià, i aleshores secretari de la Comision Federal de la Internacional Española, va escriure en el butlletí de la

Ruïnes de les antigues fàbriques tèxtils al barranc de la Fos

federació: "Son los republicanos intransigentes los que tomaron la iniciativa del movimiento cantonalista. La participación de los onternacionales ha sido completamente espontánea". I al periòdic francès "Solidarité révolutionnaire", que es publicava a Barcelona, Paul Brousse anomena els internacionals que participaren: Menéndez en Cartagena, Rosell en València, Mingorance en Sevilla, etc. Eren coneguts perquè no eren molts.

I nosaltres ens preguntem si aquesta dualitat (o cantonalisme o internacionalisme) preocupà o dividí les sensibilitats dels treballadors bocairentins. I l'única resposta la podem derivar dels succeïts d'Alcoi i de la mateixa sentència.

A l'estiu del 1873, el "Consejo Federal de los Internacionales", bakuninista i contrari a la corrent autoritària de l'Iglesias, es traslladà de Madrid a Alcoi, i de segur que l'apropament a més de geogràfic podria ser així mateix ideològic. Les comeses tràgiques: la mort de l'alcalde Albors, els edificis en flames etc, foren entesos com una conseqüència de la Internacional. El famós "petroli" d'Alcoi no aixecà cap heroi romàntic a l'estil de Gálvez, el cantonalista de Cartagena. Després el Consejo Federal tornà a Madrid, on es va mantenir en la clandestinitat.

Però aquests successos foren determinants per augmentar la desconfiança dels obrers cap als republicans cantonalistes. Un comentarista de la correspondència entre Engels i un internacionalista espanyol ens clarifica sobre les repercussions que hagueren tingut les associacions obreres en el cas que aquestes s'hagueren compromès amb les rebel·lions cantonalistes: *"Si la internacional se hubiera batido en 1873, me parece más que probable que habría sufrido una derrota tan sangrienta como fue la de la Comuna de París en 1871. En cambio, hemos vivido siete años de vida subterránea, hasta 1881, en que hemos vuelto a ver la luz"*.

En canvi a Bocairent fou abans, al 1879, com sabem per la sentència. I en la mateixa trobem la segona observació, que esdevé una dada, i és la relació entre l'associació de Bocairent i la Internacional, fet pot ser menys penalitzat que els causats en les rebel·lions cantonals.

Finalment, anem a extraure de la sentència les decisions i les perplexitats del tribunal. Sentència que fou obligada per un recurs de cassació per infracció, ja que la llei qüestionada havia trencat normes morals, lògiques o doctrinals. De tota manera en la sentència es revisava la història de l'associació i la dels seus components, ja que al 1879, els teixidors que presentaren el recurs foren els mateixos que l'havien fundat al 1873: Juan Bautista Mira, Enrique Mira, Jaime Miralles i Vicente Santonja.

La redacció de la sentència manté una argumentació antitètica: bonega primer per a mostrar-se generós des-

prés. Recorda que aquets treballadors, al 1873, formaren *"una comisión especial para intervenir y arreglar todo lo concerniente al aumento de jornal y disminución de horas de trabajo, lo que trató con otros representantes, nombrados por los fabricantes de tejidos de lana, celebrando reuniones bajo la presidencia del entonces alcalde Don Francisco Belda, extendiéndose las oportunas actas, conviniendo la mayoría de los que formaron la comisión de los fabricantes en que si accedieron al aumento de jornal y a la disminución de horas de trabajo, fue por los escritos y la palabras amenazadoras de aquéllo, y por las circunstancias que en aquella época se atravesaban"*. Però contràriament a aquestes informacions, que podrien haver invalidat el recurs, en un temps de forta dependència reaccionaria, *"considera que la Asociación titulada Internacional de los trabajadores, sección de tejedores de Bocairente, por su objeto de conseguir aumento de jornal o precio del trabajo y disminución de horas del mismo, no contraría a las reglas y preceptos de la moral, ni fue por consiguiente ilícita por su objeto y circunstancias..."*

I així es renovà la vida social d'aquesta associació. Potser en aquesta ocasió va ser determinant la voluntat pacifista de Cánovas o la indiferència dels bocairentins cap el cantonalisme. No sabem si fou la primera, però de segur sí que avançà un pas, un esglaó de pujada cap altres futures associacions, que propiciaren un alt nivell de interacció cultural entre els veïns del poble.

Rafael Pérez Cabanes

Bibliografia

- **Manuel R. Alarcón Caracuel**. El derecho de la asociación obrera en España. Edita Ediciones de la Revista de trabajo. 1975. Madrid.
- **Diego Abad de Santillán**. Historia del movimiento obrero español. Edita Editorial ZYX. Madrid 1967.
- **Angel Bahamonde**. España en democracia. El Sexenio, 1868-1874. Edita Historia 16. Madrid 1996.
- **José Luis Comellas**. Cánovas del Castillo. Edita Editorial Ariel. Barcelona. 1996.
- **José Tomás Cabot**. La Republica vista por Dostoivski Whitman y Engels Edita Histora y Vida. Barcelona. 1974. Histora y Vida. Barcelona. 1974.
- **Benito Pérez Galdós**. España trágica. Episodio Naciona. 42.
- **José María Jover Zamora**. La civilización española a mediados del siglo XIX Col. Austral. Madrid 1991.
- **Josep Maria Torras i Ribé**. Els municipis catalans de l'antic règim. Ed. Curial. Barcelona 1983.

LAS VÍAS DE COMUNICACIÓN EN BOCAIRENT

Caminos Históricos

INTRODUCCIÓN

Los caminos históricos son las vías de comunicación que facilitaron los desplazamientos de personas y mercancías a pie o con caballerías, y en algunos tramos con vehículos de tracción animal, durante un largo período que abarca desde la más remota antigüedad hasta la aparición de las carreteras modernas, concebidas para la cómoda circulación de vehículos con tracción animal o mecánica.

Con la construcción a finales del siglo XIX de la carretera que comunica Bocairent con las poblaciones de Ontinyent y Villena, y posteriormente avanzado el siglo XX, de las carreteras de Muro por Alfafara y Agres, y Alcoi por la Sierra de Mariola, los antiguos caminos dejaron de realizar su función como vías de comunicación entre poblaciones. En la actualidad algunos tramos se utilizan como caminos locales y otros han quedado fuera de uso con el consiguiente olvido y abandono.

En el presente trabajo se realiza una aproximación histórica a los caminos que discurren por Bocairent y sus zonas próximas, sin pretender realizar un estudio detallado de los mismos y con el objetivo de contribuir a su mejor conocimiento y comprensión, especialmente en aquellos aspectos relacionados con su valor patrimonial y cultural.

ÉPOCAS ROMANA Y MUSULMANA (Siglos I al XIII)

El territorio en el que se emplaza Bocairent estuvo habitado desde tiempos remotos, como lo atestiguan los restos arqueológicos hallados en distintos puntos. En consecuencia se fueron desarrollando entre sus pobladores sistemas de comunicación rudimentarios, basados en desplazamientos a pie o con la ayuda de animales de carga, cuyo estudio detallado no entra en el campo del presente artículo. De la época prerromana ya se conocen algunos itinerarios principales que sirvieron de base a las futuras calzadas romanas.

Por el territorio de la actual Comunidad Valenciana discurría la calzada conocida como Vía Augusta que la atravesaba de norte a sur, entrando por Tortosa y pasando por Sagunt, Valencia, Alzira y Xátiva, desde donde continuaba por el corredor de Montesa hasta llegar a La Font de la Figuera. Allí se bifurcaba en dos ramales: uno de ellos se dirigía hacia la Mancha y Andalucía por Chinchilla y el otro seguía el curso del río Vinalopó, pasando por

Elda, Asp y Elx para llegar finalmente a Cartagena. A medida que se iban asentando nuevos habitantes en el territorio, se construyeron en época tardorromana (siglos III a V) y en la Alta Edad Media (siglos V a X), nuevas calzadas que facilitaban la comunicación entre las poblaciones, y servían como itinerarios alternativos para acortar distancias entre puntos de los itinerarios principales.

Del final del dominio musulmán en tierras valencianas disponemos del testimonio y la descripción gráfica del geógrafo árabe Al-Idrisi (siglo XII), que nos da a conocer uno de estos antiguos itinerarios alternativos a la Vía Augusta entre Xátiva y Elx a través de la Serra Grossa, pasando por Ontinyent, Bocairent y Biar, desde donde retomaba en Asp el trazado de la antigua calzada romana. Se acompaña detalle del mapa que se conserva en la Biblioteca Nacional de París, que comprende el tramo de costa mediterránea entre Tarragona y Cartagena, así como parte de las islas Baleares y de la península Ibérica, con los textos originales en árabe a los que se añaden las actuales denominaciones.

Detalle del mapa de Al-Idrisi

Para llegar a Bocairent, desde Ontinyent, la ruta descrita utilizaría el Camí del Barranc, cuyo origen podría remontarse a principios del siglo XI, aunque desconocemos la fecha de su construcción, y del cual se conservan actualmente restos importantes del trazado, que discurre en parte junto a la carretera actual.

Otros historiadores describen una antigua ruta que utilizaban los musulmanes para sus intercambios comerciales, y peregrinaciones a La Meca desde Toledo y La

Mancha a través del puerto de Denia, al que se dirigían desde Villena por la Vall de Beneixama, Bocairent, Alfafara, Agres, Muro de Alcoi y Planes llegando a Pego y Dénia por la Vall de Gallinera.

Los puentes de época califal del Maset de Giner y del Mas del Alboret confirman la existencia de la ruta descrita.

Vista de un tramo del camino

Pont Maset de Giner

REINO CRISTIANO DE VALENCIA – ÉPOCA FORAL (siglos XIII al XVIII)

Con la fundación del Reino de Valencia por Jaume I se consolidaron como caminos forales las antiguas calzadas y caminos, y como consecuencia del desarrollo de importantes núcleos fabriles en las comarcas interiores, se crearon o acondicionaron nuevos itinerarios como es el caso de la ruta entre Xátiva, Alcoi y Biar, o las rutas entre Ontinyent, Gandía y Xátiva.

Asimismo, y por necesidades geopolíticas, se potenciaron antiguas rutas como la de Xátiva a Elx por Ontinyent y Bocairent por el interior del Reino, como alternativa a la antigua Vía Augusta cuyo trazado quedaba en Villena dentro del Reino de Castilla. Podemos tener una idea de la importancia que tuvo esta ruta, así como de la del propio municipio, si observamos la traza del camino de herradura entre Ontinyent y Bocairent, que conserva tramos con muros de sostenimiento de mampostería,

cunetas y obras de desagüe, restos de pavimentos empedrados, y profundas trincheras excavadas en roca. La obra de fábrica más importante es el Pont de Darrere la Vila que según testimonio de Viciano del año 1563 era “el más grande y elevado del Reyno” y que pudo sustituir a un puente de época musulmana.

En el siglo XVI ya está documentada una ruta alternativa entre Ontinyent y Beneixama que permitía el tráfico de carruajes atravesando la Serra de la Solana por la Loma dels Caragols, y formaba parte del conocido como camino de Xátiva a Murcia. Debió de ser muy frecuentada como indica la existencia en la vertiente norte de la sierra de dos ventas conocidas como Venta Nova y Venta Vella, actualmente transformadas en viviendas rurales. El camino descendía al fondo del valle para continuar su ruta hacia Biar, y en su confluencia con el antiguo camino de Villena a Bocairent, cerca del Caserío de El Salse (Beneixama), se situaba una importante venta todavía existente aunque en estado ruinoso.

Esta ruta fue la utilizada por un viajero inglés del siglo XVIII, Richard Twiss, que viajaba en calesa. Dejó cons-

Pont de darrere la Vila

tancia escrita de su viaje por España, y en su etapa entre Ontinyent y Villena el día 26 de abril de 1773, descansó y comió en una venta que posiblemente es la indicada y de la que al parecer no guardó muy buen recuerdo.

Desde Bocairent se llegaba a las proximidades de Biar, en el límite del Reino de Valencia, a través del Camino Real practicable para carruajes. Asimismo un camino de herradura, que sustituyó al antiguo itinerario, comunicaba la población con el Camino Real de Xátiva a Alcoi en las proximidades de Muro, a través de las poblaciones de Alfafara y Agres, del cual se conservan algunas obras de fábrica como los puentes de Masarra y Alfafara.

Aunque la corona se reservaba la propiedad de estos caminos y fábricas, su construcción y mantenimiento quedaba a cargo de los municipios por los que discurrían, o bien se ejecutaban mediante concesiones a corporaciones o a señores territoriales que podían cobrar tributos por su uso.

La Venta de "El Salse" (Beneixama)

Puente asolado en Alfafara

Interior de la Venta de "El Salse" (Beneixama)

En este período se construyeron asimismo otros caminos para acceso a partidas agrícolas, zonas de actividad industrial o lugares de culto, que por su ámbito local no se incluyen en el presente trabajo, pero que en algunos casos como el Camí del Santo Cristo o el del Barranc de la Fos, forman parte del legado cultural y patrimonial de Bocairent.

EL REFORMISMO BORBÓNICO (siglo XVIII) Y EL SIGLO XIX

Este sistema de comunicaciones se mantuvo sin importantes modificaciones hasta bien entrado el siglo XVIII, cuando especialmente durante los reinados de Fernando VI y de Carlos III se inició la planificación y financiación de los principales caminos del Reino de España, que deberían cumplir unas normas de trazado y calidad de ejecución, que los hicieran aptos para la circulación de vehículos sobre ruedas. En el ámbito de la actual Comunidad Valenciana una las obras más importantes fue la construcción del nuevo Camino Real de Madrid a Valencia por Almansa con ramal a Alacant y Cartagena, que discurría en parte por los corredores de la antigua Vía Augusta.

Bocairent quedaba apartado de los grandes itinerarios en los que se apoyaron las futuras carreteras nacionales,

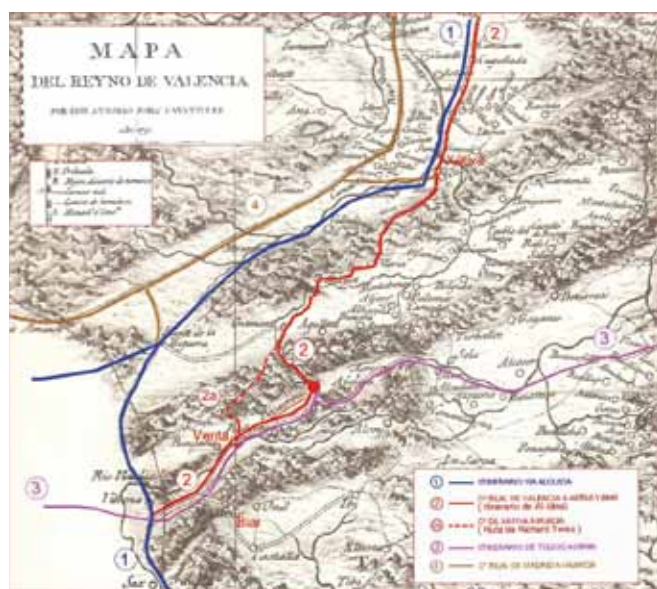
pero formaba parte de un segundo escalón que conectaba las comarcas y poblaciones importantes con los itinerarios principales y que constituyó la base de las posteriores carreteras comarcales. Asimismo se fue desarrollado un tercer escalón formado por aquellos caminos cuya función era comunicar entre sí las poblaciones cercanas y a su vez acceder a los itinerarios principales y que constituyó la base de las mayor parte de las llamadas carretera locales.

La situación de Bocairent hasta el período inmediato anterior a la construcción de las modernas carreteras, iniciadas en la zona en el tercio final del siglo XIX, queda reflejada en el Mapa del Reino de Valencia de Antonio José de Cavanilles, publicado el año 1796, y que es el más antiguo que conocemos en que se grafía con cierto detalle el trazado de los caminos de la zona. Se distingue claramente el Camino Real de Biar y los caminos de herradura para conectar con Ontinyent, Alfafara y Agres. Sobre este mapa histórico se han reforzado las trazas de algunos caminos, se han añadido otros itinerarios y se incorporan datos complementarios que facilitan la comprensión del texto expuesto anteriormente.

En detalle del mapa publicado por Francisco Coello en el año 1855 figuran además de los representados en el mapa de Cavanilles, otros caminos de herradura de conexión con Banyeres y Alcoi, así como el tramo del camino de Xàtiva a Murcia entre Ontinyent y la Venta de "El Salse" (Beneixama).

Existe constancia documental de que en el año 1879 el Ayuntamiento de Bocairent, solicitó ayuda facultativa y económica a la Diputación Provincial de Valencia para acometer obras de rehabilitación en el camino de Bocairent a Alcoi, al objeto de facilitar el tráfico de mercancías entre ambas poblaciones, así como la extracción de productos agrícolas.

La propuesta consistía en sustituir el tramo de camino de herradura, que salva el desnivel entre la ermita de San Jaime y el collado de "Els Teulars", por un tramo practicable para carros con origen en las proximidades de la masía de "Els Terres" y final en el citado collado. La ejecución de las obras permitiría asimismo dar empleo a

numerosos jornaleros sin trabajo, afectados por las prolongadas sequías que dejaban sin fuerza motriz a las instalaciones industriales y arruinaban las cosechas.

Se atendió esta petición con el estudio del trazado y la dirección de las obras en las que intervinieron personal facultativo de la Dirección de Carreteras Provinciales, así como con una ayuda económica de 10.000 pesetas que permitió la iniciación de las obras el día 7 de junio de 1880 y su finalización en 29 de enero de 1881. Se ejecutaron muros de contención de piedra en seco así como los desmontes y terraplenes necesarios para formar la explanada, pero posiblemente las dificultades económicas impidieron al ayuntamiento completar las obras que quedaron en desuso. En la actualidad se utiliza en uno de sus tramos para acceso a una vivienda rural.

CONCLUSIÓN

Todavía pueden reconocerse sobre el terreno muchos tramos de los caminos históricos descritos, que aparecen representados en cartografías modernas conservando su toponimia, como en el Mapa Topográfico Nacional, publicado el año 1945 por el Servicio Geográfico

del Ejército. No obstante, para su identificación sobre cartografías recientes es necesario reforzar su trazado y rotular sus nombres, tal como se ha realizado sobre el Mapa y Guía Excursionista de la Serra de Mariola cuyo detalle se acompaña.

De todos ellos el que presenta mayor interés en su conjunto es el Camí Vell d'Ontinyent, que discurre en buena parte paralelo a la actual "carretera del barranc" a cota más elevada, y que después de bordear la Lloma del

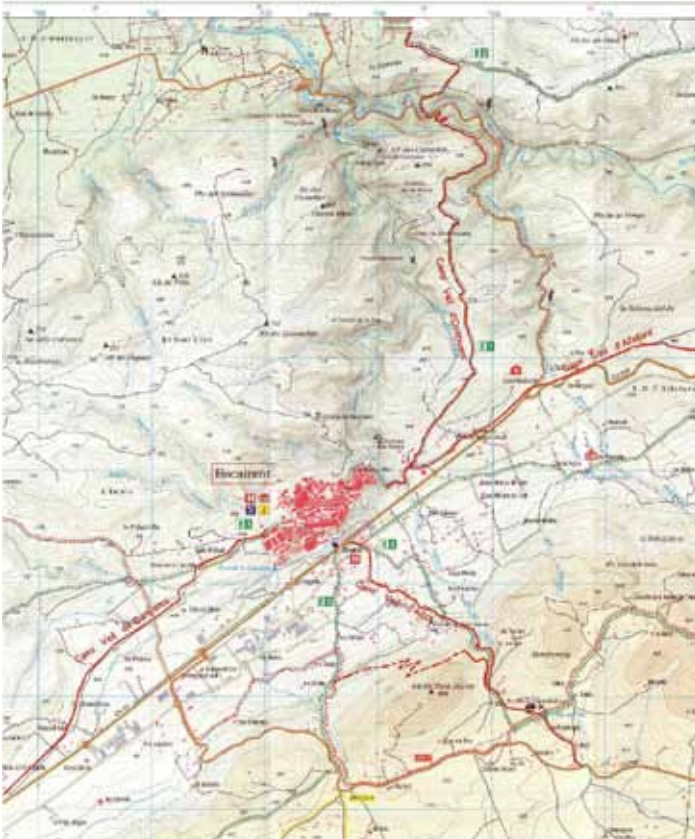
Variante del camino viejo de Alcoi. Detalle tramo fuera de uso

Variante del camino viejo de Alcoi. Detalle tramo en uso

Castellar descende en prolongado ziz-zag hasta el fondo del barranco, cruzando la carretera y continuando por la ladera opuesta hasta las proximidades del Cementerio de Ontinyent.

Este camino fue hasta finales del siglo XIX la vía de unión de Bocairent con la capital del Reino, y desde él contempló Cavanilles las vistas de la población que plasmó en el boceto realizado en el año 1793, tomado desde el que denomina como Camino Real de Valencia. Por él debieron circular a pie o a lomos de caballerías, además del citado botánico, personajes tan importantes como el rey Jaime I, San Vicente Ferrer, Santo Tomás de Villanueva, San Juan de Ribera, los Síndicos que representaban a la Villa Real de Bocairent en las Cortes Valencianas y por supuesto todos aquellos personajes anónimos que por mo-

Trinchera y restos de empedrado

Vista del camino y de la carretera

tivaciones muy diferentes utilizaron durante más de diez siglos esta vía de comunicación, hasta la construcción de la moderna carretera que permitió la circulación de carruajes con tracción animal y posteriormente de vehículos de tracción mecánica entre Bocairent, Ontinyent y Villena. En la actualidad su estado de deterioro presagia su desaparición física, de no actuar a tiempo en la conservación de aquellas estructuras más vulnerables como drenajes, pavimentos y muros de sostenimiento. Es necesario descubrir el patrimonio que representan en numerosas ocasiones las Obras Públicas y contribuir a su puesta en valor, en este caso como camino de interés histórico, ya que en cuanto dejan de cumplir las funciones para las que fueron concebidas, quedan en el más completo olvido y abandono, con su irremediable destrucción a lo largo del tiempo.

No queremos terminar este trabajo sin citar el tramo de carretera entre Bocairent y Ontinyent, conocida como carretera del Barranc, que constituye la más importante infraestructura de comunicaciones de Bocairent de todos los tiempos, y que con las obras de mejora realizadas en distintos períodos sigue cumpliendo aceptablemente la misión para la que fue concebida, por lo que merece ser objeto de un estudio pormenorizado.

JUAN A. PIEDRA ALCARAZ
Bocairent, agosto de 2011

BIBLIOGRAFÍA

- *ELS PONTS VALENCIANS ANTICS*. Carmen Sanchis Deusa – Generalitat Valenciana 1993
- *VIAJE POR ESPAÑA EN 1773*. Richard Twiss – Edición y traducción de Miguel Delgado Yoldi – Cátedra 1999
- *LA CONSTRUCCIÓN DEL TERRITORIO VALENCIANO*. Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos 2003
- *HISTORIA DE LA VILA DE BOCAIRENT*. Abel Soler Molina y Josep A. Ferre Puerto – Ajuntament de Bocairent 2003
- *HOSTALES Y VENTAS EN LOS CAMINOS HISTÓRICOS VALENCIANOS*. Juan Piqueras y Carmen Sanchis – Generalitat Valenciana 2006
- *LA PENÍNSULA IBÉRICA EN EL GRAN ATLAS DE AL-IDRISI*. Juan Piqueras y Ghaleb Fansa – Segon Congrés Català de Geografia – 2008
- *DIPUTACIÓ DE VALENCIA – ARXIU GENERAL I FOTOGRÁFIC*. E.12.3 caja 93 (1879 - 1891)

BREU NOTÍCIA DELS TREBALLS DE SEGUIMENT ARQUEOLÒGIC

DURANT LA SEGONA FASE DEL PROJECTE D'URBANITZACIÓ DEL PLA DE REHABILITACIÓ INTEGRAL DEL BARRI MEDIEVAL DE BOCAIRENT

El dos darrers anys hem publicat unes breus notícies de les activitats de seguiment que desenrotllarem durant els anys 2008 i 2009. Enguany volem continuar amb la tercera ruïna.

Dels treballs desenvolupats en les ruïnes 1 i 2 es desprén com publicàrem, que es trobaven en estat de ruïna a principis del segle XX. Això ens fa suposar que les cases que es localitzaven en aquests solars es devien abandonar al segle XIX, i van passar a ser utilitzaves com corrals i/o horts. Aquest any publiquem la tercera ruïna.

RUÏNA 3: Solar d'uns 150 m². Quan el vam visitar per primera vegada era un autèntic abocador. La runa arribava a la part superior dels solar, junt a la penya. De fet a causa la runa i la vegetació impedié que es poguera veure cap resta estructural (fotos 1 i 2). Es va començar a plantejar el buidatge quan després d'obrir l'obertura tapiada que hi ha a la ruïna nº2 al costat del departament 3, ens va aparèixer un petit corredor ple de runes i una cavitat artificial amb les mateixes característiques (foto 3). El farcit que omplia aquesta cova era majoritàriament enderroc de cronologia recent, és a dir del segle XX. A la cava registrarem una sèrie de buits-foradets a la roca, de molt difícil interpretació i funcionalitat. Entre ells quatre de planta quadrada situats al terra, per possiblement ubicar-hi algun artefacte o màquina (un teler?). La part central es trobava pavimentada amb maons massissos que regularitzaven un sòl de roca natural irregular. En el corredor d'accés entre la ruïna 2 i la 3 es va localitzar una petita fornícula construïda amb maons massissos. A tota la zona s'observen restes de pintura vermella així com restes de cablejat elèctric antic. Al davant de la cavitat 1 existeix un departament 1 que estava ple d'una runa semblant a la de la cova. S'aprecia després de buidar-lo una mena de balseta central. En aquesta podem veure senyals de bigues per sostenir un pis superior, amb una llar de foc, així com possibles grafitis a la paret est. Enfrontada a l'obertura de la cova 1 hi ha una porta tapiada que s'ha obert a la ruïna 2.

Des del departament 1 (foto 4) accedim a un espai o departament 2 (foto 5) que té un important desnivell. Aquest departament es troba parcialment excavat a la roca en la part proximal al departament 1, i terraplenament amb uns esglaons construïts a la distal. En aquesta s'obria en el passat unes finestres. En el procés de desenrunament es va poder recuperar un departament 3 de petites di-

Foto 1

Foto 2

Foto 3

Foto 4

Foto 5

Foto 6

mensions des del qual s'accedeix a la cova n° 2, (fotos 6, 7, 8 i 9), cova que compta amb un banc corregut a la dreta. Després de retirar gran quantitat de runa, a sobre del departament 3, al costat de la paret rocosa, va aparèixer el que sembla que era un antic carrer d'origen me-

Foto 7

dieval amb una canal d'evacuació d'aigües pluvials que baixa entre la ruïna 3 i la 4, fins al carrer inferior, i d'aquí al riu(foto 10). En aquest carrer hi ha dos importants buits de possible origen natural però que, sens dubte van ser retocats per la mà humana. La canal es troba excavada a la roca i passa en llocs semienterrat fins arribar a la part baixa. Pensem que separaria dos habitatges independents. Aquest primer habitatge havia de tenir accés des del carrer inferior. A la zona baixa de l'habitatge, a la qual hi accedim per unes escales des del departament 3 hem localitzat una possible cort de porcs (foto 11).

INTERPRETACIÓ

A la ruïna 3 suposem que es troba l'habitatge 1 que encara estava en peu a principis del s. XX, segons es pot veure a la foto del llibre de José Navarro Cabanes. Es tracta d'un habitatge amb teulada a una vessant que presenta 3 departaments a diferents nivells, dues coves i un porquerol. Els materials recuperats confirmen que va entrar en ruïna al s.XX. Desconeixem per ara la cronologia i l'ús d'algunes parts de l'habitatge i si aquest va ser coetani. Les dues cavitats són una incògnita i el departament 1, amb la balseta, li suposem un possible ús industrial. Ens desconcerta que trobem infinitat de comunicacions en i entre les ruïnes. El possible ús industrial va ser coetani a l'ús de la casa com habitatge?. És una incògnita.

Ens sembla sorprenent que a sota d'una ingent quantitat de runa trobem localitzat, rescatat i consolidat un habitatge de cronologia incerta a l'origen, però que ens ha aportat per una banda una sèrie d'habitacions, coves de funcionalitat diversa (algunes vinculades al procés de revolució industrial que es va donar a Bocairént des del segle XVIII), i també el descobriment -amb possibilitats de ser visitable- d'un carrer d'evident origen medieval (atzucat).

Hem localitzat entre la runa de cronologia contemporània (s.XX), quatre fragments sense context estratigràfic de cronologia medieval andalusí (foto 12). Aquests fragments ens fan somniar en localitzar, en algun punt del barri, potser en les zones en què possiblement es pot actuar, restes estructurals i materials andalusins.

Foto 8

Foto 11

Foto 9

Foto 12

Foto 10

Aquesta ruïna 3 planteja molts interrogants. Pensem que la continuació dels treballs en l'anomenada ruïna 5, pot ajudar a aclarir una part d'ells, a aportar-ne de nous i fins i tot, a poder localitzar materials de cronologia medieval.

Josep Pascual Beneyto
Arqueòleg. MAOVA

Foto de primeries del s.XX on encara es veuen en peu les cases que ara estan en ruïna.

TRETZE PERGAMINS RECUPERATS DE L'ARXIU MUNICIPAL DE BOCAIRENT

Els documents en pergamí de la Universitat de Bocairent que ara es publiquen van ser salvats d'una destrucció segura per Antoni Sanjuán, veí de la Canyada de Biar, qui va recuperar-los entre un rebuig de runes. Això va succeir vers mitjan la dècada dels anys setanta del segle passat quan, incomprensiblement, tot aquest grup de documents va ser descartat, i separat del fons de l'arxiu en el context d'unes obres realitzades a les dependències on s'allotjava. Ignorem les circumstàncies o els motius concrets d'una situació o decisió com aquesta, tot i que el deficient estat de conservació d'alguns exemplars podria tenir a veure. En qualsevol cas i si s'observen en detall, tots els pergamins presenten indicis de cops provocats per les arestes cantelludes de les pedres, mentre que als plecs o en superfície encara es conserven restes dels guixos o ciments no eliminats completament en netejar-los. Unes traces inequívokes de les condicions extremes que van patir durant aquelles obres i del seu abandonament, volgut o inconscient.

Poc després, tot i que fa gairebé 30 anys, l'amic Antoni Sanjuán va confiar-me generosament aquest lot per estudiar-lo quan jo m'iniciava en la recerca en Història Medieval, una especialització que aviat va portar-me en altres direccions, com són l'estudi de la documentació altomedieval catalana, i la pràctica arqueològica. Només ha estat, però, durant aquests darrers anys quan, finalment, he començat a aplicar la meua experiència als territoris valencians i, particularment, a desenvolupar destreses en la lectura de documents en escriptura cursiva, gòtica i humanística, com és el cas que ens ocupa. Això ara em permet verificar la transcripció dels textos amb suficients garanties, havent fet una còpia literal que possibilita tornar-los al seu lloc de procedència, gràcies a la diligent gestió de Josep Vicent Ferre, batlle de Bocairent. Cal remarcar, en tot cas, que és a Antoni Sanjuán a qui cal agrair la recuperació dels pergamins, aleshores, i la cessió definitiva a l'arxiu, avui. Jo, però, he aconseguit traure'm un bon pes de sobre.

El conjunt recuperat el constitueixen 13 pergamins datats entre els anys 1371 i 1558, 12 dels quals són documents originals i un és una còpia coetània (doc. 3).

D'aquests, només un correspon al segle XIV, quatre pertanyen al segle XV i la resta són del segle XVI. Tots els pergamins presenten foradets i pèrdues de matèria o escriptura per afectació d'insectes i els més antics han patit l'acció dels rosegadors (docs. 1-3), mentre que dos més estan severament mutilats (docs. 5 i 13). A nivell diplomàtic, la composició del grup és força homogènia i es tracta bàsicament d'èpoques o rebuts de pagaments verificats per la Universitat als seus creditors, excepció feta d'una acta de visitació i inquisició realitzada a la població per ordre del bisbe, l'únic text que ha estat redactat a Bocairent mateix. Totes les èpoques, en canvi, són fetes a les poblacions on es realitza el pagament, això és, 9 vegades a València i només una a Alzira, a Xixona i a l'Alcúdia. Gairebé tots els textos van ser redactats en llatí notarial i només l'època de Xixona està escrita en català, mentre que quasi totes les anotacions ulteriors al dors dels documents utilitzen la llengua vernacle. Tot i el seu caràcter estandaritzat, el contingut dels documents no deixa de tenir el seu propi interès per les informacions precises que aporta, com poden ser-ho les que anote tot seguit.

El més important dels textos és, sense cap mena de dubte, l'acta que redactà el canonge inquisidor de València el mes d'agost de l'any 1414 en visitar la vila, tot i que malauradament és també el pergamí més deteriorat, on els rosegadors i la humitat han fet estralls a les

disposicions precises del text. Malgrat tot, podem saber que l'inquisidor episcopal eximia la vila dels crims d'usura comesos fins aleshores, i que recuperava, en contrapartida, certes donacions pietoses o testamentàries que resultaven compromeses. Una setmana més tard el mateix inquisidor es trobava a Biar, i aquí també es conserva l'acta de la seva actuació, redactada en termes distints, més complaents¹.

D'altra banda, la sèrie d'èpoques ens instrueix sobre el funcionament de la Universitat en la gestió de les finances municipals, a l'hora de fer efectius els pagaments dels deutes contrets. Puntualment, el dèbit pot correspondre a una requisició d'origen reial: així succeeix amb motiu de les noces de l'infant Joan l'any 1371, quan es contribueix amb 40 florins a l'esdeveniment; l'any 1471 és per pagar el servei requerit de 5 cavallers armats quan s'avalua la vila en 100 focs o llars habitades; d'altra banda, la col·lecta general que establiren les Corts de Montsó l'any 1542 obligà a la vila a satisfer sis quotes consecutives (docs. 1, 3 i 11). En la majoria dels casos, però, es tracta del pagament de censals deguts a la noblesa, a particulars o a fundacions monàstiques, com són l'ermitori de Sant Miquel de Lliria i el monestir del Puig de Santa Maria. Sense descartar que la majoria dels deutes corresponguen a préstecs amb interès concedits a la vila per particulars, aquests censals tant poden derivar de donacions gracioses a la noblesa o a l'església, com d'altre tipus d'alienacions de drets reials, com succeeix amb el cas concret de l'època de 1495, satisfeta amb l'arrendament de la carnisseria de la vila.

Els pagaments es verifiquen habitualment en dos terminis anuals, un a la primavera i un altre a la tardor, i sempre es produeixen amb un cert retard: pot servir d'exemple el censal de Cosme Burgal de 1549, on la paga d'abril es lliurada a l'octubre, i la d'octubre al mes de febrer de l'any següent (docs 9-10). En la gestió d'aquests deutes acaba per imposar-se la figura del clavari o tresorer local i, al capdavant, també va resultar necessària la contractació d'un procurador a la ciutat València, com va ser el cas del notari Lluís Avenar, que va rebre un salari anual de 50 sous i que certifica 5 d'aquestes èpoques entre els anys 1537 i 1558 (docs. 8-10 i 12-13).

Evidentment cap d'aquests documents no figura en la relació de l'Arxiu Municipal de Bocairent donada a conèixer per Ignasi Gironés², qui descriu sumàriament 133 pergamins dels 141 que conservava a l'arxiu, ara incrementats finalment fins 154 peces. És aquí on podem aconseguir una més àmplia informació sobre l'itinerari d'alguns censals, com els de Carles d'Artés d'inicis del segle XVI, àmpliament documentat. Avui correctament custodiats, uns i altres pergamins aporten informacions que resulten imprescindibles per conèixer la vida quotidiana dels habitants de Bocairent o els orígens de la seva organització municipal durant la Baixa Edat Mitjana i els inicis de l'Època Moderna, un magnífic arxiu que cal seguir preservant.

TRANSCRIPCIÓ DELS TEXTOS

1

Xàtiva, 8 i 9 de febrer de 1371

Època de pagament de 40 florins d'or d'Aragó per part de la Universitat de Bocairent com a contribució especial per a les noces de l'infant J[oa]n i condonació dels 10 florins restants que haurien estat promesos.

Pergamí original: 19x24,5 cms; presenta tres forats al document i una rosegadura a l'extrem inferior. Anotació il·legible al dors del document.

Noverint universi que ego [...] subscripsi.

2

Bocairent, 23 d'agost de 1414

Acta de la visitació i inquisició de la vila de Bocairent per part de Joan Gastó, llicenciat en decrets i canonge de València. L'inquisidor eximeix la Universitat i els seus membres dels crims d'usura comesos fins el dia present i inspecciona especialment les disposicions testamentàries dels difunts, tant les relatives a l'enterrament com les que afecten la gestió de les donacions pietoses.

Pergamí original: 40,5x55,5 cms; ha perdut el segell, tot i que conserva un bocí de fil vermell del precinte; presenta una gran rosegadura que afecta els extrems superior i inferior de la peça plegada, mentre que la humitat ha consumit bona part del plec central del pergamí i afecta irreversiblement els dos extrems de sis o set línies de text.

Anotació al dors: "Absolucion de cens[...] los usuarios de [...]".

Iohannes Gastonis, [...] Iohannes Gastonis. Que]stura

3

València, 17 d'octubre de 1471

Època del pagament de 225 sous a Joan Toda per part de la Universitat de Bocairent amb la mediació dels ciutadans de València Pere Florensa i Joan Boil. Es completa així el lliurament de 266 sous i 8 diners corresponents al servei de cinc cavallers armats requerits per la corona a la vila de Bocairent, que s'aprecia en 100 focs i que tributa a raó de 2 sous i 8 diners per foc.

Còpia notarial en pergamí del 6 de març de l'any 1475: 18x22,5 cms; presenta forats als plecs i àmplies rosegadures a l'extrem superior del document que afecten les set primeres línies.

Anotació al dors: "[...] per lo distret [...] notarius a la vila [...] de CCXXV solidos. Paga I S".

Sit omnibus [...] septuagesimo quinto.

4

Xixona, 10 de desembre de 1495

Època del pagament de 600 sous de moneda de València per part de la Universitat de Bocairent als marmessors del notari Pere Colomines, que han estat percebuts sobre l'arrendament de la taula de carnisseria del lloc per part de Lluís Olzina i que corresponen al cens anual pagador el dia 6 de maig.

Pergamí original: 17x24,5 cms; presenta dos petits forats i erosions als plecs.

Anotació al dors: "Apoca fermada per los marmessors den Pere Colomines notari a la Universitat de Bocayrent de DC sous de la paga de maig del any MCCC-CLXXXV. ...".

Sapient tots presents esdevenidors com nosaltres en Guillem Perez major de dies e Miquel Perez major de dies e Johan Vilaplana vehins de la vila de Sexona e marmessors execudors del ultim testament del honorable e discret en Pere Colomines, notari public, scientment e deben feer confesam e en veritat regonexem aver aguts e rebuts de vosaltres magnifics justicia e jurats, prohomens, homens e Universitat de Bocayrent, absents axi com si fosent presents e als vostres sicents solidos de moneda reals de Valencia, los quals la dita Universitat a nosaltres fa cascun any de cens pagadors a sis dies de cascun mes de maig. E los dits DC sous de la dita moneda son per la paga de maig propasat e any present noranta cinch, los quals havem rebut per mans del honorable en Lois Olzina, carniçer de aqueixa Universitat e lo harendador de la dita taula e lo valors de aqueixa Universitat, per que renunciem a la dita pecunia de vosaltres no aver aguda e rebuda e havengam. En testimoni de les quals coses fem vos fer per lo notari deius escrit la present carta de apoca.

Feta en Sexona ha X dies del mes de desembre del any MCCCC^oLXXXV. Se++++nyal de nosaltres desus dits en Guillem Perez e Miquel Perez e Johan Vilaplana damunt dits qui totes les dites coses loam e fermam de la primera linea fins a la derera. Presents foren [testi]monis a les dites coses en Pere Guerau e Lois Perez laura[dors] ve[hins] de Sexona.

Subscripsit sig+num mei Melchioris Bernabeu auctoritate regia notarius publici per totam terram et dominationem serenissimi domini regis Aragonum qui predictis interfui, clausi loco, die et anno prefixo.

5

València, [...] de 1498

Època del pagament de 24 lliures al procurador del noble Joan [Boil] per part de la Universitat [de Bocairent], corresponent a la primera de les dues pagues anuals que li pertocquen de les viles de Bocairent i Biar.

Pergamí original mutilat: 13,5x17 cms; esguerrat, manca el terç dret del document i presenta erosions i foradets a l'escriptura.

Anotació al dors: "Apoca de XXIII lliures de la paga de febrer, [any] LXXXVIII, ermada per lo [...] don Joan Boil a la Universitat de Bocairent".

Sit omnibus notum [...] die et anno prefix[is].

6

Campanar - València, Monestir de l'Esperança, 17 d'agost de 1517

Època del pagament de 11 lliures, 2 sous i 2 diners a Valera de Palomar, majorala de l'eremitori de Sant Miquel de Lliria, per part d'Andreu Sempere, claviari de la Universitat de Bocairent, com a pagament parcial del cens anual de 33 lliures, 6 sous i 8 diners cedit pel donzell Carles d'Artès i Darnius.

Pergamí original: 16,5x20,5 cms; presenta foradets i rosegadures a la part esquerra del document.

Anotació al dors: "Apoca fermada per la reverent sor Valera de Palomar, maiorala del eremitori del benaventurat sant Miquel de Liria, a la Universitat e vila de Bocayrent de XI lliures, II sous, II diners de la paga de març, any DXVII, per mans de Andreu Sentpere claviari de la dita vila. P I S".

[Sit] omnibus notum [...] annis dicto eremitorio.

7

València, 26 de novembre de 1524

Època del pagament de 63 lliures i 18 sous al donzell Miquel Joan Carbonell, veí de València, per part de Genís Cirera, claviari de la Universitat de Bocairent, un pagament que correspon als dos lliuraments censals d'aquest any.

Pergamí original: 15,5x18 cms; presenta foradets i erosions als plecs.

Anotació al dors: "Apoca de xixanta tres lliures deu solidos fermada per lo magnific mossen Miquel Joan Carbonell donzell a la universitat de Bocayrent de les pagues de abril y octubre any MDXXIII. P I S".

Sit omnibus notum [...] loco die et anno prefixis.

8

València, 29 d'agost de 1537

Època del pagament de 50 sous al notari Lluís Avenar de València per part de Vicent Ferrero, claviari de la Universitat de Bocairent, un lliurament que correspon al seu salari anual com a procurador de la vila.

Pergamí original: 18x22 cms; presenta foradets i erosions als plecs.

Anotació al dors: "Apoca fermada per Luis Avenar notari a la vila de Bocayrent cinquanta cinch sous de la paga de juny, any XXXVII, per raho de la misio atorgada de salari de procurador per mans de Vicent Ferre, claviari de dita vila ...".

Sit omnibus notum [...] die et anno prefixis.

9

València, 3 d'octubre de 1549

Àpoca del pagament de 31 lliures i 19 sous a Cosme Burgal, ciutadà de València i consignatari dels censals de Lluís Prats, Pere Sanxís Calatayud i Miquel Centelles, com fou registrat el 13 d'agost de 1546. Miquel Antolí lliura els diners en representació d'Andreu Calatayud, clavari de la Universitat de Bocairent, que corresponen a la primera de les dues pagues anuals compromeses, la del mes d'abril d'aquest mateix any.

Pergamí original: 19x15 cms; presenta erosions de tinta, foradets i rosegadures.

Anotació al dors: "Apoca feta e fermada per Cosme Burgal en cert nom als magnífics iusticia, jurats y Universitat de la vila de Bocayrent de quantitat de trenta una liura y deneu sous deguda de la paga del mes de abril de l'any MDXXXVIII^o per doble censal. XXXI liures XVIII sous. P^a i p^a."

Sit omnibus notum que ego [...] et anno prefixis.

10

València, 25 de febrer de 1250

Àpoca del pagament de 31 lliures i 19 sous a Cosme Burgal, ciutadà de València, per part d'Andreu Calatayud, clavari de la Universitat de Bocairent, corresponent a la segona paga de cens del mes d'octubre de l'any anterior.

Pergamí original: 11,5x18 cms; presenta erosions de tinta, foradets als plecs i rosegadures a la part inferior del document.

Anotació al dors: "Apoca fermada per lo magnífic en Cosme Burgal a la vila de Bocayrent de trenta una liures de cens"

Sit omnibus notum [...] loco, die et anno [...].

11

Alcúdia, 22 de setembre de 1550

Àpoca del pagament de 103 lliures i 2 sous a Onofre Benavent, veí d'Alcúdia, per part de Bonifaç Cirera, clavari de la Universitat de Bocairent, com a pagament de la quarta col·lecta del servei requerit per les Corts de Montsó de l'any 1542, i assignat a la vila durant sis anualitats.

Pergamí original: 12x19 cms; presenta foradets i rosegadures a la part inferior del document.

Els documents originals es troben a l'arxiu municipal de Bocairent i poden ser consultats per qualsevol persona interessada.

Anotació al dors: "Apoca de la vila de Bocayrent CIII lliures que de la quarta paga del servey de les corts de Montso de l'any MDXXXII fermada per fra Benavent ... Bonifaç Cirera clavari ..."

Sit omnibus notum [...] mense et anno premissis.

12

València, 19 d'octubre de 1551

Àpoca del pagament de 55 sous i 3 diners al procurador del monestir del Puig de Santa Maria per part de la Universitat de Bocairent, corresponent a les dues pagues degudes dels mesos de març i setembre.

Pergamí original: 17x13,5 cms; presenta foradets al terç inferior.

Anotació al dors: "Apoca fermada per lo procurador dels frares del Puig a la vila de Bocayrent de LV sous III diners de les pagues de mars y setembre MDLI [...] Bonifas. LV lliures III diners ..."

Sit omnibus notum [...] die et anno prefixis.

13

València, [agost o setembre de] 1558

Àpoca del pagament fet a Guillem Ramon Català, cavaller de València, per Pere Falcó, clavari de la Universitat de Bocairent.

Pergamí original: 13x12 cms; rosegat, s'ha perdut el terç esquerre del document.

Anotació al dors: "Apoca fermada per mossen [Gui] llem Ramon Catala cavaller [...] nom a la vila de Bocayrent [...]tze liures tretze sous y quatre [din]es de les pagues del any LVII [...] y LVIII, de dines de Pere Falco [clava]ari per raho de huit liures [...]us y huit censals pagadors [...]ermini".

Sit omnibus notum [...] predictis.

Ramon Martí

Universitat Autònoma de Barcelona

1. Arxiu Històric de Biar, pergamí nº35.

2. Gironès i Guillem, Ignasi: "Onomàstica i toponímia a través de l'Arxiu Municipal de Bocairent", *XXI Col·loqui de la Societat d'Onomàstica*, pàg. 503-522, 1997.

El desaparecido CONVENTO DE SAN BERNARDINO DE SIENA de Bocairent s.XVI (3)¹

Antes de entrar en detalles sobre el presente trabajo, quisiera hacer una aclaración en relación al anterior trabajo dedicado a este convento (ver Programa de Fiestas a San Blas 2011):

Al referirme a la orden que lo fundó y habitó hasta su desaparición; en los detalles que di sobre las inscripciones en la página 121, hablé de la orden religiosa de los Franciscanos y del Crismón, pero a continuación y no sé por qué (posiblemente fuera el “duende de la escritura”) en vez de seguir refiriéndome a la orden por el mismo nombre, me referí a ella como la “Orden de los Jesuitas”, cuando lo correcto era “Orden de los Franciscanos” (Fe de profesión), de la tercera orden. Como puede comprobarse en hoja aparte, podemos ver en ella representados los símbolos a los que hago referencia².

Otro dato curioso y para muchos desconocido (sobre todo para los más jóvenes) es que la Capilla de la Tercera Orden fue utilizada durante muchos años como depósito de cadáveres y sala de autopsias, justo en el hueco que se forma donde está la antigua puerta de entrada a dicha capilla. En hoja aparte puede verse una nota en la que se notifica que goza de buenas condiciones.

Pero prosigamos con el tema del antiguo convento, relacionado en esta ocasión con algo tan importante como es el agua, el molino y cómo lo utilizaron los frailes de este antiguo convento.

Dos panorámicas del convento en 1992

En primer lugar –y aunque no tiene nada que ver con el convento, pero sí guarda relación con él, como veremos

más adelante– hablaré del **Alcabor del huerto de Calabuig**, conocido en Bocairent como El Huerto del Convento (nombre erróneo para dirigirse a él puesto que ni los propietarios eran los frailes, ni como he dicho, tiene que ver con él). Los propietarios del alcabor y del huerto eran la familia Calabuig y, como era lógico, lo fueron heredando sus descendientes. Uno de ellos fue Sixto Belda Calabuig, tío del abuelo de Martín Belda, actual propietario.

Toda esta aclaración no es más que para a partir de ahora se llame a este huerto por su correcto y verdadero nombre: **El Huerto de Calabuig**.

Pasemos a ver los detalles del alcabor.

En cuanto a la **galería central** (siempre con respecto a la situación de la puerta de entrada): tiene 20 m. de largo y casi 2 m. de altura; la bóveda es de sillería (bloques) con vertientes hacia los lados. Como en el tramo anterior, el agua transcurre por una pequeña acequia por el centro de la galería, en el último tramo no hay acequia. Al final de estos 20 m. encontramos una bifurcación a izquierda y derecha.

- El **tramo izquierdo** tiene 7 m. de largo. Tanto las paredes como el techo están reforzados con ladrillos y la bóveda es de medio punto. A un metro y medio aprox. del final hay un nacimiento en la pared de la derecha. No hay acequia alguna en el centro, a lo largo de toda la galería y el suelo se encuentra calcificado.

- El tramo de la **galería de la derecha** sólo tiene 2m. de longitud, 0,70 / 0,80 cm. de ancho y como la anterior, está reforzada con ladrillos. De aquí no brota agua alguna.

Volviendo de nuevo a la puerta, veamos a continuación lo que llamaré **galería principal**, sobretudo porque es el tramo de alcabor más largo y por supuesto, donde se ha hecho el mayor trabajo.

Características: tiene 95 cm. de longitud, 2 m. de altura aprox. y entre 0,60 / 0,70 cm. de ancho, construidos del siguiente modo. La bóveda tiene forma de pirámide, con vertientes hasta los lados y hecha con bloques de sillería pulidos, de color blanco. Las paredes se han hecho con piedra seca y obra. Al final de los 27 m. y siguiendo el curso del agua, a la derecha vemos un desagüe hecho en parte en vuelta de bóveda. Llegados a este punto, la galería toma un poco de forma de psuerta hacia la derecha y aquí llamó mi atención lo siguiente: un pequeño rayo de sol que entraba en un punto determinado. Inspeccionada la zona, compruebo que hay una pequeña

grieta en la pared -a metro y medio de altura- que da al río y a través de la cual accedía la luz.

Cabe resaltar que a lo largo de toda esta galería, desde la puerta de entrada hasta la de salida -más pequeña, como comenté al principio- la recorre por el centro una acequia hecha con bloques de sillería rectangulares.

Siguiendo a partir de los 27 m., le siguen 36 m. en los que la bóveda cambia de altura, así como también el tipo de sillería. En cada punto donde cambia la bóveda, ésta va bajando de nivel: donde termina la sillería blanca y pulida (en forma de pirámide y vertientes a los lados), sigue la bóveda con la misma forma pero hecha con piedra seca sin pulir. A continuación, otro tramo en el que la bóveda pasa a tener forma llana y está hecha también con piedra seca sin pulir. El ancho sigue siendo el mismo: entre 0,60 / 0,70 cm., así como las paredes, de piedra seca y obra.

Galería principal 1992

*Galería principal 1992
Dos clases de sillares.*

*Galería principal 1992
El techo pasa a ser plano.*

*Galería principal 1992
Techo plano y pared reforzada
en la parte baja.*

Después de estos 36 m. la galería se desvía ligeramene hacia la izquierda, para seguir en línea recta los 32 m. finales:

Estos forman la parte más baja de todo el alcabor puesto que su altura no sobrepasa el metro y su ancho es de 0,60 cm. Las paredes, como las descritas anteriormente. La bóveda sigue teniendo forma llana pero nos encontramos con que de nuevo está construida con sillería pulida blanca. La acequia transcurre por el centro de la galería y sigue siendo de bloques de sillería; pero observo cómo, en este tramo, la parte baja de las paredes está reforzada con unos bloques de piedra y obra.

A un metro de la puerta, a la derecha, nos encontramos con un pequeño partidor³, también hecho con bloques de sillería. Éste hace que salga agua por la parte baja del ribazo, al lado de la puerta, y que en forma de fuente, dicha agua caiga a una acequia. Por supuesto, se puede cortar el suministro de agua desde el interior del alcabor, o no salir si baja el nivel de la misma.

Llegados a este punto, me encuentro al fin con la pequeña puerta que cierra esta parte del alcabor. En su conjunto está hecha de obra y ladrillos y de sillería la parte superior.

Desde el punto en que termina el alcabor, el agua transcurre por una acequia -hecha también con bloques de sillería- cubierta en su mayoría hasta llegar a la fuente⁴ y la balsa de El Huerto de Calabuig.

Hasta aquí los datos recogidos en la exploración de este alcabor. Todo esto no hubiera sido posible si, gentil y amablemente, D. Martín Belda no nos hubiera permitido su acceso, como propietario del mismo, puesto que se encuentra cerrado. Por todo ello, le transmito mi más sincero agradecimiento desde estas líneas.

Del alcabor pasaremos ahora al **Huerto de Calabuig**.

El agua llegaba al huerto a través de una acequia de sillería y se introducía en una balsa grande, alimentando también una fuente con dos caños. Desde la pila, el agua caía a un lavadero -tanto la pila como el lavadero están contruidos también a base de bloques de sillería.

El agua de la balsa se utilizaba (y creo que así sigue haciéndose) para el regadío de todo lo que se cultiva en este huerto. Y la de la fuente, lógicamente, para beber.

Llegados a este punto debo explicar por qué el huerto estaba relacionado en cierto modo con el convento. Si el Huerto de Calabuig tenía agua sobrante, ésta salía del punto en que se junta la balsa y la fuente para, por medio de una teja (ver fotografía) caer a una acequia que la conducía hasta la balsa que hay en el interior del huerto del Convento de los Franciscanos (este huerto está pegado a la Capilla de la Tercera Orden). Como podemos comprobar, el huerto del convento es distinto al de Calabuig. El del convento -como según me comenta Martín- también tenía derecho a una cantidad importante del agua del Riego de la Huerta.

Pasemos a ver el tercer lugar de procedencia del agua que abastecía el convento: **la balsa del huerto del Convento de los Franciscanos** y sus características.

Para ello me puse en contacto con Juan Vañó Moneris, que tiene en régimen de alquiler el huerto, desde el año 1989. Muy amablemente me facilitó los datos que cito a continuación (mi más sincero agradecimiento desde estas páginas).

Según me dijo Juan, la extensión del huerto es de siete hanegadas aproximadamente. Linda por una parte con la Masía "La Alfara" y por otra con tierras de Sixto Bel-

Fuente del Huerto de Calabuig en 1979

*Salida de aguas sobrantes
Huerto de Calabuig. 25.08.1974*

da (o de su hijo Martín).

En la actualidad, el propietario del huerto es Enrique Vañó Pont, que a su vez lo alquiló a Juan Vañó Moneris.

Tras estas pequeñas aclaraciones, pasemos al tema del agua que nos ocupa. Tal y como me comentó Martín Belda, el huerto tiene un derecho de riego del agua que proviene del Riego de la Huerta (confirmado por Juan Vañó). Tal derecho consiste en siete horas por tanda, cada 11/12 días, según la abundancia de agua. Antiguamente y al finalizar cada tanda, podía volver a regar con el agua de regreso, siempre y cuando la hubiera en abundancia. Esto último, actualmente, ya no existe como derecho.

El agua del Riego de la Huerta llega hasta el huerto a través de una acequia, que es la misma que recogía el agua sobrante del Huerto de Calabuig. Llega tras cruzar la actual carretera (pensemos que se construyó a finales del siglo XIX y que antiguamente no existía).

Curiosamente, el agua del riego va a nombre de Milagros Vañó Aragonés, pero lógicamente, los recibos son abonados por Juan Vañó Moneris.

Desde la acequia, el agua llena una balsa situada dentro del huerto y desde aquí, se riega igual que antiguamente: la tierra y todo lo que se siembra en este huerto.

Aparte de lo citado hasta el momento y como en todos los conventos, existe un pozo. Este se encuentra cerca de la pared de la Capilla de la Tercera Orden, según me comenta Juan, tiene bastante agua y hasta la fecha no lo ha visto seco⁵.

Desde el interior del huerto, pasemos a ver demás utilidades del agua, aparte de regar, como venía a ser el

*Detalle del pozo y los grandes bloques de piedra
que lo caracterizan. 21.01.2005*

*Panorámica del Huerto del Convento con la balsa
en primer plano. 07.09.2011*

hecho de hacer funcionar un molino.

La ubicación de la balsa es perfecta puesto que se encuentra en la parte alta del huerto y casi en línea recta con el punto en el que se encuentra el salto o "cup" del molino.

Detalle del huerto

Características:

La altura/"*cub*" (cubo) es de 15 metros y 0.20 centímetros (en una roca vertical). De ellos 13 metros están excavados en la roca y el resto (la parte alta) hechos a base de mampostería.

Otro aspecto que llama mi atención de la parte alta del cup/salto del agua es la siguiente: aparte de la acequia por la que entraba el agua, hay otra en la parte derecha que va en dirección a la Masía "*l'Alfara*" y "*La Font d'En Ferrís*". Está excavada en la roca y transcurre unos 80 metros por la ladera de la montaña en forma descendente, hasta llegar a un punto a la altura del puente, donde tuerce y baja en línea recta por una caída de 5 metros aproximadamente.⁶

La pregunta es: "¿para qué servía esta acequia y hasta dónde llegaba el agua?".

Yo barajaría la siguiente hipótesis: en la parte baja del molino se encuentra lo que en su día se conocía como La Almazara del Puente (ver Programa de Fiestas a San Blas, año 2002). Dicha almazara se abastecía del agua que bajaba por "El Barranquet de la Font d'En Ferrís"; en un punto determinado nace una acequia que llega hasta la Almazara, pasando por debajo de uno de los extremos del puente. En muchas ocasiones este pequeño barranco ("*barranquet*") no lleva agua –sobre todo en épocas de sequía– y hace que me plantee si cuando no bajara agua y el molino no tuviera qué moler (bajo común acuerdo), los Franciscanos cederían el agua que no necesitaban a la almazara. De la parte alta del "*cub*" desviaban el agua a la otra acequia y ésta llegaba, después de recorrerla y caer por la pendiente, a la acequia que abastecía la almazara. En la actualidad no se aprecia conexión entre estas acequias, ya que el camino ha sufrido varias reformas y éstas han quedado cubiertas. Cabe la posibilidad de que esta hipótesis no sea la correcta, pero bajo mi punto de vista, es la más probable.

Podemos considerar el molino rupestre, puesto que en todo el conjunto está excavado en roca. Está dividido en dos partes: la cueva donde estaba "*la Mola*" (muela – moler) y la cueva que servía de refugio a los molineros. La primera es la más pequeña y en ella no veo restos de

las piedras de moler (posiblemente se las llevaran, pero ¿quién?). En ambas cuevas hay bastante sedimentación pero se aprecia aún más en aquella donde estaban las muelas. Tierra, piedras y maleza cubren el lugar, y

*Detalle del salto de agua (o "*cub*")*
24.09.2000

Panorámica de las dos cuevas y de la acequia de desagüe
10.09.2000

Acequia. Trasvase a la acequia de la Almazara.
14.08.2011

Si no fuera porque en la actualidad aún es apreciable el pozo o cup de este molino cualquiera diría que en este lugar hubo un molino harinero.

De esta construcción a excepción del pozo o cup no queda absolutamente nada, solamente lo que fue labrado en la roca, como es la cueva y la acequia de desagüe.

- (A) Una parte de este edificio se construyó sobre la roca calcárea, bajo una pared vertical rocosa.
- (B) Cueva donde se encontraba la rueda de moler la harina.
- (C) En la pared de la cueva se observan numerosas oquedades de forma circular y cuadrada tratándose algunas de estas oquedades, de la base de apoyo de la estructura de la rueda del molino.
- (D) Pared de roca que parte en dos la cueva formando dos estancias.
- (E) Línea discontinua indica el techo de la cueva.
- (F) Esta cueva posiblemente fue utilizada como almacén de herramientas.

(G) En esta cueva también se observa en la pared oquedades de forma circular y cuadrada.

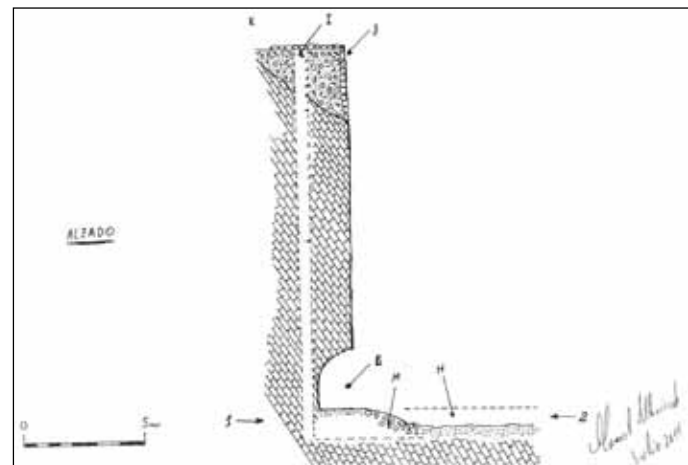
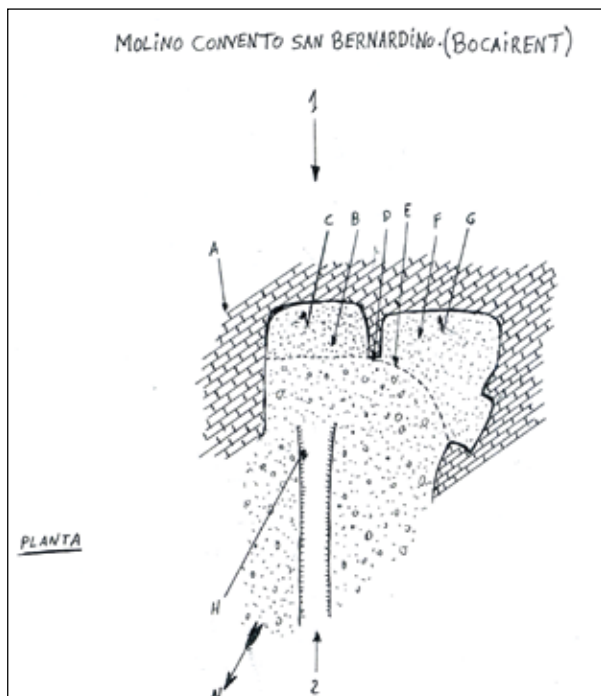
(H) Acequia de desagüe del Cacau donde se encontraba ubicada la rueda hidráulica que movía la maquinaria del molino.

(I) Cup o pozo por donde entraba el agua procedente de la acequia. En la actualidad este pozo que estaba totalmente excavado en la roca se encuentra totalmente cubierto de escombros.

(J) Contrafuerte del cup o pozo que está construido de piedra y mortero.

(K) La acequia aún en la actualidad se encuentra totalmente desaparecida, aunque es posible encontrar algún vestigio.

Manuel Albuxech

Cueva donde estaba la Muela. 17.07.2011

tampoco puede verse el agujero por donde salía el agua (seguramente esté cubierto).

A un metro aproximadamente de donde estaba la Muela, nace la acequia que hacía de desagüe del molino. Tiene 1 metro y 0,10 cm de ancho, a continuación se estrecha hasta los 0,50 centímetros y algo menos en el tramo final.

Cabe resaltar que la acequia tiene un perfil más ancho en la parte superior, como un pequeño escalón, posiblemente para poder colocar tablones o bloques de sillería y cubrir así la acequia, ya que al estar cerca de la Muela, de este modo se haría más seguro el trabajo, sin peligro de caer dentro de ella.

Toda la acequia está excavada en la roca y cubierta de maleza. En el tramo final pueden verse unas marcas en

línea recta que a nuestro parecer servían para colocar unos tablones a modo de compuerta. Desde este punto, el agua bajaba hasta una zona de cultivo (bancales) donde se utilizaba como regadío; si no hacía falta se desviaba al río Clariano, que pasa a pocos metros.

En la pequeña cueva pueden verse varios huecos hechos en la misma roca. De momento no podemos asegurar cuál debía ser su utilidad, si bien posiblemente servirían de sujeción al árbol de la muela o cualquier otro elemento del mismo molino.

Pasemos ahora a la **cueva refugio**:

Ésta es más grande que la anterior y también aquí podemos encontrar gran cantidad de detalles hechos en las paredes. Al entrar por ejemplo, de frente, tenemos una argolla y varios huecos en la pared. Un hueco en la parte izquierda, a media altura (a modo de gran hornacina) y otra argolla –seguramente para atar a los animales que llevarían el material para moler.

En este punto llaman nuestra atención dos agujeros redondos muy bien hechos, de 0,15 centímetros de profundidad, que encontramos llenos de tierra, muy mojada. De momento desconocemos su utilidad. Es remarcable que el suelo de la cueva también tiene sedimentación y que incluso ha nacido una higuera en su interior.

Manuel Albuixech, que ha realizado los dibujos de lo que queda del molino, nos aclara y describe más detalladamente las características del mismo, en hoja aparte.

Hasta aquí los datos recopilados del Convento de San Bernardino y todo lo relacionado con él.

Agradecer a Rafael Ballester y Manuel Albuixech la realización de planos y dibujos que han hecho posible que este trabajo sea más completo.

Espero que con el tiempo, acceso a archivos e interés, alguien amplíe más si cabe, este modesto estudio, dotado de una gran dosis de atrevimiento y salvado sólo por la buena voluntad del autor.

Ontinyent, septiembre del 2011
Fotografías del autor

RAFAEL DOMÉNECH DOMÍNGUEZ

DESCRIPCIÓN DEL MOLINO

NOTAS

1. En la 1ª y 2ª parte se detallaron datos relativos a pinturas, año de construcción y demás. Ver Revista Almaig Ontinyent 2009 y Programa Revista de Moros y Cristianos de Bocairent 2011.
2. Agradecer a Ricardo Reig Belda que me haya facilitado una copia de esta Fe de Profesión.
3. Partidor: Obra para repartir por medio de compuertas las aguas de un cauce. // Lugar donde se hace esta división.
4. Los datos de la fuente se encuentran en el trabajo realizado sobre ella.
5. Como se puede apreciar en la fotografía, el remate del pozo son dos grandes bloques de piedra, el de más abajo haría de pila a su vez, haciendo lógico pensar que de él se abastecieran de agua para beber.
6. Estas medidas han sido cogidas “a ojo de buen cubero”, como se dice, ya que la maleza impide poder medirlas con normalidad.

LOS GOZOS DE BOCAIRENT (I)

Una pieza clave dentro de las artes y devociones populares son y han sido los GOZOS. Sin embargo hasta hace relativamente poco tiempo, no se les ha dado la importancia que se merecen dado su potencial artístico e iconográfico.

Pero, ¿qué son los goigs, gojos o gozos?. La palabra gozos procede del latín gaudium, que significa alegría. Por tanto los gozos son composiciones poéticas populares, de índole religiosas que se cantaban en las festividades. Sus textos comenzaron aludiendo a los hechos más memorables de la vida de la Virgen María. En ellos se alababa los “loores o gozos” de su vida terrenal: Anunciación, Nacimiento de Jesús, Adoración de los Reyes, Resurrección de Cristo, Ascensión de Jesús, Venida del Espíritu Santo y Asunción de la Virgen. Más adelante destacaban las excelencias de Jesucristo y de los santos. Así encontramos sus virtudes, los hallazgos de sus imágenes, su divina intervención ante las guerras, epidemias, plagas, sequías y otros males. Por ello, a través de la narración conocemos la vida, las virtudes y milagros

del titular de los gozos como testimonio de fe y modelo de vida cristiana.

Solían cantarse al final de cualquier acto religioso y de forma especial en las procesiones. Muy cultivados desde la Edad Media, se han transmitido de forma oral y escrita. Su estructura musical y poética apenas si ha mantenido alteraciones desde sus orígenes. Se han conservado mayor número de textos que de melodías por lo que es frecuente aplicar una misma melodía a diferentes textos sin apenas ninguna variación. Frecuentemente son versos heptasílabos u octosílabos, reunidos en estrofas de cuatro, seis u ocho versos, con una cuarteta o tonada inicial y final. Los dos últimos versos de la primera cuarteta son, por lo general, el estribillo que se repite al final de cada estrofa.¹

Dichos versos suelen estar escritos en dos o tres columnas, separadas en algunos casos por motivos tipográficos. Al pie, acostumbran a llevar un corto texto en latín, a línea tirada, con las oraciones finales, tanto para el presbítero como para los fieles.

ELEMENTOS QUE LOS COMPONENTEN

La mayoría de “gojos” fueron impresos en hojas sueltas de tamaño folio. Editados por las parroquias y distribuidos a los fieles entre las iglesias, ermitas o santuarios, generalmente en fiestas religiosas. En todos se pueden distinguir una serie de elementos característicos:²

- 1.- Encabezamiento: situado en la parte superior con el nombre de la advocación y el lugar en el que se venera. Suele comenzar con las palabras: Gojos en llaor de...
- 2.- El grabado: en el que aparece la imagen de la advocación, convirtiéndose en una fuente iconográfica de primer orden. Éste parece ser uno de los motivos por los que se han conservado, ya que le confería un valor añadido al papel impreso, en una época en que poca gente sabía leer. Los más antiguos solían ser anónimos.
- 3.- La ornamentación: flanqueando la imagen del titular y formada por dos composiciones decorativas consistentes en pequeños grabados ornamentales, en forma de cestas o jarrones con flores. También encontramos ángeles o elementos alegóricos complementarios, como en el caso de los escudos de las órdenes, congregaciones o cofradías religiosas que los emitían.¹

Lámina 1

- 4.- La orla: que envuelve la hoja en todo su perímetro. Pueden ser unas simples líneas o algo más trabajado como motivos vegetales, tipográficos o alegóricos.
- 5.- El texto: normalmente en dos o tres columnas, al ser una composición poética para ser cantada. Después de cada estrofa hay una “tornada”, es decir, los dos últimos versos de la entrada con la que se inician los gozos.
- 6.- El corondel: o elemento decorativo similar a la orla y que se intercala entre las columnas de la composición. Unas veces era una simple línea, aunque muchos gozos modernos lo han suprimido.
- 7.- La partitura musical, que no suele estar incluida antes del siglo XX.
- 8.- Una breve oración en latín.
- 9.- Alguna nota sobre la devoción o las indulgencias que se pueden conseguir.
- 10.- Un resumen histórico, propio de los gozos modernos, que suele incluirse al verso de la hoja y firmado.

Aunque esta es la forma tradicional con que se les conoce, y la que presentamos en este artículo, hay otras variantes. En algunos casos, la hoja impresa es doble y forma pliego, dejando en una página el grabado, que ocupa toda la hoja y en la otra, el texto de los gozos. En el caso de los dedicados a Ntra. Sra. del Rosario, suele haber varias imágenes, correspondientes a los misterios del rosario.

LOS ORÍGENES DE LOS GOZOS

Su origen ha sido y sigue siendo muy discutido. Se datan en los siglos XIV y XV las más antiguas composiciones literario-musicales, que se conocen como gozos y que se consideran una derivación popular de la antigua himnodia latina, cuya letra se adaptó a la lengua vulgar. Contribuyeron a su penetración en la liturgia diversos y decisivos impulsos como la devoción del Rosario y la proclamación de la Inmaculada Concepción por Joan I en Valencia en 1394.³

Se conocen muchos testimonios literarios y de artes plásticas medievales. En el campo de la literatura tenemos los escritos de Ramón Llull o las Cantigas de Santa María de Alfonso X el Sabio. Casi al mismo tiempo apreciamos la pintura de Pere Nicolau, que en sus retablos representaba siete escenas alusivas a los momentos de gozo de la vida de María. Conforme estas composiciones pasaron a glosar además la vida de Jesucristo y de los santos, se llamaron también cobles, coplas, llaors o loores. Por lo que respecta a los dedicados al Santísimo Sacramento, podrían estar ligados a la fiesta del Corpus Christi y demás manifestaciones eucarísticas. Los Goigs del Roser, muy populares en toda la Comunidad Valenciana y que aún continúan cantándose, se atribuyen a San Vicent Ferrer.

Este tipo de literatura de cordel, como es conocida popularmente, tuvo una difusión muy grande y rápida, debido a que hubo quien hizo su oficio de ello, como los santeros. Aunque proliferaron en la mayor parte de la Península Ibérica, en el siglo XV, poco a poco se redujeron a Valencia, Cataluña, Baleares, Rosellón y Ribagorza.

Lámina 2

En Valencia, al principio estaban escritos en valenciano. A partir de la Germanías, al dejar de usar la lengua vernácula las clases dirigentes, entraron en decadencia. Muchos pervivieron traducidos directamente del valenciano al castellano. La Contrarreforma también les supuso un nuevo revés, al considerarlos expresiones vulgares del pueblo. En el siglo XVIII, gracias a la curiosidad de los ilustrados por la cultura popular, alcanzaron su época más dorada. Al producirse la Reinaxença, en el siglo XIX, su recuperación tuvo su punto culminante, en los “Goigs a la Santíssima Verge Maria, Mare dels Desemparats”, escritos por Teodoro Llorente en 1885. Otros poetas contemporáneos siguieron su ejemplo, y ya en el siglo XX tenemos diversos autores, destacando Xavier Casp. Las publicaciones son muy abundantes, pero merece especial atención para los bocairentinos la “Colección de gozos en honor de la Santísima Virgen de los Desamparados” de Josep Navarro Cabanes en 1923.

La iconografía era fundamental entre unos fieles que la mayoría eran analfabetos. Los grabados solían ser entalladuras cuya matriz de madera estaba tallada con gubias, siguiendo las fibras de esta. A mediados del siglo XIX se substituyó por talla realizada con el buril y a contrafibra. Estas matrices o tacos solían ser propiedad de las iglesias, ordenes religiosas o cofradías que encargaban su edición. Las que quedaban en poder de la imprenta formaban un fondo gráfico que era reutilizado en otras publicaciones de literatura religiosa y que eran intercambiados con otros impresores, para abaratar los costes.¹

LOS GOZOS DE LA VIRGEN DE LA LECHE DE BOCAIRENT

En el año 2010 nacen los Gogistes Valencians, como una sección de la Asociación Cultural Via Vicentius, con el propósito de estudiar, promover, difundir y publicar los gozos procedentes de la Comunidad Valenciana a lo largo de su historia. Prácticamente desde sus inicios solicitaron mi colaboración y de esta relación está surgiendo la recuperación de algunos gozos, como el que ilustra este apartado: “Gozos de la milagrosa Imagen de nuestra Señora de la LECHE, venerada en el convento de San Bernardino de la Villa de Bocairente”.

El padre fray Cristobal Moreno, fue requerido en 1567 por el provincial de la orden franciscana, para ir junto a fray Nicolás Factor a fundar el convento que iba a ser erigido en Bocairent. En 20 de mayo de aquel mismo año, el día de San Bernardino, se realizó la celebración correspondiente a la toma del terreno donde se iba a construir el convento. Cuando ya habían finalizado las obras, se dedicó el convento a la orden de religiosos recoletos y, en honor al día en que se hizo la toma de posesión del lugar, se dedicó a San Bernardino. Quedó como presidente fray Nicolás Factor y el padre Moreno fue elegido predicador conventual.⁴

Durante los siglos de trayectoria del convento, éste estuvo muy ligado a la historia, las tradiciones y la religiosidad de la población. Fueron muchas las vocaciones religiosas que surgieron bajo su amparo. También la música

fue un elemento fundamental, como ya se ha publicado en los trabajos sobre el cuaderno musical de Ambrosio Molina⁵. Más recientemente, en la última edición de la “Llum de les Imatges”, en la exposición de “Camins d’Art” de Alcoi, encontramos otro indicio musical de dicho convento, el libro de música de Joseph Belda, que forma parte del fondo documental del Archivo Parroquial de Bocairent y que aún está en estudio⁶.

Otro aspecto fundamental eran las disposiciones testamentarias, que incluían cláusulas referentes a las disposiciones de los cortejos fúnebres, misas y mortajas⁷. Así encontramos, que el hábito más solicitado como mortaja era el de San Francisco; cuando el entierro era general, con asistencia de todo el clero, incluía a los religiosos del Convento de San Bernardino. Los responsos corrían a cargo de los frailes, por lo que se pagaba la limosna acostumbrada. También se les encargaban determinado número de misas cantadas, con responso.

En 1835 se produjo la exclaustración de los franciscanos. Tras la desamortización, en 1848, el convento y las tierras colindantes fueron entregados a la parroquia para la construcción del actual cementerio. Con el fin de adaptarlo a sus nuevos usos, se derrumbó el edificio conventual y sólo quedó en pie la Capilla de la Tercera Orden Franciscana, que quedó así convertida en capilla del cementerio. Muy deteriorada, especialmente por problemas de humedad, aún se pueden apreciar símbolos franciscanos, en las pinturas del ábside. La recuperación de esta capilla, y de su decoración, de la que se han llevado a cabo varias catas, es uno de los proyectos en curso de la parroquia.

Por ello, no sorprende el encontrar unos gozos relacionados con dicho convento y a una Virgen, que tal como consta al pie del grabado de la imagen, fue pintada por el propio Beato Nicolás Factor.⁸ En la actualidad, dicho grabado forma parte de la colección del Museo Parroquial y es uno de los vestigios de la existencia del convento.

En el análisis de la hoja de los gozos apreciamos que no lleva pie de imprenta, tampoco hay ornamentación. El texto va en tres columnas, separadas por el corondel, con distinto dibujo al de la orla. La oración final va en cursiva. Otro dato a tener en cuenta es que pervive el símbolo &c. como abreviatura de la “tornada”.

LOS GOZOS AL SANTO CRISTO DEL MONTE CALVARIO

La ermita del Santo Cristo del Monte Calvario, tan arraigada en la población, lleva aparejado en cada celebración el canto de los gozos. Posiblemente estos son los más antiguos de los que actualmente aún se cantan en Bocairent y de los que la mayoría de los fieles conocen la letra y la melodía.

Lámina 3

Hasta llegar a la hoja actual, que se utiliza para el canto, he podido recuperar cuatro anteriores. Enumerando desde la más antigua, y aunque no está la catalogación completa, podemos comprobar las siguientes características:

El primer gozo (lámina 1) es el más deteriorado y no se llega a leer completa la advocación. En la tipografía de la

letra pervive la “S” alta y el símbolo &c. como abreviatura de la “tornada”, acentos graves en palabras agudas, profusión de mayúsculas y la oración final no va diferenciada en letra cursiva. El grabado representa el conjunto escultórico encargado a Juan de Sala, realizado 1537, compuesto por el Cristo, la Virgen, San Juan y los dos ladrones. El texto va en dos columnas. El corondel y la orla llevan el mismo dibujo. La ornamentación está compuesta de dos jarrones con flores.

Lámina 4

En el segundo gozo (lámina 2), sí que se lee completo el encabezamiento, que reza: “Gozos al Santo Christo del Monte Calvario de la Villa de Bocayrente”. El grabado es prácticamente idéntico al anterior, pero se aprecia con más claridad. La ornamentación, con jarrones más trabajados y más cargados de flores. El texto ya va en tres columnas y el corondel es una simple raya. Aunque no lleva pie de imprenta, según Joan Carles Gomis Corell⁹, está datada entre 1755 y 1813, ya que por la tipografía y la tipología de la orla parece ser de Francesc Burguete.

El tercer gozo (lámina 3), cambia la tipografía del encabezamiento, donde encontramos Bocairent en i latina y Cristo sin la h intercalada. La imagen varía significativamente, ya que sólo aparecen Jesús y la Virgen. Los jarrones de la ornamentación son más simples y pequeños. Ya lleva pie de imprenta en el que consta la fecha y el impresor. Alcoy: impreso por José Martí, año 1845.

La última hoja (lámina 4) es la más reciente de todas, cuya ilustración es una fotografía de la imagen que fue destruida en 1936, lleva pie de imprenta (D. Muñoz, impresor.- Villena) y era la utilizada hasta apenas unos años. Carece de ornamentación.

LOS GOZOS EN ARCHIVOS Y BIBLIOTECAS

*“La biblioteca pública tiene una especial responsabilidad en lo relativo a la recopilación y el fácil acceso a la información local, para que se mantenga viva la historia de la comunidad a la que sirve y se desarrolle la cultura local”.*¹⁰

Por ello, todas las bibliotecas públicas deben contar con una sección o colección local, ya que ésta constituye la memoria de un pueblo. Y aquí es donde cobran importancia los gozos, ya que no los podemos considerar como elementos religiosos exclusivamente. Tienen vinculaciones en otros aspectos, como son el arte, la etnología, la autoría, la etnografía y la imprenta.

Aunque los más antiguos son anónimos, a partir del siglo XIX y especialmente en el XX, los trabajos van firmados por poetas, compositores, ilustradores, y autores del resumen histórico. Todos los que colaboran en su confección suelen ser autores de la población o de la comarca, lo que refuerza la importancia en el patrimonio local. La parte etnográfica nos enlaza las tradiciones populares con la religión. Los gozos documentan sobre leyendas, costumbres, trabajos, gremios, enfermedades, epidemias, acontecimientos históricos, fiestas, etc.

La impresión, o pie de imprenta. Especialmente interesante es el aspecto gráfico, dentro del ámbito de la historia de la imprenta comarcal. Los impresores, ubicados en poblaciones con un cierto grado de prosperidad, cercanas al lugar donde se venera la advocación, se es-

meran en hacer pequeñas obras de arte. Así lo comprobamos en la distribución de espacios, elección de orlas, papel, tintas, etc.

A la hora de datar los gozos, todos los elementos que acabamos de describir aportan información privilegiada: por el nombre del impresor se puede averiguar los años en que funcionó la imprenta, el estilo de la ornamentación, la presión de la plancha, el color...

En esta primera aproximación a los gozos de Bocairent, me he limitado a hacer una introducción de los que son los gozos, y sus características, además de dar difusión a unos ya desaparecidos, los de la Virgen de la Leche y aproximarme a la historia de otros que aún están en plena vigencia, los del Santo Cristo del Monte Calvario. Sin embargo nuestra población ha generado muchos más: los de San Antonio Abad, San Antonio de Padua, San Jaime, San Agustín, los de la Inmaculada y como no, los de San Blas. También hay otros de los que solo podemos mencionar de referencia, como los del Jesuset de la Bona Estrela del Monestir.

Dado que los gozos forman parte del patrimonio cultural valenciano, se hace necesario su recopilación y análisis. Por tanto, desde estas páginas, quiero hacer una llamada, a todas las personas que puedan ayudar en la recuperación de este patrimonio fundamental de nuestra población.

Mª Josefa Sempere Doménech
Cronista Local

Notas:

1. Catalán Martí, José Ignacio. *Grabados eucarísticos en los gozos valencianos al Santísimo Sacramento*. Universidad de Valencia.
2. Bisbal i Sendra, M. Antonia. *Els goigs i el seu espai a la col·lecció local*. Item: Revista de Biblioteconomía y Documentación, nº23. Pag 71-81. Col·legi Oficial de Bibliotecaris-Documentalistes de Catalunya, 1998
3. *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*. Tomo 7. Valencia, 2005.
4. Pare Moreno. *Vida i Obra*. Museu Valencià d'Etnologia. Diputació de Valencia.
5. Montalt Bueno, Carolina. *El quadern musical d'Ambrosio Molina, organista del convent de Sant Bernardí de Sena a Bocairent*. Programa de Festes a Sant Agustí, 2007.
6. Sempere Doménech, Mª Josefa. Ficha 187. *Catálogo. Camins d'art . La Llum de les Imatges*. Alcoi 2011.
7. Sempere Doménech, Pepa. *Ritos funerarios en los protocolos notariales de Bocairent*. Programa de Fiesta a San Blas, 2006.
8. Utrilla García, Tomás. *Los Gozos Marianos de la Región Valencia*. Tesis Doctoral. Facultad de Filosofía y Letras. Universidad de Valencia, 1993.
9. Gomis Corell, Joan Carles. *Els gojos de la Vall d'Albaida conservats en la col·lecció de la Universitat de València*. Almaig: estudis i documents, nº XIV. Pag. 65-76 La Nostra Terra, 1998. Ontinyent.
10. *Pautas sobre los servicios de las bibliotecas públicas*. Ministerio de Cultura. Leyre, 2002

MÚSICS BOCAIRENTINS

Quan vaig llegir l'article sobre els músics de la família Cuello al programa de festes de Sant Blai del 2008 vaig quedar sorpresa davant la informació, la qual jo no coneixia, que Mª Teresa Cuello Pastor donava d'aquesta família. Afegia, a més, informació no totalment correcta sobre altres músics que jo coneixia bé, perquè eren de la família de la meua mare, Consuelo Piedra Miralles.

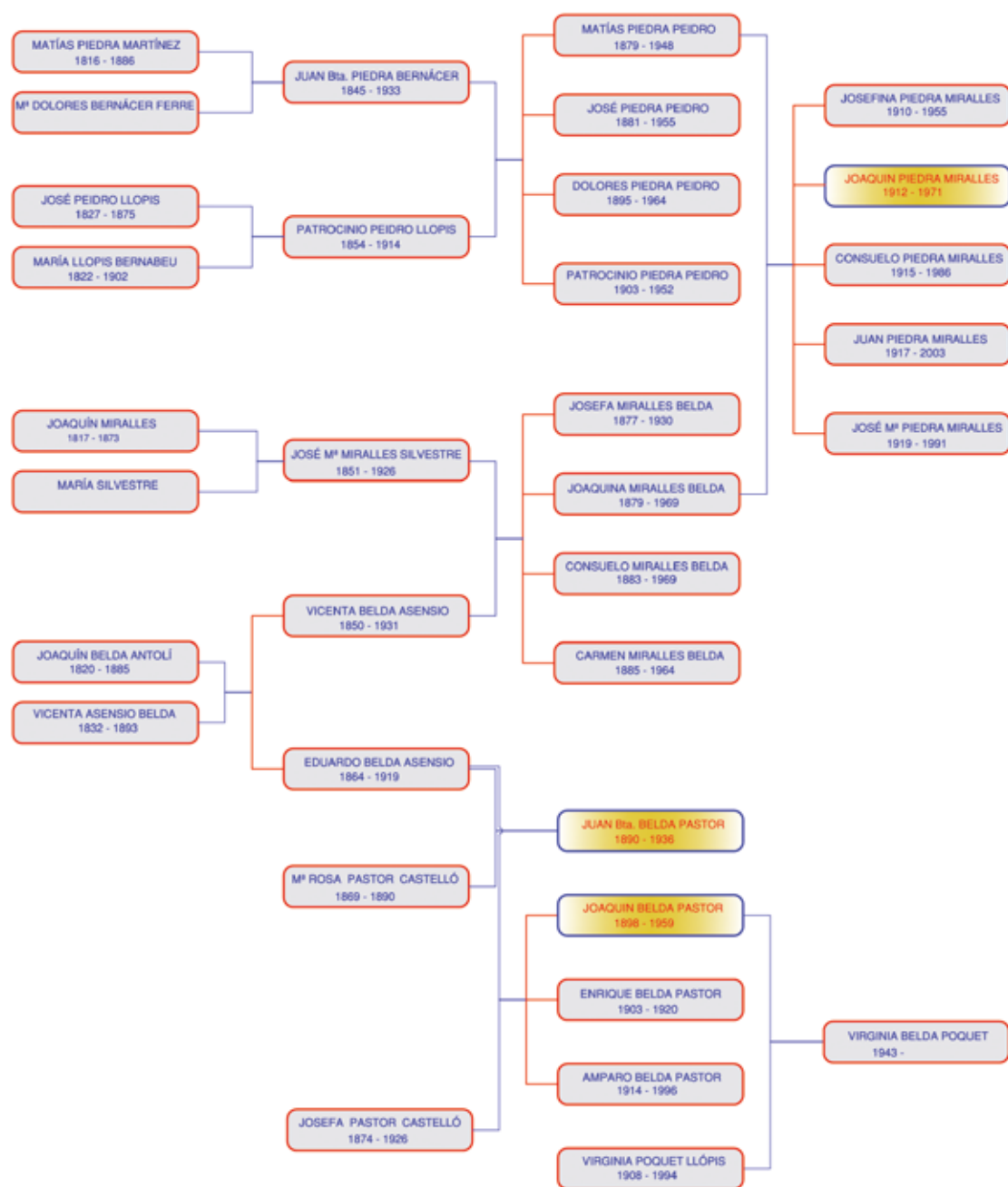
Feia temps que volia escriure sobre el meu oncle Joaquín Piedra Miralles, un gran músic, desconegut per la majoria de la gent bocairentina. L'article citat en va animar a escriure el meu. A l'investigar vaig trobar material sobre altres dos familiars, oncles de la meua mare, D. Juan i D. Joaquín Belda Pastor. A més, a l'arxiu de la Catedral de

València hi ha molta informació sobre un altre músic bocairentí, D. Juan Bautista Pastor Pérez, família dels Belda Pastor i dels Cuello Pastor. Per tant vaig descobrir que aquestes famílies que estaven emparentades pels llinatges, i per la seva dedicació a la música, tenien també relació amb la meua família materna. Va ser per a mi una fructífera i gratificant experiència!

Vull fer arribar tota aquesta informació a la gent del seu, i meu, poble. Estaré molt agraïda si algun lector em remet noves dades al meu correu electrònic.

FRANCISCA VAÑÓ PIEDRA
fvanyop@gmail.com

ARBRE GENEALÒGIC

JOAQUÍN PIEDRA MIRALLES

VIDA

Va nèixer a una família de classe mitjana, molt religiosa, cultivada intel·lectualment, i on per la part materna hi havia una gran tradició musical:

- Un germà del besavi matern, Francesc Miralles (c.1827), havia estat mestre de la Banda de Música de Bocairent, compositor i professor de música d'altres compositors com Ruperto Chapí, de Villena, o José Valls, de Bocairent. Autor d'algunes peces com *Tema con variación de bandurria*.

- L'avi matern, José Maria Miralles Silvestre (1851-1926), va ser director de la Música Nova de Bocairent, que amb la seva direcció va obtenir diversos premis entre 1890-1900 a competicions de bandes de música d'Alcoi i València.

- L'àvia materna, Vicenta Belda Asensio (1850-1931), també tenia bona formació musical, així com el seu germà Eduard Belda Asensio (1864-1919), les seves dones Rosa Maria (c.1869-1890) i Pepa Pastor Castelló (1873-1926) i els seus fills, en especial Juan i Joaquín Belda Pastor.

- La seva mare Joaquina Miralles Belda (1879-1969) també havia rebut formació musical, amb les seves germanes Josefa (1877-1930), Consuelo (1883-1969) i Carmen (1885-1964).

El pare, Maties Piedra Peidro (1879-1948) era forner. La família paterna no tenia formació musical, però el seu germà José Piedra Peidro (1881-1955), de professió botiguer, era afeccionat a la literatura i va escriure diverses obres teatrals i poètiques.

Els seus germans, Josefina (1910-1955), Consuelo (1915-1986), Juan (1917-2003) i José Maria Piedra Miralles (1919-1991) també van rebre formació musical. Juan va estudiar cinc anys de violí amb el mestre local Agustí Calabuig, però la Guerra Civil i la seva posterior professió no li permetrien seguir aquesta vocació musical. La família conserva un violí, còpia d'un model d'Antonius Stradivarius, datat al 1721, heretat del besavi José Maria Miralles.

La seva formació inicial musical la rebé del seu avi matern, i de la seva mare, però la seva vocació religiosa el portà al seminari als onze anys. Allí completà la seva formació musical amb el professor de música i director musical de la Schola Cantorum, Vicente Ripollès Pérez (1867-1943), gran impulsor de la reforma musical gregoriana al seminari i amb el seu oncle Juan Bta. Belda Pastor (1890-1936), també prevere, col·laborador de Vicente Ripollès Pérez i organista de la catedral des del 1923 al 1934.

Joaquín Piedra va destacar al seminari per la seva intel·ligència, discreció i gran capacitat musical tant instrumental com compositiva.

Don Joaquín als onze anys, acabat d'ingressar al seminari

L'esclat de la Guerra Civil el fa quedar a Bocairent, on havia anat de vacances d'estiu. Després va a València a casa del seu oncle Joaquín Belda Pastor. Es enviat al front al 1937. La por a les represàlies dels seus propis companys el fa desertar i passar a la zona rebel.

L'11 de setembre del 1938 rep l'ordenació sacerdotal a San Sebastià. Durant un temps exerceix de capellà d'un batalló carlista de muntanya a Navarra. Al finalitzar la Guerra es nomena regent de Macastre.

Pocs mesos després es nomena superior del seminari de València i director de la "Schola Cantorum" del mateix centre, com a successor de Vicente Ripollès Pérez. Al front d'ella va destacar per la seva gran capacitat didàctica, per la profunditat de la formació musical religiosa dels seminaristes a través dels grans clàssics renaixentistes i barrocs espanyols com Palestrina, Vitoria, Morales, Guerrero, Juan Sebastià Comes, Gines Pérez, i altres. Va ser el restaurador de la música sacra al seminari després de la guerra tot seguint el camí iniciat per Ripollès i el seu oncle Juan Bta. Belda Pastor que s'inspiraren en les directrius de Pius X al motus propi "Tra la sollicitudine" del 22-11-1903.

El 3 de març de 1950 es nomena mestre de capella del Real Col·legi del Corpus Christi de València. Malgrat que el nou Mestre de música del seminari va ser Josep Estellés Caballer, ell va seguir donant classe als diaques, preparant-los per cantar les parts de la missa, i altres cants religiosos. Serà mestre de capella del Patriarca fins la seva mort a 1971.

D. Joaquín Piedra dirigint

Donà una gran esplendor a la capella coral del Patriarca, a més d'escriure diferents misses i composicions religioses per a interpretar-les a la capella. També va iniciar l'organització dels arxius musicals del Patriarca, que són els més importants de la Comunitat Valenciana, més de 5000 peces de diferents autors i èpoques des del Renaixement al segle XX. Labor que va continuar D. José Climent Barber, organista i actual canonge de la Catedral, després de la seva mort.

Les seves intervencions com a director eren impressionants. Posseïa una passió, una força, una sensibilitat artística i religiosa que aconseguia transmetre als seus músics i cantants i també als assistents als actes religiosos. Tota l'atmosfera quedava traspasada per l'harmonia i la bellesa auditiva de la seva música.

La "Schola Cantorum" del Patriarca, dirigida per D. Joaquín Piedra, va actuar en diverses misses de Sant Blai durant els anys 50 i 60. D. Vicente Ferrer, antic cantor infantil del cor i actual organista i arxiver del Patriarca, encara recorda amb afecte i emoció aquells viatges a Bocairent.

Era també molt bon intèrpret de diversos instruments com l'orgue, l'harmonium, el violí, el piano, etc.

Era Vocal de la Comissió Diocesana de Música sacra.

Va ser també un gran investigador, primer del cant gregorià, i després amb Josep Climent Barber, deixeble seu al seminari metropolità, -aleshores organista de la catedral-, al voltant dels músics barrocs valencians, en especial Joan Baptista Comes (mestre de capella del Patriarca

al segle XVII i gran compositor). Al 1963 aconseguixen una beca de la Fundació March per la seva obra *Polifonia española: Escuela valenciana, Juan Bautista Comes*. Al 1964 la seva obra *Juan Bautista Comes y su tiempo: un estudio biográfico* rep el Premi Valencia de Literatura. Per a realitzar aquests treballs varen investigar de forma exhaustiva els arxius del Patriarca, el de la Catedral de València, el de la Catedral de Lleida i el de la Catedral de Sogorb, així com el de la Biblioteca Nacional de Madrid.

Altres obres d'investigació són:

- *Organistas valencianos de los siglos XVII y XVIII* (1958) i *Juan Narciso Leysa* (1964) amb la col·laboració de Josep Climent.
- *Estudio sobre los maestros de capilla del Patriarca*, Anuario Musical XXIII, Valencia 1968.

També va fer la transcripció al llenguatge musical modern de les obres completes de Juan Bta. Comes, Ambrosio Cortes, Joan Gines Pérez, entre altres mestres de capella del Patriarca. Mor el 5 de juny de 1971 a València

OBRA

PRINCIPALS COMPOSICIONS RELIGIOSES

a) A l'arxiu del Patriarca

- *Misa Cuaresmal*, a 4 veus mixtes, València, març de 1963, autògrafa, en llatí (partitura i partel·les).
- *Misa para adviento y cuaresma*, per a cor i orgue, autògrafa, en llatí (partitura i partel·les).
- *Missa de Plagis*, per a veus mixtes. Missa per divendres de quaresma, autògrafa en llatí (partitura i partel·les).
- *Misa de Requiem*, breu a 4 veus, autògrafa, en llatí (partitura i partel·les).
- *Misa Unisonal en honor de San Juan de Ribera*, fotocopiada per ell de la partitura i partel·les autògrafes, i traduïdes les parts variables al castellà (seguint les directrius del Concili Vaticà II de 1966), València 1966-1971.
- *Adeste fidelis*, partitura autògrafa, en llatí la tornada, en castellà les estrofes, Nadal de 1953.
- *Ave Maria*, a 3 veus mixtes i orgue, autògrafa, en llatí.
- *Vigilia Paschalis ad Laudes*, (Laudes i Benedictus), salm, partitura i partel·les autògrafes 4 veus mixtes autògrafes, en llatí a 4 veus mixtes, partitura i partel·les autògrafes, en llatí.
- *O Sacrum convivium*, motet a 4 veus mixtes, partitura i partel·les autògrafes, en llatí, València, març de 1963.
- *Sacris solemnibus-Harmonizado*, himne de vespres on es parteix del gregorià, a 4 veus, partel·les autògrafes, en llatí.
- *Salve Regina*, himne a 3 veus que alterna polifonia i monodia gregoriana, partitura i partel·les autògrafes, en llatí.
- *Letanias al Santísimo Sacramento*, partitura i partel·les sobre un text escrit en llatí, per San Juan de Ribera, a 3 veus (Joan Baptista Comes havia musicat el mateix text a 8 veus en el segle XVII, i una altra obra reduïda a 4 veus), València 5 de desembre de 1968.

b) Altres obres:

- *Dolores y Gozos de San José*, cançó impresa.

FONTS CONSULTADES

(A més de les fonts familiars)

Bibliogràfiques

- CÀRCEL ORTÍ, VICENTE, Obispos y sacerdotes valencianos de los siglos XIX y XX. Diccionario Histórico, Edicep. Valencia, 2010
- CLIMENT, JOSÉ, Fondos musicales de la Región Valenciana, Real Colegio de Corpus Christi, vol II, Instituto de Musicología, Instituto Alfonso el Magnanimo, Diputación Provincial de Valencia, 1984
- CUELLO PASTOR, Mª TERESA, Els Cuello, programa de festes de San Blai, Bocairent, 2008
- V.V.A.A., Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana, Levante, E.M.V., València, 2005
- V.V.A.A., Historia de la Música de la Comunidad Valenciana, Levante, E.M.V., València, 1992

- ORIOLA VELLO, FREDERIC, Los coros parroquiales y el motus propio: Tra le sollecitudini de Pio X. La diócesis de Valencia, Butlletí Oficial de l'Arquebisbat de València, n.16, 2009

Arxivístiques

- Jutjat de Pau de Bocairent
- Registre Civil de Bocairent
- Padró d'Habitants de Bocairent dels anys 1897, 1910, 1912
- Arxiu del Patriarca

JUAN BTA. BELDA PASTOR (Bocairent 1890 - Benissoda 1936)

VIDA

Juan Bta. Belda Pastor va nèixer a Bocairent el 25 de juny de 1890. Era fill d'Eduard Belda Asensio (1864-1919), teixidor i director de la Música Vella de Bocairent. La seva mare, Mª Rosa Pastor Castelló (c.1869-1890) tenia una bona formació musical. Era cosina de D. Juan Bta. Pastor Pérez (1859-1927), prevere, músic i compositor, que va ser mestre de capella de la Catedral de València del 1893 al 1927.

Més tard, l'any 1893, son pare, al quedar-se viduo, es casà amb una germana més jove de la seva difunta dona, Josefa (1873-1926), amb qui tindria onze fills, entre ells a: Mª Ines (4-5-1897 a 4-4-1898), Joaquín (1898 a 20-2-1959) Eduardo (30-5-1900 a 1-6-1901), Enrique (1903-1920), Vicenta (3-2-1906 a 2-11-1906), Lorenzo (5-1-1908 a 8-1-1908), Eduardo (1-6-1909 a 6-6-1909), i Amparo (1914 a 1996).

Era nebot de José Mª Miralles Silvestre (1851- 1926), mestre de la Música Nova i Vicenta Belda Asensio (1850-1931), germana de son pare, que serien els avis del prevere, músic i compositor Joaquín Piedra Miralles (1912-1971). Per part de sa mare era nebot de Gregoria Maria Pastor Castelló (c.1857-1926), mare dels músics Luis (1879-1926), Fernando (1882-1941) i Manuel Cuello Pastor (1888-1967)

La seva primera formació musical la va rebre del seu oncle Jose María Miralles Silvestre i del seu pare.

1900: marxa al Seminari de València. Continuarà la seva formació musical amb el seu oncle, Juan Bta. Pastor Pérez, mestre de capella de la catedral. Destaca pel seu talent i sensibilitat musicals com intèrpret de diversos instruments.

1913: es ordenat capella i canta missa. Col·labora amb D. Vicente Ripollès Pérez (1867-1943), -que era el director de la "Scholla Cantorum" del seminari-, amb la reforma musical del seminari tot seguint les consignes del Motus Proprio de Pius X de 22-11-1903 "Tra le sollecitudini", sobre el ressorgiment del cant gregorià i la creació de les "schollae cantorum" al seminari i a les parròquies. D. Juan

D.Juan Bta. Belda Pastor a 1935-36

afirmava que *"era música celestial que animava als preveres a treballar l'apostolat musical a les seves parròquies"*.

1915: Va ser nomenat organista de la parròquia de Sant Martí a València.

1923: guanya per oposició la prebenda de beneficiat organista de la Catedral. També és professor de cant gregorià al seminari, i, més tard, director de l'Schola Cantorum, quan ho deixa D. Vicente Ripollès, que es nomena Canonge de la Catedral al 1927.

És també professor de música de la Universitat Pontifícia de València i membre de la Comissió de la Música Sacra de la Diòcesi.

Aquests anys venia a Bocairent a dirigir la missa de Sant Blai i del dia de la Puríssima.

1934: accepta per obediència l'arquebisbe Prudencio Melo, el càrrec d'Arxiprest de Santa Maria d'Ontinyent i renúncia a la música.

A Ontinyent resideix amb la seva germana petita, Amparo, que està sola perquè els pares ja han mort i el seu germà Joaquín està a Madrid.

Era una persona afable, culta, sensible, molt piadosa, amb gran talent musical, amb do de gent, que va tractar de mitjançar entre les diverses forces i opinions de la seva parròquia.

En començar la Guerra Civil es va sentir amenaçat pels elements més radicals de les forces d'esquerra. Per això torna a Bocairent a casa de la seva cosina paterna, Joaquina Miralles Belda (1889-1969), casada amb Maties Piedra Peidro (1889-1948). Però el 28 d'agost, per la nit, es va presentar un escamot d'Ontinyent que el conduïren al camí d'Albaida i el mataren a la carretera de Benissoda. Allí el varen enterrar. A 1940 va ser traslladat al cementiri de Bocairent.

OBRES

- *Gozos a la Inmaculada*, a 4 veus greus, que es cantava al seminari i a la Catedral de València (encara en la actualitat)
- *Gozos a la Inmaculada*, a 3 veus iguals i acompanyament d'orgue. Estrofa amb solo i un alta a duo.

FONTS CONSULTADES

(A més de les dades familiars)

Bibliogràfiques

- V.V.A.A., *Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana*, Levante, E.M.V., València, 2005

JOAQUÍN BELDA PASTOR

(Bocairent 1898 - València 1959)

VIDA I OBRA

Joaquín Belda Pastor naix a Bocairent al 1898. Era fill d'Eduard Belda Asensio (1864-1919), director de la Música Vella de Bocairent. La seva mare, Josefa Pastor Castelló (1873-1926), tenia també una gran formació musical i era una excel·lent pianista. Era cosina de D. Juan Bta. Pastor Pérez (1859-1927), prevere, músic, i compositor, que va ser mestre de capella de la Catedral de València de 1893 a 1927

Joaquín era el cinquè fill de la parella. Els quatre primers van morir abans de complir l'any. El seu germà, només de pare, Juan Batista Belda Pastor (1890-1936), també va ser músic i compositor de música religiosa i organista de la Catedral de València. La coincidència de llinatges

La família Eduard Belda Asensio - Josefa Pastor Castelló en 1913. A l'esquerra Eduard Belda Asensio, al costat el seu fill Enrique, al centre Josefa Pastor Castelló, a la seua dreta Juan Bta i a la seua dreta el seu germà Joaquín.

- CUELLO PASTOR, Mª TERESA, *Els Cuello*, programa de festes de Sant Blai, Bocairent, 2008
- CLIMENT, JOSÉ, *Fondos musicales de la Región Valencia. Catedral de Segorbe*, vol. III, Publicaciones de la Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Segorbe, 1984
- CLIMENT, JOSÉ, *La catedral de Valencia. Devenir musical en el siglo XX*, Real Academia de la Cultura Valenciana, València, 2005
- CÁRCEL ORTÍ, VICENTE, *Obispos y sacerdotes valencianos del siglo XIX y XX*. Diccionario Histórico, Edicep, València, 2010
- ORIOLA VELLO, Frederic, *Los coros parroquiales y el motus proprio: Tra le sollecitudini de Pio X. La diocesis de Valencia*, Butlletí Oficial de l'Arquebisbat de València, n. 16, 2009

Arxivístiques

- Arxiu de la Catedral de València
- Jutjat de Pau de Bocairent
- Padró d'Habitants de Bocairent 1890, 1898, 1900, 1910

era deguda a què la primera dona era una germana més gran, difunta, de Josefa.

Eduard i Josefa varen tenir 11 fills, dels que només varen arribar a complir anys Joaquín (1898-1959), Enrique (1903-1920) i Amparo (1914-1996), tots ells amb una bona formació musical.

Com he explicat el seu germà Juan Bta. Belda Pastor, tenia lligams familiars amb els Miralles Belda i amb els Cuello Pastor, també músics i compositors.

La formació inicial de Joaquín, correspon, per tant, a son pare i a sa mare. Va demostrar des de molt jove un gran talent musical com intèrpret, director i com a compositor. Era una persona de gran atractiu personal, per la seva personalitat i el seu físic.

1915: amb uns 16-17 anys passa a ser el director de la Música Vella que des de 1910 es diu la Música Primitiva.
 1917: fou el director de l'orquestra de la companya del teatre local "Joventut Obrera Católica", coneguda com "Sexteto Wagner", orquestra que va tenir molta fama.
 1918-19 - 1923-24: va a estudiar al Conservatori de València.

Per aquestes dates ja havia escrit diverses composicions:

- 1916, *Cantos del Jilguero*, capritx, per a sextet
- 1917, *Barcarola*
- 1921:
 - .: *Aben Zelim*, dansa morisca
 - .: *Añoranza*, foxtrot, estrenat al Teatre Principal de València
 - .: *El Rey del Carbón*, fox-trot
 - .: *Els cants de la meua terra*, pasdoble, cants de Bocairent
 - .: *Mimitos*, fox-trot
- 1922, *Chambertin*, fox-trop
- 1926 (abans de), *Poutpurri*, sobre cants bocairentins.

Durant aquests anys estiuejava a Bocairent, on compon algunes de les obres anteriors, però la mort de son pare a 1916, la de sa mare a 1926 el van allunyar del poble.

L'any 1927 es casa amb Virginia Poquet Llopis (Orba, 1908-València 1994) i se'n va a Madrid, perquè creu que trobarà més oportunitats per a triomfar. Allí serà director d'orquestra del Teatre Novedades, teatre amb una tradició de més de 200 anys en sainets i sarsueles.

El 23 de setembre del 1928 un gran incendi cremarà el local durant la representació de *La mejor del puerto*, sainet musicat del mestre Francisco Alonso. Van morir 67 persones. Joaquín Belda se salva perquè aquell vespre no es trobava bé i el substituïa el mestre Cayo Vela, que mor en l'incendi.

A partir del 1927 comença a col·laborar amb el mestre Francisco Alonso a diverses revistes musicals i sarsueles. Entre elles:

- *Las Aviadores*, estrenada el 9 d'agost del 1927 al Teatre Chueca.
- *Las Cariñosas*, estrenada al 1928 al Teatre Maravillas de Madrid. Tenia 6 peces, entre les que destaca el xotis "La Lola" que va tenir un gran èxit i s'ha seguit cantant fins ara. Destaquen intèrprets com la Queta Claver, la Nati Mistral.
- *La alegre juventud*, sarsuela en dos actes, estrenada el d'abril de 1929 al Teatre Centro de Madrid.
- *Las Guapas*, estrenada el 13 de juny de 1930 al Teatre Eslava i interpretada per Celia Gámez, que va ser un altre gran èxit.

A partir d'aquí comencen les desavinences entre els dos compositors. El mestre Alonso no el deixa col·laborar en *Las Leandras*, però li copia la música de "La Lola" en "Pichi" cançó que va ser el llançament definitiu de Celia Gámez.

Altres obres que compon a Madrid són:

D. Joaquín Belda Pastor a 1931

- *Cangrejos de etiqueta*, tango a 1929
- *El danzón de Salomé*, dansó, a 1933

Durant la Guerra Civil resideix algunes temporades a Orba (Alacant), on serà director de la Unió Musical Orbense i compondrà diverses obres com:

- *Himne d'Orba*
- *Himne de Moixent*

El seu germà Juan Bta. Belda Pastor deixa el seu càrrec d'organista de la Catedral de València, perquè el bisbe el nomena arxipreste de Santa Maria d'Ontinyent. Allí quedarà amb Amparo, la germana petita, fins principis d'agost de 1936 que ve a Bocairent, a casa dels cosins Joaquina Miralles Belda i Maties Piedra Peidro, a fi d'evitar una possible detenció. Finalment serà afusellat el 28 d'aquell mes per una partida d'Ontinyent.

Després de la Guerra torna a València, on naixerà la seva única filla, Virginia Belda Poquet a 1943.

Allí dirigirà l'orquestra de diversos teatres com el Teatre Russafa. Seguirà component diverses obres com:

- *Himne a la Verge dels Desemparats d'Orba*
- 1950, *Los tres olivos*
- *Himno al Caudillo*
- 1951, *Suspiros de Estudiante*, pas doble per Festes de Moros i Cristians de Bocairent per la comparsa dels Estudiants, a la que pertanyia.
- 1958, *bulerías-caleseres*

Algunes de les seues obres formen part del fons musical de diverses pel·lícules com:

- *Carolina*, cançó que trobem a *15 bajo la Lona* de 1959, dirigida per Agustín Navarro, música de Miguel Asín Arbó. Interpretada per Carlos Larrañaga.
- *El sombrero*, cançó que canta Concha Velasco a *Pim, Pam, Pum... Fuego*, pel·lícula dirigida per Pedro Olea a 1975.
- *La Lola*, xotis que interpreta Lina Morgan a *Dos chicas de Revista*, de 1972 dirigida per Mariano Ozores, música de Gregorio García Segura.

Era també un gran intèrpret de diversos instruments, en especial de piano, i tenia un gran domini de la instrumentalització.

Mor a 1959 a València, on està enterrat.

FONTS

(A més de les dades familiars)

Bibliogràfiques

- CUELLO PASTOR, Mª TERESA, "Els Cuello" publicat al programa de festes de Sant Blai, Bocairent, 2008
- V.V.A.A., La Zarzuela, Salvat, 1990

JUAN BTA. PASTOR PÉREZ (Bocairent 1859 - València 1927)

VIDA

Va nèixer a Bocairent al 1859. Els seus pares eren Pedro Martín Pastor i Maria Aurora Pérez, molt humils. Tenia dos germans Julian i Francisca. Era cosí germà de Gregoria Maria Pastor Castelló (c.1857-1926) mare dels músics Lluís (1879-1926), Fernando (1882-1941) i Manuel Cuello Pastor (1888-1967) També era cosí germà de Mª Rosa (c.1869-1890) i Josefa Pastor Castelló (1873-1926) casades amb Eduardo Belda Asensio (1864-1919), director de la Música Vella de Bocairent, que van ser els pares de Juan Bta (1890-1936) i Joaquín Belda Pastor (1898-1959), també músics, dels quals he explicat la vida i l'obra musical als fulls precedents.

Va ser acòlit de l'església parroquial. Rebé la primera formació musical de l'organista parroquial Mossèn Llorenç Pastor Gandía, que era cosí germà seu. Prest va sentir la vocació sacerdotal i, degut a la falta de diners dels pares, el rector li costea els estudis eclesiàstics. Estudià al seminari conciliar de València com alumne extern. Alhora cursa la carrera de música al Conservatori. Es ordena sacerdot al 1888. Es forma musicalment amb D. José Mª Ubeda, organista de la catedral i D. Salvador Giner

A València, 1935. Esquerra a dreta: D. Joaquín, la seva dona Virginia, la germana bessona i el marit.

Internet

- Maestro Alonso: www.maestroalonso.com
- Biblioteca Nacional: www.bne.es
- Ojo Música: La Revista Musical: www.galileo-mc.com

Arxivístiques

- Jutjat de Pau de Bocairent
- Padró d'Habitants de Bocairent 1898, 1900, 1910
- Societat General d'Autors-València

Vidal. Celebrà la seva primera missa a Bocairent, l'homenaje la va fer el seu condeixeble Juan Benlloch i Vivó, futur cardenal.

Participà en el concurs-oposició per organista de la parròquia de Sueca, però el jurat se n'adona de la seva gran vàlua i el recomanà per a ser organista d'alguna parròquia de la capital

A 1888 es nomenat capellà organista de la parròquia de Sant Valero de València. Després serà organista de la Basílica de la Mare de Déu dels Desemparats. Al 1893 estava preparant-se les oposicions a organista de la Catedral Metropolitana. Abans que es convocara va sortir l'oposició al càrrec de mestre de capella, i els seus mestres, D. Salvador Giner i D. José Mª Ubeda l'animaren a presentar-se al darrer moment. A ella també es presentaven Mariano Baixauli i Rafael Maneja. Guanya l'oposició i es nomenat Mestre de Capella el 7 d'abril de 1893. Seguirà en el càrrec fins 1927, quan dimiteix per motius de salut. El 27 de juny del 1927 es nomenat canonge de la catedral, no pot assistir i rep el càrrec, en nom seu, el seu nebot D. Juan Belda Pastor, aleshores organista de la catedral, a qui ell havia format musicalment.

Té una gran producció musical, que ha estat catalogada per D. José Climent Barber.

Deixa una obra vasta i interessant. En les seves obres es noten influències del compositor Francesc Cabo Arnal (1788-1832), mestre de capella de la Catedral de València el primer terç del segle XIX, i Salvador Giner Vidal (1832-1911) i D. José Maria Ubeda Montes (1839-1909).

La major part de la seva obra, inèdita, és a l'Arxiu de la Catedral, més de 70 composicions també hi ha algunes obres a l'Arxiu del Col·legi de Corpus Christi.

Destaquen els seus salms ferials a 7 veus i el seu darrer miserere. Tenia una tècnica sòlida i segura. Estava integrat en el moviment iniciat per Pio X de renovació musical. Va posar tota la seva atenció en la polifonia clàssica, renaixentista i barroca. Els darrers anys s'inspirava en la melodia gregoriana, que moltes vegades prenia com a tema.

Mor a València el 31 d'octubre del 1927

OBRES

Es conserven set de les seves misses, quaranta salms quaranta motets, entre altres obres, a l'arxiu de la Catedral de València.

Les obres més destacades són:

- *Misa Dominical*, partitura autògrafa.
- *Misa Cantemus Domino*, per diumenges d'Advent i Quaresma, partitura autògrafa.
- *Misa Regina Angelorum et Mater Desertorum*, a 4 veus, partitura autògrafa, de 1921.
- *Misa Ave Maria*, a 3 veus i orgue.
- *Misa Laudate Dominum*, a 3 veus i orgue, partitura autògrafa.
- *Misa de Difunts*, a 4 veus, partitura autògrafa, de 1922.
- *Misa en Fa Menor*, a 3 veus i orgue

- *Abscondite eleemosynam*, motet dedicat a St. Tomàs de Villanueva, a 4 veus i orgue.
- *Accesit ad Jesum*, motet al Sagrat Cor, a 5 veus i orgue.
- *Ad te levavi*, salm per la 1ª fira.
- *Qui confidunt*, salm per la 3ª fira, per a 7 veus i orgue, partitura autògrafa, de 1907.
- *Nilsi Dominus*, salm par la 5ª fira.
- *Aleph, ego vir*, lamentació del Divendres Sant.
- *Aleph, ego vir*, lamentació de la 3ª fira, a 4 veus, partitura autògrafa, 1911.
- *Aleph, Quomodo obscurantur est*, 2ª lamentació del Divendres Sant, a 4 veus, partitura autògrafa, 1909.
- *Aleph, Quosomodo obscutantur est*, 2ª lamentació del Divendres Sant, a 4 veus, 1918.
- *Beata est Virgo*, motet a la Verge, a 4 veus i orgue.
- *Convertimini*, motet per Dimecres de Cendra, a 4 veus i orgue, partitura autògrafa de 1897.
- *Dixit Dominus*, salm a 8 veus, partitura autògrafa, 1893.
- *Dixit Dominus*, salm a 8 veus, partitura autògrafa, 1910.
- *Invicte martyr*, motet a S. Vicent Martir, a 4 veus i orgue, de 1896.
- *Iustorum animae*, motet per a Tot Sants, a 4 veus i orgue, partitura i partícel·les autògrafes.
- *Libera me*, responso de difunts, a 3 veus, on alterna polifonia i gregorià, partitura autògrafa, 1906.
- *Magnificat*, càntic a 5 veus i orgue, partitura i 16 partícel·les autògrafes.
- *Miserere*, Salm a 4- 8 veus, partitura i 36 partícel·les autògrafes, 1900.
- *In omnem terra*, motet a l'apòstol S. Jaume, a 4 veus i orgue, partitura autògrafa, 1900.

A Bocairent es conserven a l'Arxiu Municipal:

- *Gozos a San Blas, obispo y martir*, a tres veus
- *Gozos a la Trinidad del Milagro: San Luis Beltran, Beato Ribera y Factor*, a. tres veus

FONTS

Bibliogràfiques

- V.V.A.A., Gran Enciclopedia de la Comunidad Valenciana, Levante, E.M.V., 2005
- CÁRCEL ORTÍ, VICENTE, Obispos y sacerdotes valencianos del siglo XIX y XX. Diccionario Histórico, Edicep, Valencia, 2005
- CLIMENT, JOSÉ, Fondos musicales de la Region Valenciana. Catedral Metropolitana, vol I, Diputación Provincial, Valencia, 1979
- CLIMENT, JOSÉ, La catedral de Valencia. Devenir musical en el siglo XX, Real Academia de Cultura Valenciana, Valencia, 2005
- CUELLO PASTOR, Mª TERESA, Els Cuello, Programa de festes de Sant Blai, Bocairent, 2008
- FERRE CALABUIG, Mª DOLORES, Don Juan Bautista Pastor Pérez, Programa de festes de Sant Blai, Bocairent, 1986
- PIEDRA MIRALLES, JOAQUIN, Juan Bautista Pastor Pérez, Programa de festes de Sant Blai, Bocairent, 1971

Arxivístiques

- Arxiu de la Catedral de València
- Arxiu Municipal de Bocairent